

Schrijven? Handschriftvaardigheid? Bevorderen? Hoe?

Een onderzoek naar de benodigde leerkrachtvaardigheden bij het bevorderen van de handschriftvaardigheid van bovenbouwleerlingen.

Datum: 06-05-2019
Naam: Merve Acar
Studentnummer: 2784742
Docent: Mariken van Roosmalen

Inhoud

Samenvatting.....	4
1. Probleemanalyse	5
1.1 Aanleiding en context.....	5
1.2 Probleemstelling.....	6
2. Theoretisch kader	7
3. Opzet van het onderzoek	12
3.1 Beschrijving en verantwoording van dataverzameling	12
3.2 Respondenten	13
3.3 Instrumenten.....	14
3.4 Wijze van data-analyse.....	16
4. Resultaten.....	17
5. Conclusies en aanbevelingen	27
5.1 Conclusies.....	27
5.2 Kritische reflectie op het onderzoeksproces.....	30
5.3 Praktische opbrengst en aanbevelingen	31
Bibliografie	32
Bijlage 1: Effectief handschriftonderwijs.....	35
Het activerende directe instructie-model (Leenders)	36
Het didactisch lesmodel (Van Hagen & Valkenburg)	37
Bijlage 2: Feedback op handschriftkwaliteit.....	38
Beoordelingsformulier leesbaarheid (Van Hagen & Valkenburg)	40
Bijlage 3: Operationaliseringsproces kernbegrippen vragenlijst.....	41
Bijlage 4: Interviewschema expertinterview en gestructureerde interviews	43
Bijlage 5: Ingevulde vragenlijsten bovenbouwleerkrachten	46
Bijlage 6: Resultaten grondhouding	56
Bijlage 7: Resultaten kennis.....	57
Bijlage 8: Resultaten begeleiding	58
Bijlage 9: Transcripties interviews bovenbouwleerkrachten	59
Bijlage 10: Interviews markeringen informatie per deelvraag.....	74
Bijlage 11: Open codering interviews bovenbouwleerkrachten	89
Bijlage 12: Schema's met codes per deelvraag	106
Bijlage 13: Axiale codering	112
Bijlage 14: Transcriptie interview expertdocent	119

Bijlage 15: Interviews markeringen informatie per deelvraag.....	123
Bijlage 16: Open codering interview expertdocent.....	127
Bijlage 17: Schema's met codes per deelvraag	132
Bijlage 18: Axiale codering	134

Samenvatting

Bovenbouwleerkrachten van basisschool X hebben aangegeven dat zij aanlopen tegen het achteruitgaan van de motorische vaardigheden, specifiek de handschriftvaardigheid van hun bovenbouwleerlingen. Volgens Overvelde (2017) is het ontwikkelen van een handschrift niet iets is dat kinderen zichzelf goed kunnen aanleren.

Op basis hiervan is de volgende onderzoeksvraag geformuleerd: *‘Hoe kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 van basisschool X de handschriftvaardigheid van hun leerlingen bevorderen bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?’*

De focus van dit onderzoek ligt op het verkrijgen van handvatten voor de bovenbouwleerkrachten om blijvend aandacht te besteden aan de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven. Kernbegrippen zoals de aspecten van handschriftkwaliteit, de schrijfvoorwaarden, de schrijfontwikkeling en de leerkrachtvaardigheden staan in dit onderzoek centraal.

In een vragenlijst hebben bovenbouwleerkrachten aangegeven in hoeverre zij over de gevraagde leerkrachtvaardigheden beschikken. In interviews hebben zij aangegeven hoe zij de begeleiding momenteel vormgeven, welke knelpunten zij ervaren en op elke manier zij zouden willen werken aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid van bovenbouwleerlingen. In het expertinterview heeft de expertdocent tips gegeven over hoe bovenbouwleerkrachten te werk zouden kunnen gaan.

Uit de resultaten blijkt dat bovenbouwleerkrachten meer aandacht willen besteden aan het bevorderen van het handschrift.

De belangrijkste aanbeveling is het inzetten van specifieke leerkrachtvaardigheden en de feedbackcyclus tijdens reguliere lessen. De tweede aanbeveling is het uitvoeren van creatieve oefeningen waarbij de focus ligt op de handschriftcriteria, het bevorderen van de schrijfvoorwaarden en het schrijftempo.

1. Probleemanalyse

1.1 Aanleiding en context

Computers en tablets zijn niet meer weg te denken uit onze maatschappij en het onderwijs (Franken, 2013). Dit roept steeds vaker de vraag op of kinderen in de toekomst nog zullen schrijven, dus of het nog wel zin heeft om letters te leren schrijven. Uit hetzelfde onderzoek van Franken blijkt dat diverse cognitieve functies die de schrijf- en de leesvaardigheid ondersteunen anders door schrijven en typen beïnvloed worden. Zo zorgt schrijven voor een betere ontwikkeling van de fijne motoriek en leert men letters beter en sneller herkennen wanneer de letters met de hand geschreven worden.

Basisschool X, waar het onderzoek plaats vindt, vindt het belangrijk om ICT zinvol te integreren in het onderwijs. Basisschool X is een school in de omgeving van Geldermalsen en bestaat uit 11 groepen en 257 leerlingen. Het team bestaat in totaal uit ±20 medewerkers. De basisschool wil de kinderen goed en verantwoord leren om gaan met de computer en het gebruik van het internet om kunnen gaan (schoolgids, 2018-2019). Om die reden wordt er sinds het schooljaar 2018-2019 in de bovenbouwgroepen van de basisschool gewerkt met chromebooks. Zo heeft iedere leerling een eigen chromebook tot zijn beschikking. De computer wordt gebruikt als gereedschap voor het maken van het dagelijks werk: inoefenen van lesstof, tekstverwerking, toetshulpmiddel en algemeen leerinstrument (schoolgids, 2018-2019).

Ondanks de huidige ontwikkelingen en de rol van ICT in het onderwijs, wil basisschool X ook aandacht besteden aan de ontwikkeling van een goed handschrift. In de hogere groepen is het belangrijk dat de kinderen in tempo kunnen schrijven en dat desondanks het schrift duidelijk en verzorgd is (schoolgids, 2018-2019).

De bovenbouwleerkrachten van de basisschool geven aan dat de motorische vaardigheden van hun leerlingen over het algemeen achteruit zijn gegaan. Dit geldt specifiek voor de handschriftvaardigheid van de leerlingen. In de praktijk zien zij leerlingen vooral slordiger en langzamer schrijven. Verder zien zij ook dat een verkeerde pengreep wordt gehanteerd en hoe (on)leesbaar de schrijfproducten zijn. Uit onderzoek van Van Gaalen (2017) blijkt dat bijna de helft van de leerlingen aan het einde van groep 4 een slecht of onleesbaar handschrift heeft. Volgens Van Haren (2017) komt het deels doordat kinderen meer achter de televisie en de computer zitten en deels doordat ouders veel werken en daardoor weinig tijd voor hun kinderen hebben. Om de motorische vaardigheden van de leerlingen te stimuleren, is er schoolbreed afgesproken om tijdens de inloop van de kleutergroepen hier extra aandacht aan te besteden.

Door de inzet van chromebooks hoeven de leerlingen van de groepen 6, 7 en 8 veel minder te schrijven. In groep 6 wordt nog schrijfonderwijs verzorgd en in de groepen 7 en 8 niet meer. Basisschool X wil de tijd die voor het schrijfonderwijs werd vrijgemaakt, nu besteden aan het bevorderen van digitale vaardigheden. De chromebooks worden alleen voor de vakken rekenen, taal en spelling ingezet. Bij de overige vakken wordt er nog steeds geschreven. Ook worden de dictees schriftelijk geoefend. Er is gekozen voor afwisseling in werken met een digitaal medium en werken vanuit (werk)boeken en schriften om de handschriftvaardigheid van de leerlingen te blijven bevorderen. Op het moment dat er geschreven wordt, geven de leerkrachten feedback op de werkverzorging. Schrijven is een onderdeel van wat op het rapport wordt omgeschreven als werkverzorging.

De leerkrachten van de bovenbouw lopen tegen het feit aan dat de motorische vaardigheid, specifiek de handschriftvaardigheid van de leerlingen over het algemeen achteruit zijn gegaan. Er kan niet met zekerheid gezegd worden dat dat komt door de inzet van chromebooks.

Basisschool X wil ondanks de huidige ontwikkelingen, waarbij mensen in de toekomst waarschijnlijk veel minder zullen schrijven, toch veel aandacht besteden aan de ontwikkeling van het handschrift. De leerkrachten van de groepen 7 en 8 willen daarom meer inzicht in de wijze waarop zij de handschriftvaardigheid van de leerlingen kunnen bevorderen bij de vakken waarbij er nog wel geschreven wordt.

1.2 Probleemstelling

Uit de aanleiding en context blijkt dat basisschool X het belangrijk vindt om aan te sluiten bij de huidige ontwikkelingen en de rol van ICT wil inzetten in het onderwijs. Om die reden wordt er sinds het schooljaar 2018-2019 in de bovenbouwgroepen gewerkt met chromebooks. Tegelijkertijd vindt de basisschool het belangrijk om aandacht te blijven besteden aan de ontwikkeling van een goed handschrift. De leerkrachten van de bovenbouw lopen namelijk tegen het feit aan dat de motorische vaardigheden van de leerlingen over het algemeen achteruit zijn gegaan. Dit geldt specifiek voor de handschriftvaardigheid van de bovenbouwleerlingen. Door de inzet van chromebooks hoeven de leerlingen veel minder te schrijven. De leerkrachten van de bovenbouw vragen zich af op welke manier zij aandacht kunnen blijven besteden aan het bevorderen van het handschrift bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven.

Dit onderzoek is gericht op het bevorderen van de handschriftvaardigheid van leerlingen uit de groepen 7 en 8. Het doel is het verkrijgen van handvatten voor de bovenbouwleerkrachten om blijvend aandacht te besteden aan de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de technologische ontwikkelingen in onze maatschappij rondom de 21st Century Skills en de digitale geletterdheid. Daarnaast wordt er aandacht besteed aan de (fijne) motoriek van kinderen, het vak schrijven en de rol van de leerkracht in het onderwijs.

2.1 Veranderingen in het onderwijs

De huidige technologische ontwikkelingen hebben een vertrekkende invloed op de maatschappij en het onderwijs van nu en in de toekomst. Op dit moment is er in het onderwijs veel aandacht voor de 21st Century Skills. Volgens Thijs, Fisser en Van der Hoeven (2014) gaan technologische ontwikkelingen snel, groeit de hoeveelheid beschikbare informatie exponentieel en is deze altijd en overal beschikbaar. De toegenomen informatisering en technologisering leidt ook tot veranderingen op de arbeidsmarkt. Daarnaast speelt globalisering een grote rol, omdat het door nieuwe toepassingen van ICT steeds makkelijker wordt om over grenzen heen samen te werken.

De 21st Century Skills zijn generieke vaardigheden en daaraan te koppelen kennis, inzicht en houdingen die jongeren minimaal moeten beheersen om te kunnen functioneren en om bij te dragen aan de kennissamenleving (Thijs et al., 2014). Volgens het SLO (2016) is digitale geletterdheid een belangrijke vaardigheid binnen de 21st Century Skills. SLO (2016) beschrijft digitale geletterdheid als “het geheel van ICT-vaardigheden, mediawijsheid, informatievaardigheden en computational thinking”. In het KNAW-rapport (2012) wordt digitale geletterdheid omschreven als “het vermogen digitale informatie en communicatie verstandig te gebruiken en de gevolgen daarvan kritisch te beoordelen” (pg. 8).

De evolutie van techniek en communicatieve media is veel sneller gegaan dan de evolutie van het brein van de mens zelf. Door de uitvinding van de computer en de digitale media zijn ons geheugen en onze communicatiemogelijkheden onvoorstelbaar vergroot, terwijl onze hersenen nauwelijks zijn veranderd (Van Everdingen, 2017). Daarmee rijst de vraag of het nodig is om kinderen letters te leren schrijven en schrijfonderwijs te verzorgen. Volgens Van Everdingen (2017) is bij leren schrijven een coördinatie van meerdere lichamelijke en mentale functies vereist, zoals het kijken, bewegen en denken. De samenwerking van die functies draagt bij aan een vollediger groei van het kindbrein. De vraag die hierbij gesteld kan worden is wat voor effecten leren typen en schrijven hebben op de motorische- en cognitieve vaardigheden van kinderen.

2.2 Motorische ontwikkeling

Uit verschillende bronnen (Franken, 2013; Van Everdingen, 2017) blijkt dat het meer typen en minder schrijven effecten heeft op de motorische vaardigheden van kinderen. Kooijman, Van Mierlo en Natzijl (2005) beschrijven motoriek als “het vermogen om te bewegen” (pg. 85). Noordstar (2009) beschrijft motoriek als een heel breed begrip en onderscheidt verschillende domeinen zoals: rompbalans en spierkracht, grove motoriek, evenwicht, oog-handcoördinatie en oog-voetcoördinatie, fijne motoriek en ruimtelijke oriëntatie.

2.2.1 Effecten van typen op motorische vaardigheden

Volgens Sulzenbruck, Hegele, Rinkenauer en Heuer (2011) kan het toenemende gebruik van personal computers voor het produceren van geschreven teksten een aanzienlijke bijdrage leveren tot het verlies van handschrift vaardigheden. Franken (2013) voegt hieraan toe dat wanneer je meer typt en minder schrijft, het handschrift slechter wordt, er langzamer geschreven wordt en de basale motorische vaardigheden, zoals het volgen van een lijn met een pen zonder af te wijken, negatief worden beïnvloed.

2.2.2 Effecten van schrijven op motorische- en cognitieve vaardigheden

Het leren van een handschrift draagt bij aan een complexere fijn-motorische ontwikkeling (Franken, 2013). Daarnaast gaat het inprenten en onthouden van zowel letters als woorden effectiever wanneer je met de hand schrijft in plaats van typt. Je slaat het motorisch proces van een letter- en woordbeeld namelijk op in je geheugen (Van Everdingen, 2017).

Verder blijkt volgens Van Hagen & Valkenburg, 2010 dat het leren schrijven de lees- en stelontwikkeling bij kinderen ondersteunt en versterkt. Het schrijven blijkt stimulerend te werken op het begrijpen van woorden die geschreven worden en de ontwikkeling van stellen te stimuleren. Volgens Van Everdingen (2017) structureert het je gedachten.

Ten slotte heeft een Amerikaans hersenonderzoek (Mueller & Oppenheimer, 2014) overtuigend aangetoond dat het leren schrijven bijdraagt aan een vollediger groei van het kindergebrein. Er is bij het leren schrijven namelijk een coördinatie van meerdere lichamelijke en mentale functies vereist, zoals het kijken, bewegen en denken (Everdingen, 2017).

2.2.3 Fijne motoriek als belangrijke randvoorwaarde

Het ontwikkelen van een fijne motoriek is van belang, omdat een goed ontwikkelde fijne motoriek volgens Noordstar (2009) één van de basisvoorwaarden is bij het schrijven. Fijne motoriek omvat controle over de spieren van polsen, handen en vingers bij het reiken en grijpen (Kooijman et al., 2005). Schrijven is motorisch gezien een samenspel van oog-handcoördinatie, ruimtelijke oriëntatie en fijne motoriek. Zo moet een kind voldoende de vingers kunnen coördineren om een goede pengreep te kunnen hanteren. Maar ook het goed reguleren van de kracht in de vingers en pols is hierbij belangrijk (Noordstar, 2009).

2.3 Schrijven

Ondanks het toenemende gebruik van computers blijft het belangrijk om goed te kunnen schrijven (Henkens, 2012). Huizenga (2013) beschrijft verschillende functies van schrijven. Je kunt schrijven om met anderen te communiceren door bijvoorbeeld een formulier in te vullen. Verder kun je schrijven om je gedachten te ordenen en greep te krijgen op de werkelijkheid, zoals het schrijven van een boodschappenlijst. Volgens de Inspectie van Onderwijs (2012) ondersteunt schrijven ook de kennisverwerking. De leerlingen doorgronden beter de opgedane kennis, passen dit toe in nieuwe situaties en krijgen nieuwe inzichten. Door te typen wordt vooral de communicatieve functie van het schrijven behaald. Er ontstaan nieuwe tekstsoorten, zoals de e-mail en de blog, waarmee mensen met anderen kunnen communiceren (Huizenga, 2013).

Volgens het PPON-rapport (2012) moeten leerlingen niet alleen voor taal, maar ook voor andere vakken allerlei schrijfoopdrachten maken en hiervoor is een goed handschrift van belang. Wanneer een leerling moeite heeft met de ontwikkeling van het handschrift, kan dit problemen opleveren voor het uitvoeren van schrijftaken. Uit wetenschappelijk onderzoek van Feder en Majnemer (2007) is gebleken dat handschriftproblemen vaak verregaande negatieve effecten hebben op de leerresultaten en het zelfvertrouwen van leerlingen. Leerlingen met een zwak handschrift hebben vaak moeite met de hoeveelheid handgeschreven werk, waardoor hun motivatie en zelfvertrouwen afneemt. Als gevolg hiervan proberen de leerlingen schrijfwerkzaamheden te vermijden, wat hun voortgang op school verhindert.

2.3.1 Aspecten van handschriftkwaliteit

In de kern- en tussendoelen voor het primair onderwijs is de aandacht voor de handschriftkwaliteit van leerlingen echter beperkt (PPON-rapport, 2012). Handschrift wordt genoemd als een aspect van het onderdeel schrijfvaardigheid onder kerndoel 8: "De leerlingen leren informatie en meningen te ordenen bij het schrijven van een brief, een verslag, een formulier of een werkstuk. Zij besteden daarbij aandacht aan zinsbouw, correcte spelling, een leesbaar handschrift, bladspiegel, eventueel beeldende elementen en kleur" (TULE, z.d.).

Uit de bovenstaande beschrijving blijkt dat leesbaarheid wordt beschouwd als het belangrijkste aspect van handschriftkwaliteit. Leesbaarheid en tempo zijn volgens verschillende bronnen (Noordstar, 2009; PPON-rapport, 2012; Van Hagen & Valkenburg, 2010) de twee belangrijkste elementen van het schrijven.

De leesbaarheid wordt beïnvloed door de vorm van letters, de ruimte tussen de letters en woorden, de grootte van de letters en de stand van het schrift (PPON-rapport, 2012). Volgens Noordstar (2009) lijken hierbij vooral de vorm van de letters en de grootte een belangrijke voorspeller te zijn voor een leesbaar handschrift. Verder is volgens Noordstar (2009) het schrijftempo van belang om bij te kunnen blijven in de klas en geen risico op achterstand te ontwikkelen. Volgens Van Hagen en Valkenburg (2010) spreekt men bij bovenbouwleerlingen van een vlot geschreven handschrift indien kinderen in staat zijn minimaal 300 tekens per vijf minuten te schrijven. In het PPON-rapport (2012) is te lezen dat 'verzorging' het derde aspect is voor een goede handschriftkwaliteit, omdat een tekst er ook visueel toegankelijk en aantrekkelijk moet uitzien. Als een tekst door vorm of opmaak weerstand oproept, zal deze minder goed of zelfs helemaal niet gelezen worden.

2.3.2 Schrijfvoorwaarden

Om tot schrijven te komen, moet je aan een aantal schrijfvoorwaarden voldoen. Uit verschillende bronnen (De Hoop & Noordstar, 2017; Kooijman et al., 2005; Noordstar, 2009) is te lezen dat een goed ontwikkelde fijne motoriek één van de basisvoorwaarden is bij het schrijven.

Een andere voorwaarde is de pengreep. Volgens Van Hagen & Valkenburg (2010) is de dynamische driepuntsgreep de beste greep voor kinderen om te leren schrijven. Alle schrijfbewegingen zijn met deze greep makkelijk uit te voeren. Noordstar (2009) geeft aan dat niet één specifieke pengreep, maar vooral de wijze waarop het kind met zijn potlood omgaat van belang is. Hij geeft aan dat er meerdere pengrepen zijn waarmee kinderen een goed handschrift kunnen ontwikkelen, maar het verkeerd vasthouden van de pen kan leiden tot kramp in de handen (Eerd-Smetsers & Alblas, 2003).

Een derde voorwaarde is het in evenwicht zijn van de grove motoriek. Hierbij kun je denken aan de beweging van de arm en het opschuiven van het papier (Kooijman et al., 2005). Volgens Noordstar (2009) is het van belang dat kinderen de onderarm op tafel houden en schuivend over het papier bewegen om zo de pols in een rechte, ontspannen positie te kunnen houden.

Tot slot zijn de bladligging en de zithouding belangrijke voorwaarden om tot schrijven te komen (Van Everdingen, 2017). Voor de bladligging is het belangrijk dat het schrift onder de rechterarm (voor de rechtshandige) wordt gelegd waarbij de bovenkant van het schrift gelijk is aan de bovenkant van de vingers. Wat betreft de zithouding is het belangrijk dat de voeten plat op de grond en de knieën en heupen in een hoek van negentig graden staan (Noordstar, 2009). Volgens Eerd-Smetsers en Alblas (2003) kan een verkeerde zithouding leiden tot rugklachten, omdat de kinderen te lang gebogen zitten. Dit heeft weer tot gevolg dat zowel de leesbaarheid als de schrijfsnelheid onder de maat blijven.

2.3.3 Schrijfontwikkeling

Leren schrijven is een vaardigheid waarvoor kinderen jarenlang moeten oefenen om een leesbaar handschrift te ontwikkelen (Van Hagen & Valkenburg, 2010). Volgens Van Hagen en Valkenburg (2010) doorlopen kinderen in de basisschool bij het leren schrijven een drietal fasen, namelijk het voorbereidend-, aanvankelijk- en voortgezet schrijven.

In de kleutergroepen leren en verfijnen kinderen hun fijn-motorische vaardigheden wat weer bijdraagt aan een goede pengreep. De kinderen komen in deze fase in aanraking met letters en gaan alvast proberen een letter te schrijven. Als de kinderen in groep 3 en 4 zitten, leren zij (hoofd)letters, cijfers en woorden schrijven.

Dit is voor de kinderen een belangrijke stap in hun ontwikkeling. In de laatste fase leren kinderen verschillende soorten teksten zo leesbaar mogelijk te schrijven. Het ontwikkelen en behouden van een leesbaar handschrift is van groot belang. Verder moeten kinderen kritisch naar hun handschrift kijken en zichzelf doelen stellen om de kwaliteit van hun handschrift te bewaken of te verbeteren.

Kooijman et al., (2005) beschrijft naast de bovengenoemde ontwikkelingsfases een vierde fase: de handschriftontwikkeling. Als kinderen in de twee hoogste groepen van de basisschool zitten, zijn zij in staat een persoonlijk handschrift te ontwikkelen net zoals Keulen en Van Eerds-Smetsers (2007) dat aangeven.

2.3.4 De rol van de leerkracht

Uit verschillende bronnen (Scholten & Hamerling, 2014; Van Hagen & Valkenburg, 2010; Van Everdingen, 2017) is te lezen dat het ontwikkelen van een handschrift niet iets is dat kinderen zichzelf goed kunnen aanleren. Scholten en Hamerling (2014) en Overvelde (2017) geven aan dat kinderen een persoonlijk geautomatiseerd handschrift pas tussen de 14 en 16 jaar of ouder kunnen creëren. In groep 7 en 8 kan men wel beginnen met kinderen hierin te begeleiden (Overvelde, 2017). De rol van de leerkracht is hierbij van belang.

Allereerst is het belangrijk om zicht te krijgen op de handschriftontwikkeling van de leerlingen. Niet alleen door de leerkracht, maar vooral ook door de leerling zelf (Scholten & Hamerling, 2014). Dit kan bijvoorbeeld door het inzetten van een portfolio of een leerling(zelf)volgschrift. Door het bijhouden van enkele taalproducties kun je de schrijfontwikkeling van het kind goed in beeld brengen. Als het nodig is, kan er daarna een plan gemaakt worden om het handschrift te verbeteren (Van Hagen & Valkenburg, 2010). Een ander voorbeeld is het beoordelen van de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van negen criteria (Van Hagen & Valkenburg, 2010). In bijlage 2 is de lijst beoordelingscriteria opgenomen.

Tijdens de begeleiding is het volgens Van Everdingen (2017) belangrijk een letter of woord goed zichtbaar voor te doen. Kinderen imiteren het gedrag van de leerkracht (Scholten & Hamerling, 2014). Tegelijkertijd geeft de leerkracht ook duidelijke instructies met concrete aandachtspunten en/of handschriftcriteria waar de leerlingen mee aan de slag kunnen (Van Everdingen, 2017). Uit verschillende bronnen (Scholten & Hamerling, 2014; Van Hagen & Valkenburg, 2010) is gebleken dat kinderen van de groepen 7 en 8 in staat zijn om kritisch te kijken naar hun eigen schrijfproducties om zo het handschrift te kunnen verbeteren. Keulen (2005) voegt hieraan toe dat er in de toekomst naast de leerkrachtevaluatie (begeleiden en nakijken) meer aandacht besteed moet worden aan vormen van zelfevaluatie. Zelfevaluatie richt de kinderen zeer expliciet op de belangrijkste aspecten van het schrift en zet leerlingen aan om een nieuwe, verbeterde poging te doen.

Een andere manier om leerlingen te helpen bij het ontwikkelen van het handschrift is het verzorgen van effectief handschriftonderwijs. Aangetoond is dat de meeste schrijfproblemen op de basisschool én later, komen door onvoldoende handschriftonderwijs, te weinig begeleide instructies of feedback, te weinig oefentijd én gebrek aan competentiegevoelens van de leraar (Van Everdingen, 2017). In vele bronnen is juist het belang van effectief handschriftonderwijs beschreven (zie bijlage 1).

Tot slot is het geven van feedback van belang (De Hoop & Noordstar, 2017). Dit geldt ook voor het bevorderen van de handschriftvaardigheid. Feedback kan het leren en de leerresultaten verbeteren (Leraar24, 2016). Volgens Hatty en Timperley (2007) is feedback op de kwaliteit van het werk en het leerproces of de leerstrategie het nuttigst en is feedback effectief als het op een specifieke manier wordt gegeven. In bijlage 2 staat het feedback-model beschreven.

Volgens Kooijman et al., (2005) geeft de leerkracht mondeling of schriftelijk feedback aan de leerling over het schrijfproduct, het schrijfproces en diens werkhouding. Van Everdingen (2017) en Keulen (2005) voegen hieraan toe dat feedback leerlingen moet aanzetten tot zelfevaluatie en het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij alle vakgebieden waarbij er geschreven wordt.

Uit verschillende bronnen in dit theoretisch kader is gebleken dat het meer typen en minder schrijven een aanzienlijk bijdrage leveren aan het verlies van handschriftvaardigheden. Het schrijven heeft integendeel vele voordelen op de motorische- en cognitieve vaardigheden van kinderen. Verder blijkt dat de rol van de leerkracht een grote stimulans is voor het bevorderen van de handschriftvaardigheid van leerlingen.

De onderzoeksvraag luidt als volgt:

- Hoe kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 van basisschool X de handschriftvaardigheid van hun leerlingen bevorderen bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

De deelvragen die hierbij gesteld worden zijn:

- Hoe werken de leerkrachten nu aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid in de groepen 7 en 8 bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?
In welke mate besteden de bovenbouwleerkrachten aandacht aan de aspecten van handschriftkwaliteit, de schrijfvoorwaarden en het geven van feedback?
- Tegen welke knelpunten lopen de leerkrachten nu aan?
- Welke mogelijkheden zien de leerkrachten zelf in de begeleiding van leerlingen bij het bevorderen van hun handschrift?
- Welke tips heeft de expertdocent voor de bovenbouwleerkrachten voor het bevorderen van de handschriftvaardigheid van leerlingen bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

3. Opzet van het onderzoek

In dit hoofdstuk worden de dataverzameling, de respondenten, de instrumenten en de wijze van data-analyse beschreven en verantwoord vanuit de theorie.

3.1 Beschrijving en verantwoording van dataverzameling

Het doel van dit onderzoek is leerkrachten van de groepen 7 en 8 door middel van een praktijkonderzoek adviseren over hoe zij de handschriftvaardigheid van hun leerlingen kunnen bevorderen.

Vragenlijsten

Om antwoord te krijgen op deelvraag 1, zijn door vijf bovenbouwleerkrachten vragenlijsten ingevuld. Middels een zelfanalyse hebben bovenbouwleerkrachten aangegeven in hoeverre zij een bepaalde leerkrachtvaardigheid bezitten en toepassen. Dit was een geschikt onderzoeksinstrument, omdat deze deelvraag over meningen, ervaringen en opvattingen van een groep mensen ging (Kallenberg, Koster, Onstenk & Scheepsmma, 2011). Verder is een vragenlijst volgens Baarda, De Goede en Kalmijn (2015) een geschikt instrument, omdat respondenten eenduidige antwoorden kunnen geven en er percentages aan resultaten gekoppeld kunnen worden waardoor deze inzichtelijk gemaakt kunnen worden.

Op basis van de theorie van De Graauw (z.j.) is de attitudevragenlijst ontwikkeld. De vragenlijst bestaat uit de onderdelen 'grondhouding, kennis en begeleiding'. Middels een attitudevragenlijst kan er informatie verkregen worden over een grondhouding ten opzichte van een bepaald onderwerp, de kennis van iemand en de manier van begeleiding (De Graauw, z.j.).

Gestructureerde interviews

Om de deelvragen 1, 2 en 3 te beantwoorden zijn gestructureerde interviews afgenomen bij 5 bovenbouwleerkrachten van de groepen 7 en 8. Kallenberg et al., (2011) geven aan dat een interview geschikt is om een beter beeld te krijgen over het denken en handelen van de leerkracht.

Volgens Baarda en Hulst (2017) is een gestructureerd interview in te zetten wanneer de onderzoeker voorkennis heeft over het onderwerp en weet waarop de respondenten bevraagd moeten worden. Aan de hand van de kennis van de onderzoeker (zie theoretisch kader) zijn de interviewvragen opgesteld. In het interview krijgen respondenten door open vraagstellingen de mogelijkheid wensen en ervaringen uit te spreken. Iedere ondervraagde krijgt dezelfde vragen voorgelegd, waardoor de verkregen informatie in hoge mate vergelijkbaar is. Dit komt de objectiviteit ten goede (Kallenberg et al., 2011).

Expertinterview

Om de deelvragen 2, 3 en 4 te beantwoorden is er een expertinterview afgenomen bij de expertdocent. De expertdocent is op basisschool Y expert op het gebied van motoriek en schrijfonderwijs. Volgens Baarda en Van der Hulst (2017) is een expert goed geïnformeerd over een bepaald onderwerp en daarom geschikt om in te zetten als informatiebron.

Er is gekozen voor een semigestructureerd interview zodat de expert de mogelijkheid krijgt om wensen uit te spreken en de interviewer de gewenste informatie kan achterhalen (Kallenberg et al., 2011).

3.2 Respondenten

De respondenten van dit onderzoek zijn de groepsleerkrachten van de groepen 7 en 8 en een expertdocent.

Naast de leerkrachten van groep 7 en 8 is ook de leerkracht van groep 6 betrokken, omdat er in groep 6 schrijfonderwijs wordt verzorgd door haar duopartner. Op deze manier verwacht de onderzoeker informatie vanuit een ander perspectief te kunnen krijgen.

De andere respondent is een expertdocent die op een andere basisschool werkzaam is als groepsleerkracht. Zij heeft veel expertise op het gebied van motoriek, het vak schrijven en het verzorgen van schrijfonderwijs. Naast haar eigen groep, verzorgt zij ook schrijfonderwijs voor de groepen 7 en 8. Door deze respondent te betrekken, verwacht de onderzoeker met concrete aanbevelingen te kunnen komen voor de onderzoeksschool.

De respondenten zijn representatief omdat zij allemaal op hun eigen manier leerlingen begeleiden in de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid. Omdat iedere leerkracht op een andere manier leerlingen bedient, is er voor gekozen om hen allemaal te betrekken bij dit onderzoek.

Iedere respondent heeft een respondentnummer om de vragenlijsten en interviews aan elkaar te koppelen.

Respondent nummer	Groep	Geslacht	Leeftijd	Ervaring	Kwaliteiten
6.1	6	V	62	40	Opleiding speciaal onderwijs Opleiding IB-er Begeleiding plusarrangement
7.1	7a	V	25	1	Startende leerkracht
7.2		V	33	11	ICT-coördinator
7.3	7b	V	57	40	Lesgegeven op Universiteit, ICC-er Werkgroep Internationale project Werkgroep Hoofdbegaafdheid
8.1	8	V	56	13	Bouwcoördinator van de midden- en bovenbouw Coördinator Engels
E	Leerkracht groep 1-2-3 op basisschool Y	V	53	25	Expert motoriek en schrijfonderwijs

Figuur 1: Tabel waarin de belangrijkste informatie van de respondenten wordt weergegeven.

3.3 Instrumenten

De instrumenten van dit onderzoek worden in deze paragraaf beschreven en verantwoord aan de hand van theorie.

Vragenlijsten

Om deelvraag 1 te beantwoorden, is een attitudevragenlijst ontwikkeld. Door middel van deze vragenlijst kunnen bovenbouwleerkrachten hun eigen leerkrachtvaardigheden analyseren (Baarda et al., 2015). De vragenlijst bestaat uit 40 stellingen die beantwoord kunnen worden met 'nooit', 'vaak niet', 'soms niet/soms wel', 'vaak wel' en 'altijd'. Er is gekozen voor een 5-puntsschaal, omdat volgens Baarda et al., (2015) 'soms wel/soms niet' niet weggelaten kan worden wanneer er gevraagd wordt naar kennis of gedrag.

Om te zorgen voor eenduidige antwoorden moeten begrippen geoperationaliseerd worden (Baarda et al., 2015). Voorafgaand aan het operationaliseren heeft een literatuurstudie plaatsgevonden (zie theoretisch kader). Op deze manier is de vragenlijst deductief ontwikkeld (Tubbing, 2016). De kernbegrippen: de aspecten handschriftkwaliteit, de schrijfvoorwaarden, de schrijfontwikkeling en de leerkrachtvaardigheden zijn geoperationaliseerd tot stellingen voor de vragenlijst.

Hier volgt een voorbeeld: Volgens De Hoop en Noordstar (2017) is het geven van feedback belangrijk om de handschriftvaardigheid te bevorderen. Deze informatie is vertaald naar de volgende enquêtestelling: 'tijdens het schrijven geef ik leerlingen inhoudelijk, mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct'. In bijlage 3 is het operationaliseringsproces beschreven.

Verder is de vragenlijst voorgelegd aan twee proefpersonen om te zorgen voor kwalitatief sterke stellingen. Naar aanleiding van de proefafnamen is bij drie stellingen een toelichting toegevoegd en is de formulering bij twee stellingen aangepast.

Volgens Baarda et al., (2015) is de betrouwbaarheid en validiteit van een vragenlijst lastig te waarborgen, omdat het geheugen selectief werkt en mensen geneigd zijn sociaal wenselijke antwoorden te geven. Om de betrouwbaarheid te waarborgen zijn de respondenten na het invullen van de vragenlijst ook in een interview bevraagd over de betreffende onderwerpen. Om de validiteit van deze vragenlijst te waarborgen, zijn alle respondenten vooraf benaderd om het belang van het onderzoek toe te lichten.

Gestructureerde interviews

Om de deelvragen 1 t/m 3 te beantwoorden zijn bij vijf bovenbouwleerkrachten gestructureerde interviews afgenomen. De vragen van zowel de gestructureerde interviews als het expertinterview zijn vooraf opgesteld en in één interviewschema gezet (bijlage 4). Voor dit interviewschema is gebruik gemaakt van het stappenplan 'onderdelen van een interviewschema' (Baarda & Van der Hulst, 2017).

Volgens Baarda en Van der Hulst (2017) is het essentieel dat de interviewer genoeg voorkennis heeft over het onderwerp voor een gestructureerd interview. Aan de hand van de kennis van de onderzoeker zijn de interviewvragen opgesteld. De kernbegrippen van het theoretisch kader en de deelvragen zijn geoperationaliseerd tot vragen. Volgens Baarda en Van der Hulst (2017) kunnen antwoorden hierdoor beter geanalyseerd en gestructureerd worden. Hier volgt een voorbeeldvraag bij het begrip 'knelpunten': 'wat valt u op wat betreft de fijne motoriek van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?'

Het expertinterview

Deelvragen 2 t/m 4 worden middels een expertinterview beantwoord, omdat je hierdoor volgens Baarda en Van der Hulst (2017) dieper inzicht kunt krijgen in een aantal van tevoren vastgestelde aspecten van een onderwerp. Daarom is er aan de expertdocent gevraagd op welke manier leerkrachten van de groepen 7 en 8 de handschriftvaardigheid van leerlingen kunnen bevorderen.

Volgens Baarda en Van der Hulst (2017) kan de betrouwbaarheid van een interview gewaarborgd worden wanneer de interviewer objectief blijft en wanneer het interview wordt opgenomen. Gedurende de gestructureerde interviews en het expertinterview is de interviewer zoveel mogelijk objectief gebleven, is er een opname gemaakt en heeft de respondent de transcriptie gelezen ter goedkeuring.

De validiteit wordt gewaarborgd door de gegevens waar mogelijk te vergelijken met de vragenlijsten. Volgens Baarda en Van der Hulst (2017) zijn gegevens namelijk valide wanneer er verschillende dataverzamelmethode(n) ingezet zijn.

3.4 Wijze van data-analyse

In deze paragraaf wordt toegelicht hoe de data-analyse heeft plaatsgevonden.

Vragenlijsten

Volgens Brinkman (2014) is een voordeel van een vragenlijst dat deze vooraf gestructureerd is per categorie. Het ontwikkelen van deze vragenlijst kost veel tijd, maar de verwerking verloopt juist sneller.

De gegeven antwoorden zijn in grafieken overzichtelijk gemaakt (bijlagen 6, 7 en 8). Naar aanleiding hiervan werd duidelijk welke gegevens ingezet konden worden bij het beantwoorden van deelvraag 1. De antwoorden van de vragen waarbij minder dan 3 keer hetzelfde geantwoord is, worden niet gebruikt, omdat dit minder dan de helft van de respondentengroep (N=5) is.

Het tweede deel van de data-analyse bestond uit het berekenen van de percentages per onderdeel van de vragenlijst. Er is berekend voor hoeveel procent leerkrachten de gevraagde grondhouding, kennis en begeleiding laten zien.

Interviews

De interviews zijn op de dag van afname getranscribeerd om de validiteit te waarborgen. Vervolgens is de data inductief geanalyseerd volgens de gefundeerde theorie benadering (Baarda & Van der Hulst, 2017). Dit houdt in dat er bij de analyse uit is gegaan van gegeven antwoorden en niet de theorie (Tubbing, 2016). In de volgende alinea wordt beschreven hoe het analyseerproces van zowel de gestructureerde interviews als het expertinterview is verlopen. In bijlagen 9 t/m 18 is het analyseerproces beschreven.

Na de transcriptie is er een kleur gegeven aan fragmenten die betrekking hebben op de huidige begeleiding (deelvraag 1), de knelpunten (deelvraag 2), de oplossingen (deelvraag 3) en tips expertdocent (deelvraag 4). Vervolgens zijn alle fragmenten open gecodeerd. De open codes zijn in schema's gezet om de resultaten axiaal te coderen. De codes zijn onder een categorie geplaatst. Tot slot zijn de gegevens selectief gecodeerd. Er is gekeken naar terugkerende categorieën. Op basis hiervan zijn lijsten gemaakt met tien categorieën of minder. De lijst is op volgorde van relevantie bepaald.

Voorbeeld: Een leerkracht heeft gezegd: 'De leesbaarheid is de belangrijkste eis'. Dit fragment is met geel gemarkeerd, want dit valt onder deelvraag 1> het fragment is gecodeerd met de code leesbaar handschrift> leesbaarheid is 23 keer benoemd als huidige begeleiding> Daarom staat leesbaar handschrift op nummer 1 als subcategorie onder de categorie 'doel begeleiding'.

Volgens Boeijs (2014) wordt informatie die niet geselecteerd wordt in de fragmentatiefase automatisch als niet relevant beschouwd. Om deze reden is er gekozen om informatie die niet relevant is te schrappen.

4. Resultaten

De resultaten van de dataverzameling worden in dit hoofdstuk per deelvraag beschreven. Deze resultaten zijn verzameld aan de hand van vragenlijsten en interviews. De belangrijkste data worden toegelicht en waar mogelijk ondersteund middels tabellen en grafieken.

Deelvraag 1: Hoe werken de leerkrachten nu aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid in de groepen 7 en 8 bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

Deelvraag 1 wordt beantwoord aan de hand van data verzameld door vragenlijsten en afgenomen interviews bij bovenbouwleerkrachten.

Vragenlijst

In de beschrijving van de resultaten van deelvraag 1 wordt onderscheid gemaakt in de drie deelonderwerpen van de vragenlijst: *grondhouding*, *kennis* en *begeleiding*.

Grondhouding

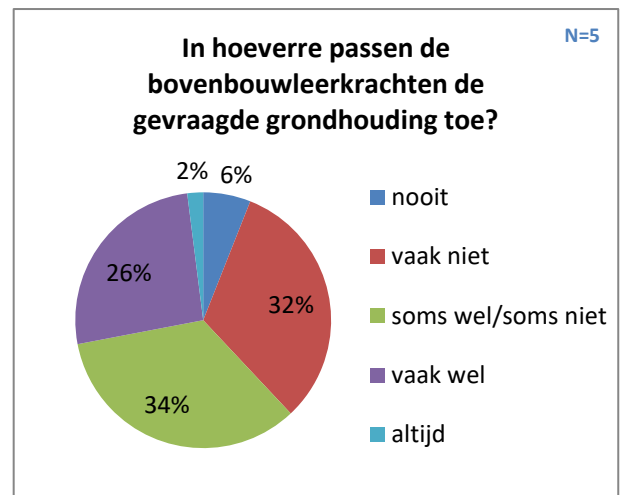
In figuur 2 is zichtbaar dat bovenbouwleerkrachten in totaal 2% 'altijd', 26% 'vaak wel', 34% 'soms wel/soms niet', 32% 'vaak niet' en 6% 'nooit' de gevraagde grondhouding laten zien.

De gegeven antwoorden op het onderdeel grondhouding verschillen van elkaar. De stellingen waarbij de antwoordmogelijkheden te ver uiteenlopen worden niet expliciet beschreven. Dit onderzoek richt zich op de stellingen waarbij minimaal 3 keer hetzelfde antwoord is gegeven. In bijlage 6 is een volledige weergave van gegeven antwoorden van het onderdeel grondhouding weergegeven.

Bij stellingen 'C. Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van handschriftkwaliteit en 'G. Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn' hebben 4 van de 5 leerkrachten ingevuld de gevraagde grondhouding 'vaak wel' te laten zien.

Bij stellingen 'B. Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren', 'E. Ik stimuleer leerlingen het schrijfwerk te verzorgen' en 'H. Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift' hebben 3 van de 5 leerkrachten ingevuld de gevraagde grondhouding 'soms wel/soms niet' te laten zien.

3 van de 5 leerkrachten hebben bij stellingen 'I. Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria te evalueren met de leerlingen' en 'J. De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken' aangegeven deze grondhouding 'vaak niet' te laten zien.

Figuur 2: Cirkeldiagram waarin resultaten op de vragenlijst van bovenbouwleerkrachten op het onderdeel 'grondhouding' procentueel worden weergegeven. Percentages = totaal aantal gegeven antwoorden/gegeven antwoorden per antwoordmogelijkheid $\times 100$.

Kennis

Uit analyse van de vragenlijst is gebleken dat bovenbouwleerkrachten 4% 'altijd', 30% 'vaak wel', 22% 'soms wel/soms niet', 26% 'vaak niet' en 18% 'nooit' de benodigde kennis hebben voor de begeleiding van de handschriftvaardigheid van bovenbouwleerlingen (figuur 3).

In bijlage 7 worden de resultaten per stelling op het onderdeel *kennis* weergegeven. Zichtbaar is dat bij stelling 'J. Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie' 4 van de 5 leerkrachten 'nooit' hebben ingevuld.

Bij stellingen 'B. Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid' en 'H. Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift' hebben 3 van de 5 leerkrachten ingevuld dat zij dat 'vaak niet' weten.

Bij stelling 'D. De kinderen zijn op de hoogte op welke manier letters geschreven worden' hebben 3 leerkrachten aangegeven dat de kinderen de gevraagde kennis 'vaak wel' hebben.

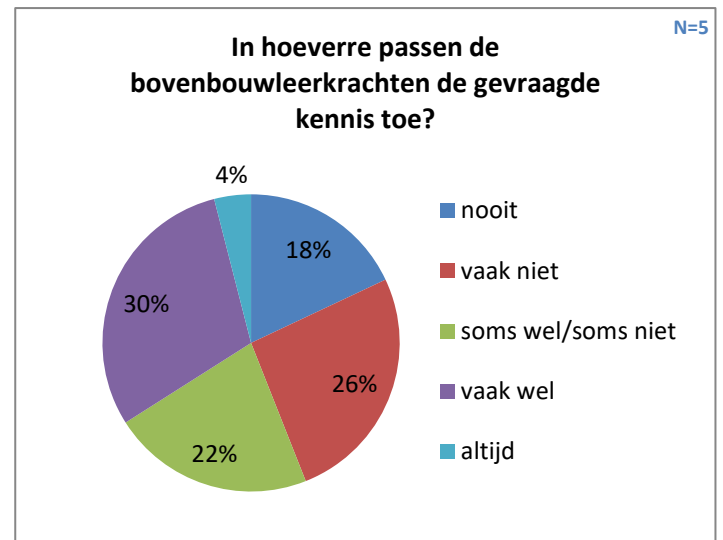
Begeleiding

Bovenbouwleerkrachten hebben aangegeven 1% 'altijd', 17% 'vaak wel', 34% 'soms wel/soms niet', 14% 'vaak niet' en 34% 'nooit' de leerkrachtvaardigheden toe te passen die nodig zijn voor de begeleiding van de handschriftvaardigheid van bovenbouwleerlingen (figuur 4). Een gedetailleerde schematische weergave van deze gegevens is te raadplegen in bijlage 8.

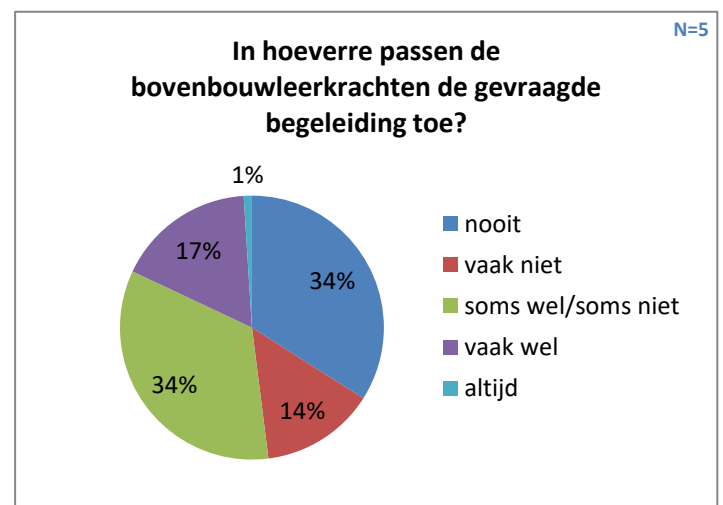
3 van de 5 leerkrachten hebben met 'soms wel/soms niet' geantwoord op stellingen 'K. De feedback zet leerlingen aan tot het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken', 'N. Ik maak leerlingen bewust van het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven' en 'S. Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria'.

Op stelling 'P. Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling' hebben 4 van de 5 leerkrachten 'soms wel/soms niet' ingevuld.

Bij stellingen 'F. Tijdens het schrijven geef ik leerlingen inhoudelijk, mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct' en 'O. Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen' hebben 3 van de 5 leerkrachten 'vaak niet' ingevuld.

Figuur 3: Cirkeldiagram waarin resultaten op de vragenlijst van bovenbouwleerkrachten op het onderdeel 'kennis' procentueel worden weergegeven. Percentages = totaal aantal gegeven antwoorden/gegeven antwoorden per antwoordmogelijkheidx100.

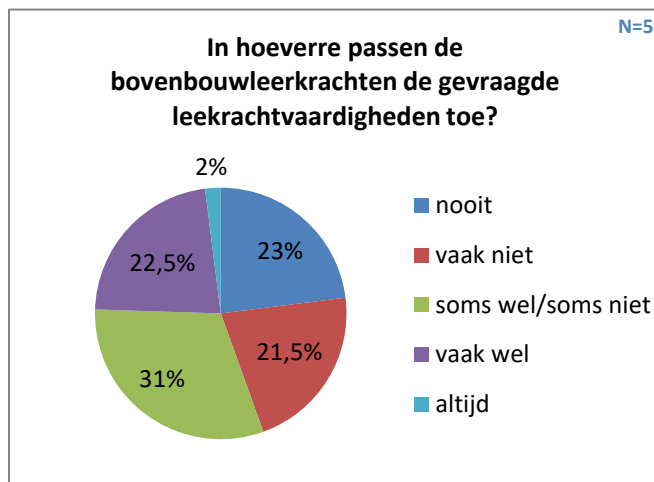
Figuur 4: Cirkeldiagram waarin resultaten op de vragenlijst van bovenbouwleerkrachten op het onderdeel 'begeleiding' procentueel worden weergegeven. Percentages = totaal aantal gegeven antwoorden/gegeven antwoorden per antwoordmogelijkheidx100.

4 van de 5 leerkrachten hebben op stellingen 'A. In de groep zet ik allerlei spelletjes in of schrijfactiviteiten in om de fijne motoriek te stimuleren', 'L. Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven' en 'R. Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfopdrachten en/of schrijfcriteria' geantwoord deze begeleidingswijze 'nooit' toe te passen.

Verder hebben 3 van de 5 leerkrachten op stellingen 'E. Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up)', 'H. Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward' en 'T. Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal extra aandacht aan' geantwoord deze begeleidingswijze 'nooit' toe te passen.

Totaal

In totaal heeft iedere leerkracht 40 stellingen beantwoord. Er zijn 200 antwoorden gegeven. Er is 46 keer (23%) geantwoord met 'nooit', 43 keer (21,5%) met 'vaak niet', 62 keer (31%) met 'soms wel/soms niet', 45 keer (22,5%) met 'vaak wel' en 4 keer (2 %) met 'altijd'. In figuur 5 worden deze gegevens schematisch getoond.

Figuur 5: Cirkeldiagram waarin de totaalscores op de vragenlijst (40 stellingen) die door 5 bovenbouwleerkrachten is ingevuld procentueel wordt weergegeven. Percentages = totaal aantal gegeven antwoorden/gegeven antwoorden per antwoordmogelijkheid x 100.

Gestructureerde interviews

Naast het invullen van de vragenlijst zijn de bovenbouwleerkrachten in een interview bevraagd naar de wijze waarop zij de handschriftvaardigheid van hun leerlingen bevorderen. De interviews zijn gecodeerd terug te lezen in bijlagen 9 t/m 13. Uit het coderingsproces zijn twee tabellen ontstaan op het gebied van doel begeleiding en leerkrachtvaardigheden, waarin er met cijfers een volgorde is aangegeven op basis van frequentie (figuur 6 en 7).

Uit analyse van de interviews is gebleken dat bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid twee doelen relevant zijn, namelijk het ontwikkelen van een leesbaar handschrift en werkverzorging. Volgens de bovenbouwleerkrachten is leesbaarheid de belangrijkste eis. Het werk is leesbaar als de letters op de juiste manier worden geschreven en de leerkrachten het zonder moeite kunnen lezen.

Huidige begeleiding 'doel begeleiding'	
1	Leesbaar handschrift
2	Werkverzorging

Figuur 6: Tabel waarin wordt weergegeven welke doelen relevant zijn voor bovenbouwleerkrachten tijdens de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Er zijn een aantal leerkrachtvaardigheden die door de bovenbouwleerkrachten worden gehanteerd. Dit zijn: actief aandacht besteden aan zithouding, feedback geven, criteria stellen voor het werk, evalueren door individueel met de leerling in gesprek te gaan en leerlingen werk laten verbeteren. Bij al deze vaardigheden is de voorbeeldfunctie van de leerkracht van belang. De bovenbouwleerkrachten leggen het belang uit van rustig schrijven en de juiste zithouding uit en geven het juiste voorbeeld daarbij. Ook schrijven zij netjes op het bord en demonstreren bepaalde letters die regelmatig fout worden geschreven. De criteria die centraal staan, zijn gericht op leesbaarheid en verzorging en zijn aandachtspunten uit werkboeken.

Uit de vragenlijst is gebleken dat 3 van de 5 leerkrachten leerlingen ‘nooit’ vooraf concrete aandachtspunten/handschriftcriteria (feed-up) en achteraf feedback geven (feedforward). Uit analyse van de interviews is gebleken dat bovenbouwleerkrachten feedback geven tijdens het schrijfproces op de leesbaarheid, bepaalde criteria, werkverzorging en zithouding. Ook wordt er schriftelijk feedback gegeven tijdens het nakijken. Als het werk onleesbaar en onverzorgd is, krijgen de leerlingen het meteen terug. De leerkracht bespreekt het werk met het kind en zet het kind tot denken door te vragen: ‘wat staat hier?’. Als bepaalde criteria of werk consequent fout wordt geschreven, dan mogen de leerlingen het verbeteren.

Huidige begeleiding ‘leerkrachtvaardigheden’	
1	Zithouding
2	Voorbeeldfunctie
3	Feedback
4	Handschriftcriteria
5	Evalueren
6	Werk verbeteren

Figuur 7: Tabel waarin wordt weergegeven welke leerkrachtvaardigheden relevant zijn voor bovenbouwleerkrachten tijdens de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Deelvraag 2: Tegen welke knelpunten lopen de leerkrachten nu aan?

Deelvraag 2 wordt beantwoord aan de hand van data verzameld door een afgenomen expertinterview bij de expertdocent en gestructureerde interviews met de bovenbouwleerkrachten. De interviews zijn gecodeerd terug te lezen in bijlagen 9 t/m 18. Uit analyse van de interviews blijkt dat leerkrachten verschillende knelpunten ervaren op het gebied van schrijfvoorwaarden en leerkrachtvaardigheden. De knelpunten zijn gerangschikt naar frequentie van voorkomen (figuren 8 t/m 11).

Expertinterview

Knelpunten schrijfvoorwaarden

Volgens de expertdocent is een zwakke motoriek het grootste knelpunt. Kinderen zijn motorisch zwak en kunnen dingen niet meer goed vasthouden. De pengreep van jonge kinderen is bijna niet ontwikkeld. Bij het oudere kind gaat het vooral om de verkeerde zithouding en de pengreep waardoor er niet goed geschreven kan worden.

Knelpunten 'schrijfvoorwaarden'	
1	Zwakke motoriek
2	Zwakke pengreep
3	Slechte zithouding

Figuur 8: Tabel waarin wordt weergegeven welke knelpunten op het gebied van 'schrijfvoorwaarden' de expertdocent ervaart bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Knelpunten leerkrachtvaardigheden

Tevens verandert het schrijfonderwijs. Uit de analyse is naar voren gekomen dat leerkrachten soms onzeker zijn over hun eigen kennis met betrekking tot het schrijfonderwijs. Verder wordt het traditionele schrijven door de leerlingen meestal niet leuk gevonden. Volgens de expertdocent zijn kinderen motorisch zwak.

Knelpunten 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Verandering schrijfonderwijs
2	Kennis over begeleiding
3	Motivatie schrijfonderwijs
4	Zwak handschrift
5	Materiaal gebruik

Figuur 9: Tabel waarin wordt weergegeven welke knelpunten op het gebied van 'leerkrachtvaardigheden' de expertdocent ervaart bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Gestructureerde interviews

Knelpunten schrijfvoorwaarden

Volgens de bovenbouwleerkrachten is de fijne motoriek van sommige kinderen niet voldoende ontwikkeld. Volgens hen komt dat doordat kinderen minder motorisch bezig zijn. Verder worden er verschillende pengrepen gehanteerd. Tot slot merken bovenbouwleerkrachten dat de zithouding minder adequaat geworden is.

Knelpunten 'schrijfvoorwaarden'	
1	Fijne motoriek
2	Pengreep
3	Zithouding

Figuur 10: Tabel waarin wordt weergegeven welke knelpunten op het gebied van 'schrijfvoorwaarden' bovenbouwleerkrachten ervaren bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Knelpunten leerkrachtvaardigheden

Uit de analyse komt naar voren dat leerlingen een te hoog schrijftempo hebben. De leerlingen willen te snel werken en het werk afronden. Doordat er te snel wordt gewerkt, wordt het handschrift slordiger. Wat opvallend is, is dat sommige kinderen hun eigen handschrift niet kunnen teruglezen. Verder zijn kinderen gedemotiveerd om te schrijven en vinden het inleveren van net en verzorgd werk niet zo van belang. Tot slot wordt er minder geschreven en geoefend door de inzet van chromebooks. Bepaalde handschriftcriteria blijven een aandachtspunt.

Knelpunten 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Schrijftempo
2	Handschrift
3	Motivatie
4	Ruimte voor schrijven

Figuur 11: Tabel waarin wordt weergegeven welke knelpunten op het gebied van 'leerkrachtvaardigheden' bovenbouwleerkrachten ervaren bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Deelvraag 3: Welke mogelijkheden zien de leerkrachten zelf in de begeleiding van leerlingen bij het bevorderen van hun handschrift?

Deelvraag 3 wordt beantwoord aan de hand van data verzameld door een afgenomen expertinterview bij de expertdocent en gestructureerde interviews met de bovenbouwleerkrachten. De interviews zijn gecodeerd terug te lezen in bijlagen 9 t/m 18. Uit analyse van de interviews blijkt dat leerkrachten verschillende oplossingen kunnen bedenken op het gebied van schrijfvoorwaarden en leerkrachtvaardigheden. Bovenaan staan de oplossingen die de leerkrachten het meest benoemen (figuren 12 t/m 15).

Expertinterview

Oplossingen schrijfvoorwaarden

Uit analyse van het expertinterview is gebleken dat het van belang is om aandacht te besteden aan alle schrijfvoorwaarden. Zo kunnen leerkrachten de fijne motoriek bevorderen door verschillende motorische spelletjes in te zetten, zoals zenuwspelletjes en 5-minutenspelletjes. Door verschillende motorische spelletjes in te zetten, zal ook de pengreep beter gehanteerd worden. Verder is het van belang om aandacht te besteden aan de juiste zithouding door bijvoorbeeld leerlingen hierop aan te spreken tijdens het schrijfproces. Een belangrijk aandachtspunt is leerlingen uitleggen wat het belang is van een juiste zithouding.

Oplossingen 'schrijfvoorwaarden'	
1	Motorische spelletjes
2	Juiste zithouding

Figuur 12: Tabel waarin wordt weergegeven welke mogelijkheden voor oplossingen op het gebied van 'schrijfvoorwaarden' de expertdocent ziet bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Oplossingen leerkrachtvaardigheden

Tevens is het belangrijk om het schrijfonderwijs 'leuker' te maken door voor afwisseling te zorgen in methodelessen en schrijfoopdrachten, materialen en technieken. Belangrijk is dat de leerkracht zich blijft verdiepen in alle ontwikkelingen, nieuwe dingen uitprobeert en men elkaars expertise gebruikt. Hierdoor kan men beter aansluiten op de onderwijsbehoeften van de leerling bij de ontwikkeling van het handschrift.

Oplossingen 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Schrijfonderwijs
2	Verdiepen in veranderingen
3	Uitproberen
4	Expertise gebruiken
5	Methode inzetten
6	Materiaal keuze

Figuur 13: Tabel waarin wordt weergegeven welke mogelijkheden voor oplossingen op het gebied van 'leerkrachtvaardigheden' de expertdocent ziet bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Gestructureerde interviews

Oplossingen schrijfvoorwaarden

Uit analyse van de interviews is gebleken dat het van belang is om aandacht te besteden aan het motiveren van leerlingen om verzorgd handschrift te willen hebben. Volgens de bovenbouwleerkrachten is het van belang om leerlingen bewust te maken van hun schrijfproces. Dit vraagt van hen om te weten op welke manier je leerlingen kunt aansturen. Ook moeten zij het zelfvertrouwen van leerlingen kunnen ondersteunen.

Verder kan er veel meer aandacht besteed worden aan de handschriftvaardigheid in de bovenbouw, door bewust met schrijven aan de slag te gaan. Hierbij kan vooral aandacht besteedt worden aan de leesbaarheid, de vormgeving van letters, werkverzorging en de zithouding.

Oplossingen 'schrijfvoorwaarden'	
1	Motivatie
2	Aandacht schrijfvaardigheid

Figuur 14: Tabel waarin wordt weergegeven welke mogelijkheden voor oplossingen op het gebied van 'schrijfvoorwaarden' de bovenbouwleerkrachten zien bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Oplossingen leerkrachtvaardigheden

Er zijn een paar specifieke leerkrachtvaardigheden die de bovenbouwleerkrachten essentieel vinden om de handschriftvaardigheid te bevorderen. Dat zijn: oefenen, herhalen, meer kritisch kijken in werkboeken, meer kritisch letten op het handschrift, kritisch blijven volgen, veel voordoen, uitleggen, veel feedback geven, leerlingen met persoonlijk handschrift laten schrijven in het dagelijks werk en onleesbaar werk laten overschrijven.

Drie van de vijf leerkrachten gaven aan dat zij geen methode willen inzetten, maar dat zij op een creatieve manier aandacht zouden willen besteden aan het handschrift. De oefeningen zouden bijvoorbeeld gekoppeld kunnen worden aan de crea-lessen. Tijdens die oefeningen zullen de leerlingen bewust met bepaalde handschriftcriteria bezig zijn. Wat betreft de tijdsplanning zijn er verschillende antwoorden gegeven. Er is gezegd dat leerkrachten één keer in de twee weken of maand een schrijf oefening willen geven. Door op deze manier te werk te gaan, verwachten de leerkrachten hun leerlingen te kunnen motiveren en op een 'bewuste' manier aandacht kunnen besteden aan het handschrift.

Tot slot kunnen er bepaalde hulpmiddelen ingezet worden, zoals een criterialijst die leerlingen kunnen inzetten. Als er een middel bestaat om de pengreep te bevorderen, zou dit ook ingezet kunnen worden.

Oplossingen 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Specifieke leerkrachtvaardigheden
2	Schrijf oefeningen
3	Methode
4	Tijdsplanning
5	Hulpmiddel

Figuur 15: Tabel waarin wordt weergegeven welke mogelijkheden voor oplossingen op het gebied van 'leerkrachtvaardigheden' de bovenbouwleerkrachten zien bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Deelvraag 4: Welke tips heeft de expertdocent voor de bovenbouwleerkrachten voor het bevorderen van de handschriftvaardigheid van leerlingen bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

Deelvraag 4 wordt beantwoord aan de hand van data verzameld door een afgenomen expertinterview bij de expertdocent. Dit interview is gecodeerd terug te lezen in bijlage 16 en 17. Uit analyse van het expertinterview blijkt dat de expertdocent een aantal belangrijke tips heeft op het gebied van het doel van de begeleiding en leerkrachtvaardigheden. Bovenaan staan de tips die het meest zijn benoemd (figuur 16 en 17).

Doel begeleiding

Volgens de expertdocent is het belangrijkste doel van je begeleiding dat leerlingen een vlot geschreven leesbaar handschrift op tempo ontwikkelen. Schrijven is een vaardigheid die veel geoefend en herhaald moet worden. Wat betreft het soort schrift kan gezegd worden dat leerlingen het best, tot en met groep 7, met het methodeschrift kunnen schrijven. Pas vanaf het laatste schooljaar kunnen kinderen hun eigen persoonlijke handschrift ontwikkelen.

Tips expertdocent 'doel begeleiding'	
1	Leesbaar handschrift
2	Tempo
3	Gestructureerd schrijfonderwijs geven
4	Methodisch schrift tot en met groep 7
5	Ontwikkelen persoonlijk handschrift groep 8
6	Oefenen met schrijven

Figuur 16: Tabel waarin wordt weergegeven welke tips de expertdocent op het gebied van 'doel begeleiding' kan geven bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

Leerkrachtvaardigheden

Uit analyse van de data van het expertinterview is gebleken dat feedback van belang is voor het bevorderen van een leesbaar handschrift. Volgens de expertdocent is een 'lopende leerkracht' van belang. Dit houdt in dat de leerkracht tijdens het schrijfproces rondloopt en leerlingen meteen feedback geeft op zowel het product als het proces. De leerlingen worden begeleid door feed-up, feedback en feedforward te ontvangen van de leerkracht. Voor het starten wordt het doel bespreekbaar gemaakt (feed-up). Na het schrijven is het belangrijk om de doelen en het schrijfwerk te evalueren (feedforward). De expertdocent stelt leerlingen open vragen om hen bewust te maken van hun schrijfwijze. Het evalueren kan individueel (zelfevaluatie), in tweetallen of klassikaal vormgegeven worden. Tot slot is het belonen van het schrijfwerk van belang.

Om leerlingen goed te kunnen begeleiden in hun handschriftvaardigheid, dienen leerkrachten het volgende te doen: gestructureerd schrijfonderwijs geven, zorgen voor afwisseling in schrijfflessen, aandacht besteden aan alle schrijfvoorwaarden (de motoriek, de zithouding en de pengreep) en leerlingen veel laten ervaren en bewegen.

In de begeleiding heeft de leerkracht een voorbeeldfunctie door zelf het goede voorbeeld te geven, leesbaar te schrijven volgens het methodeschrift, heldere instructies te geven over de schrijfwijze, het belang van schrijven/tempo/zithouding uit te leggen en zelf mee te doen tijdens schrijfactiviteiten. De expertdocent werkt niet vanuit een bepaalde theorie waarmee haar handelen en adviezen verantwoord kunnen worden.

Tips expertdocent 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Feedback
2	Afwisseling zorgen in schrijflessen
3	Voorbeeldfunctie
4	Aandacht motoriek
5	Ervaren

Figuur 17: Tabel waarin wordt weergegeven welke tips de expertdocent op het gebied van 'leerkrachtvaardigheden' kan geven bij de begeleiding van de handschriftvaardigheid. Volgorde is bepaald op basis van frequentie.

5. Conclusies en aanbevelingen

5.1 Conclusies

In deze paragraaf worden de resultaten per deelvraag samengevat. Vervolgens worden er uit de resultaatbeschrijving conclusies getrokken en antwoord gegeven op de hoofdvraag. Waar mogelijk wordt de koppeling met het theoretisch kader gemaakt. In paragraaf 5.3 wordt een uitgebreidere beschrijving gegeven van het antwoord op de hoofdvraag.

Deelvraag 1: Hoe werken de leerkrachten nu aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid in de groepen 7 en 8 bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

Ondanks de huidige ontwikkelingen en de rol van ICT in het onderwijs, wil basisschool X ook aandacht besteden aan de ontwikkeling van een goed handschrift (schoolgids, 2018-2019). Door de inzet van chromebooks hoeven de leerlingen veel minder te schrijven. Er wordt ook geen schrijfonderwijs verzorgd in de groepen 7 en 8. De enige schrijftaken zijn: schrijven in werkboeken van de zaakvakken, dictee, spellingoefeningen en stelopdrachten.

Uit de geanalyseerde data blijkt dat bovenbouwleerkrachten voor 24,5% beschikken over de gevraagde leerkrachtvaardigheden. Respondent 6.1 heeft in het interview aangegeven dat de meeste gevraagde leerkrachtvaardigheden (uit de vragenlijst) tijdens methodelessen in groep 6 aan bod komen.

De bovenbouwleerkrachten besteden aandacht aan de volgende aspecten van handschriftkwaliteit: leesbaarheid en werkverzorging. Leesbaarheid is volgens de bovenbouwleerkrachten de belangrijkste eis van het schrijfonderwijs. Volgens de bovenbouwleerkrachten is het werk leesbaar, wanneer duidelijk onderscheid gemaakt kan worden in letters en het werk niet 'ontcijferd' hoeft te worden. Verder is werkverzorging een belangrijk punt van het schrijven. Volgens het PPON-rapport (2012) is niet alleen de leesbaarheid, maar ook de verzorging (of 'netheid') van een handschrift een onderdeel van de handschriftkwaliteit. Tot slot wordt er geen aandacht besteed aan het schrijftempo, omdat het schrijftempo over het algemeen hoog is en leerlingen daardoor slordiger schrijven.

Wat betreft de schrijfvoorwaarden wordt geconcludeerd dat er geen aandacht wordt besteed aan het stimuleren van de fijne motoriek. Dat terwijl bovenbouwleerkrachten merken dat de fijne motoriek van sommige leerlingen zwak ontwikkeld is.

Verder wordt er ook geen aandacht besteedt aan de pengreep, terwijl bovenbouwleerkrachten zien dat sommige leerlingen een verkeerde pengreep hanteren. De reden die bovenbouwleerkrachten noemen, is dat de pengreep is ingeslepen en daardoor niet meer veranderd kan worden.

De zithouding is een belangrijke schrijfvoorwaarde waar bijna alle bovenbouwleerkrachten aandacht aan besteden. Dat doen zij door leerlingen hierop aan te spreken, hen bij te sturen en zelf het goede voorbeeld te geven van de juiste zithouding.

Tot slot wordt er door de bovenbouwleerkrachten feedback gegeven. Uit de geanalyseerde data is gebleken dat bovenbouwleerkrachten over de volgende gevraagde begeleidingswijze nooit beschikken: vooraf concrete aandachtspunten/handschriftcriteria centraal stellen (feed- up) en achteraf feedback geven (feedforward). Tegenstrijdig is dat bovenbouwleerkrachten in de interviews hebben aangegeven dat 'feedback geven op de leesbaarheid, bepaalde criteria, werkverzorging en zithouding' en 'schriftelijk feedback tijdens het nakijken' voorbeelden zijn van specifieke leerkrachtvaardigheden die worden gehanteerd.

De bovenbouwleerkrachten richten zich op leesbaarheid en werkverzorging (product) en de zithouding (proces). Dit gebeurt mondeling en/of schriftelijk tijdens het nakijken. De belangrijkste eis is dat het leesbaar is voor zowel het kind zelf als de leerkracht. De meeste bovenbouwleerkrachten lopen rond en spreken leerlingen aan, corrigeren hen en geven feedback. Uit de data is gebleken dat de feedback die gegeven wordt, soms wel/soms niet en vaak niet concreet is. Er wordt tijdens de mondelinge feedback aan het kind gevraagd om het werk hardop te lezen. Op deze manier stimuleren de bovenbouwleerkrachten hen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om vervolgens het handschrift aan te passen.

Deelvraag 2: Tegen welke knelpunten lopen de leerkrachten nu aan?

De grootste knelpunten, die de expertdocent en bovenbouwleerkrachten ervaren, die uit dit onderzoek blijken zijn dat: bij sommige kinderen de fijne motoriek niet helemaal goed ontwikkeld is, de leerlingen verschillende pengrepen hanteren en de zithouding minder is geworden. Bovenbouwleerkrachten voegen hieraan toe dat leerlingen te weinig ruimte krijgen om te schrijven, de leerlingen een te hoog schrijftempo hebben, het handschrift slordiger wordt en dat leerlingen gedemotiveerd zijn voor het schrijven. Tot slot zijn bovenbouwleerkrachten volgens de expertdocent soms onzeker over hun eigen kennis met betrekking tot het schrijfonderwijs en wordt het traditionele schrijven door de leerlingen meestal niet leuk gevonden.

Deelvraag 3: Welke mogelijkheden zien de leerkrachten zelf in de begeleiding van leerlingen bij het bevorderen van hun handschrift?

Geconcludeerd wordt dat bovenbouwleerkrachten het belangrijk vinden om leerlingen te motiveren om hun handschrift te verzorgen. Verder kan er veel meer aandacht besteed worden aan het bevorderen van het handschrift in de bovenbouw door op een creatieve manier aan de slag te gaan. De oefeningen kunnen gekoppeld worden aan de crea-lessen en kunnen één keer in de twee weken of maand kunnen plaatsvinden. Tijdens de begeleiding van het handschrift kunnen bovenbouwleerkrachten bepaalde specifieke vaardigheden hanteren. Tot slot kunnen er bepaalde hulpmiddelen ingezet worden, zoals een criterialijst of een middel voor het bevorderen van de juiste pengreep.

Geconcludeerd wordt dat de expertdocent het belangrijk vindt om aandacht te besteden aan alle schrijfvoorwaarden. Een belangrijk aandachtspunt is de voorbeeldfunctie, zoals het zelf goed voordoen of het uitleggen van het belang. Tevens is het belangrijk om het schrijfonderwijs 'leuk' te maken door voor afwisseling te zorgen in opdrachten, materialen en technieken. Belangrijk is dat de leerkracht zich blijft verdiepen in alle ontwikkelingen, nieuwe dingen uitprobeert en men elkaars expertise gebruikt om zich aan te sluiten op de onderwijsbehoeften van het kind in de begeleiding van het handschrift.

Deelvraag 4: Welke tips heeft de expertdocent voor de bovenbouwleerkrachten voor het bevorderen van de handschriftvaardigheid van leerlingen bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

Geconcludeerd wordt dat het geven van feedback op zowel het product als het een belangrijk middel van de leerkrachtvaardigheid is. Het doel van de leerkrachtbegeleiding is leerlingen helpen bij het ontwikkelen van een vlot geschreven leesbaar handschrift.

Om dit mogelijk te maken dienen leerkrachten het volgende te doen: geef gestructureerd schrijfonderwijs, zorg voor afwisseling in schrijflessen, besteed aandacht aan alle schrijfvoorwaarden (de motoriek, de zithouding en de pengreep) en laat leerlingen veel ervaren en bewegen. Een belangrijk punt hierbij is dat de leerkracht als voorbeeld functioneert.

Hoofdvraag: Hoe kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 van basisschool X de handschriftvaardigheid van hun leerlingen bevorderen bij vakken waarbij er nog wel wordt geschreven?

In dit onderzoek wordt geconcludeerd dat bovenbouwleerkrachten het belangrijk vinden om leerlingen te motiveren om een verzorgd handschrift te hanteren en om aandacht te besteden aan het handschrift door op een creatieve manier aan de slag te gaan. Bovenbouwleerkrachten geven aan dat door de inzet van chromebooks, leerlingen te weinig ruimte krijgen om te schrijven.

Verder kan er veel meer aandacht besteed worden aan het aspect 'schrijftempo' van de handschriftkwaliteit. In interviews hebben bovenbouwleerkrachten aangegeven dat leerlingen een te hoog schrijftempo hebben en dat daardoor het handschrift slordiger wordt. Het hoge schrijftempo is tevens ook één van de knelpunten die zij benoemen. De bovenbouwleerkrachten besteden aandacht aan de leesbaarheid en werkverzorging van de handschriftkwaliteit.

Een andere genoemde knelpunt volgens de bovenbouwleerkrachten en de expertdocent is dat de fijne motoriek van sommige kinderen niet helemaal goed ontwikkeld is en dat er verschillende pengrepen gehanteerd worden. Volgens Van Haren (2017) ligt de oorzaak deels doordat kinderen meer achter de televisie en de computer zitten en deels doordat ouders veel werken en daardoor weinig tijd hebben voor hun kinderen. Om die reden kunnen bovenbouwleerkrachten meer aandacht besteden aan de schrijfvoorwaarden, specifiek het bevorderen van de fijne motoriek en de pengreep.

Tot slot wordt geconcludeerd dat bovenbouwleerkrachten het van belang vinden om specifieke leerkrachtvaardigheden in te zetten, zoals het geven van feedback, het oefenen, kritisch kijken en kritisch letten op het handschrift. Een belangrijk aandachtspunt hierbij is de voorbeeldfunctie, zoals het zelf goed uitleggen van bepaalde criteria, voordoen of het uitleggen van het belang van bepaalde onderwerpen.

Het geven van feedback is volgens de expertdocent een belangrijk middel van de leerkrachtvaardigheid. De bovenbouwleerkrachten richten zich op leesbaarheid en werkverzorging (product) en de zithouding (proces). Uit de data is gebleken dat de feedback die gegeven wordt, soms wel/niet en vaak niet concreet is. Volgens De Hoop en Noordstar (2017) heeft het geven van specifiek positieve feedback en zelfreflectie de grootste invloed op het leerproces.

5.2 Kritische reflectie op het onderzoeksproces

In deze paragraaf worden de sterke en zwakkere punten van dit onderzoek benoemd. Verder wordt er een suggestie gegeven voor een vervolgonderzoek.

Sterk aan dit onderzoek is de theorie die geraadpleegd is in het theoretisch kader. In totaal zijn er 38 bronnen geraadpleegd om kernbegrippen te definiëren en om de betrouwbaarheid van de onderzoekscyclus te vergroten. Onderzoeksliteratuur is van belang om de kwaliteit van een onderzoek te waarborgen (Boeije, 2014).

Tevens is de ontwikkeling van de onderzoeksinstrumenten sterk. Op basis van literatuur uit het theoretisch kader zijn instrumenten ontwikkeld en gecontroleerd of deze aan verschillende eisen voldeden. Met die ontworpen instrumenten, heeft de onderzoeker data kunnen verzamelen en analyseren. Opvallend is dat bij het onderdeel 'kennis' van de vragenlijst vaak met 'niet/nooit' is geantwoord. Uit de analyse van interviews is gebleken dat die gevraagde kennis er wel is, maar dat het niet wordt toegepast omdat er geen schrijfonderwijs wordt gegeven.

Er had meer aandacht besteed kunnen worden voor de voorbereiding van interviews door de data van de vragenlijsten vooraf te analyseren. De resultaten hadden meer valide kunnen zijn, door de stellingen uit de vragenlijst meer af te stemmen op de vragen van de interviews.

Verder hadden er meerdere respondenten kunnen deelnemen aan dit onderzoek, door bijvoorbeeld leerlingen te betrekken. Een klein aantal respondentengroep heeft gezorgd voor een voorzichtige interpretatie en het trekken van conclusies. Onderzocht kon worden waar de interesses, belangen en creatieve ideeën van leerlingen binnen het handschriftonderwijs liggen.

Uit dit onderzoek blijkt dat bovenbouwleerkrachten moeite hebben om leerlingen te motiveren voor het schrijven. Zij willen op een creatieve manier aandacht besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid. Een vervolgonderzoek kan gericht worden op het inzetten van creatieve schrijfactiviteiten. De vragen waar leerkrachten zich op richten zijn vooral op welke manier (proces) zij hun leerlingen kunnen motiveren en met welke schrijfoefeningen (product) zij bewust kunnen werken aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid. Onderzocht kan worden op welke creatieve manieren schrijfactiviteiten uitgevoerd kunnen worden, welke materialen of methodieken er ingezet kunnen worden en welke op basisschool X toegepast kunnen worden.

5.3 Praktische opbrengst en aanbevelingen

Op basis van bovenstaand onderzoek wordt een advies geformuleerd over hoe bovenbouwleerkrachten kunnen werken aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid van hun leerlingen.

Aanbeveling 1: Besteed aandacht aan de handschriftvaardigheid tijdens reguliere lessen

Specifieke leerkrachtvaardigheden

Bovenbouwleerkrachten kunnen de volgende specifieke leerkrachtvaardigheden inzetten tijdens het reguliere werk om de handschriftvaardigheid te bevorderen: kritisch kijken, kritisch letten op het handschrift en leerlingen kritisch blijven volgen. Houdt het proces bij doormiddel van een portfolio of een leerling(zelf)volgschrift. Door het bijhouden van enkele taalproducties kun je de schrijfontwikkeling van het kind goed in beeld brengen. Als het nodig is, kan er daarna een plan gemaakt worden om het handschrift te verbeteren (Van Hagen & Valkenburg, 2010).

Aandacht feedback

De bovenbouwleerkrachten kunnen nog bewuster en concreter leerlingen feedback geven op de handschriftvaardigheid van leerlingen door de feedbackcyclus in te zetten. Het is van belang dat bovenbouwleerkrachten de leesbaarheidscriteria die zijn afgeleid van het PPON-onderzoek 'Balans van handschriftkwaliteit (2012)' kennen en in de praktijk kunnen toepassen. Aan het begin van het reguliere werk kunnen de bovenbouwleerkrachten één of twee criteria centraal stellen en die criteria bespreekbaar maken (feed-up). Tijdens het schrijfproces wordt er feedback gegeven op zowel het product als het proces. Na het werk kan er individueel of in tweetallen zelfevaluatie plaatsvinden (feedforward). Een handig hulpmiddel die zij kunnen inzetten, is de beoordelingslijst leesbaarheid van Van Hagen en Valkenburg (2010). In bijlage 2 is die lijst opgenomen en is er meer informatie te vinden over het geven van feedback.

Aanbeveling 2: Besteed aandacht aan de handschriftvaardigheid tijdens schrijf oefeningen

Creatieve schrijf oefeningen

Op basis van observaties uit de reguliere lessen, kunnen bovenbouwleerkrachten bepaalde doelen of handschriftcriteria centraal stellen. Om verantwoord schrijfles te geven, is het handig om een lesmodel te hanteren (Van Hagen & Valkenburg, 2010). Bovenbouwleerkrachten zouden bepaalde stappen uit het lesmodel kunnen inzetten om op een bewuste manier aan de slag te gaan met het handschrift (bijlage 1).

Aandacht schrijfvoorwaarden

Bovenbouwleerkrachten kunnen motorische spelletjes, zenuwspelletjes en energizers inzetten om de motorische vaardigheden van de leerlingen te stimuleren. Er is een map beschikbaar met allemaal korte bewegings- en motorische activiteiten die als energizers in de klas in te zetten zijn. Verder is het belangrijk om hen veel te laten bewegen en motorische activiteiten te laten ervaren.

Verder kunnen bovenbouwleerkrachten de juiste pengreep bevorderen door de leerlingen kennis te laten maken met verschillende soorten schrijfmaterialen, zoals stiften, pennen en potloden. Volgens de expertdocent ervaren leerlingen op deze manier wat zij prettig vinden schrijven en kunnen met dat schrijfmateriaal beter schrijven.

Aandacht aspecten van handschriftkwaliteit

Uit dit onderzoek blijkt dat er over het algemeen een te hoog schrijftempo is waardoor leerlingen slordiger schrijven. Bovenbouwleerkrachten kunnen tijdens de creatieve oefeningen aandacht besteden aan dit aspect door met 'tijdselementen' te werken.

Bibliografie

- Baarda, D. B., De Goede, M. P. M., & Kalmijn, M. (2015). *Basisboek enquêteren: handleiding voor het maken van een vragenlijst en het voorbereiden en afnemen van enquêtes*. Groningen: Wolters-Noordhoff.
- Baarda, D. B., & Hulst, M. van der (2017). *Basisboek interviewen: handleiding voor het voorbereiden en afnemen van interviews*. Groningen: Wolters Noordhoff.
- Boeije, H. & Bleijenberg, I. (2014). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Den Haag: Boom Lemma Uitgevers.
- Brinkman, J. (2014). *De vragenlijst: Een goed meetinstrument voor toepasbaar onderzoek*. Groningen: Noordhoff.
- Educatieve Uitgeverijgroep. (2012). *Heeft leren schrijven nog zin?* Geraadpleegd op 15 augustus 2018, van <http://www.snapjekind.nl/artikelen/heeft-leren-schrijven-nog-zin>
- Eerd-Smetsers, C. van & Alblas, G. (2003). *Schrijven is een vak apart* (zevende druk). Groningen/Houten: Wolters/Noordhoff.
- Everdingen, S. van (2017). *Handschriftonderwijs juist van belang in het digitale tijdperk*. Geraadpleegd op zaterdag 10 november, van <http://kpz.nl/wp-content/uploads/2018/02/2017-14-2-Belang-van-handschriftonderwijs.pdf>
- Everdingen, S. van (2017). *Handschriftonderwijs upgraden en professionaliseren*. Geraadpleegd op zaterdag 10 november, van <http://kpz.nl/wp-content/uploads/2018/02/24-29-handschriftonderwijs.pdf>
- Expertisecentrum Nederlands. (z.j.). *Les in taal: Kennisplatform taaldidactiek*. Geraadpleegd op zondag 11 november, van https://lesintaal.nl/platform_taaldidactiek/3_beginnende_geletterdheid/kennisbasis.htm
- Feder, K. & Majnemer, A. (2007). Handwriting development, competency, and intervention. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 49 (blz. 312-317)
- Franken, J. (2013). *Schrijven versus typen: wat zegt de neurowetenschap?* Geraadpleegd op 15 augustus 2018, van <https://www.schrijvenvls.nl/wp-content/uploads/2015/02/schrijven-versus-typen.pdf>
- Gaalen, E. van (2017). *Schrijfvaardigheid kinderen holt achteruit*. Geraadpleegd op zaterdag 10 november, van <https://www.ad.nl/binnenland/schrijfvaardigheid-kinderen-holt-achteruit~aba9b5e3/>
- Graauw, C. de (z.j.). *Het meten van attitude en attitudeverandering*. Geraadpleegd op donderdag 17 januari, van <http://claudiadegraauw.nl/het-meten-van-attitude-en-attitudeverandering/>
- Haren, P. van (2017). *Schrijfvaardigheid kinderen holt achteruit*. Geraadpleegd op zaterdag 10 november, van <https://www.ad.nl/binnenland/schrijfvaardigheid-kinderen-holt-achteruit~aba9b5e3/>

- Hattie, J., & Timperley, H. (2007). *The Power of Feedback*. *Review of Educational Research*, 77 (1), 81-112. doi:10.3102/003465430298487
- Hagen, A. van & Valkenburg, A. (2010). *Zo leer je kinderen schrijven* (eerste druk). Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Hendriksen, J. L. N. (2011). *Het verhaal van het kind*. Amersfoort: ThiemeMeulenhoff.
- Hoop, A. de & Noordstar, J. (2017). *Fabel of feit?* Geraadpleegd op donderdag 17 januari, van <http://files.schrijfmotoriekcom.webnode.nl/20000010212ba913b63/Kinderen%20leren%20eesbaar%20schrijven%20door%20positieve%20feedback.pdf>
- Huizenga, H. (2013). *Basiskennis taalonderwijs*. Groningen/Houten: Noordhoff Uitgevers.
- Inspectie van het Onderwijs. (2012). *Focus op schrijven: het onderwijs in het schrijven van teksten*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs. Geraadpleegd op zondag 11 december, van <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/brochures/2012/07/07/focus-op-schrijven-het-onderwijs-in-het-schrijven-van-teksten-printversie>
- Jolink, A., Keune, K., Krom, R., Van Til, A., & Van Weerden, J. (2012). *Balans van de handschriftkwaliteit in het basis- en speciaal basisonderwijs 2. Uitkomsten van de peilingen in 2009*. PPON-reeks nummer 50. Arnhem: Cito.
- Kallenberg, T., Koster, B., Onstenk, J. & Scheepsmma, W. (2011). *Ontwikkeling door Onderzoek: een handreiking voor leraren*. Utrecht: Thieme Meulenhoff.
- Keulen, M. (2005). *Knoeiwerk. Beoordeling van schriftwerk*. Geraadpleegd op donderdag 17 januari, van <http://www.schriftontwikkeling.nl/B10G/wp-content/afb/knoeiwerk-beoordeling%20van%20handschriften.pdf>
- Keulen, M., & Eerst-Smetsers, C. van (2007). *Van kleutertekening tot schrijven* (eerste druk). Groningen/Houten: Wolters-Noordhoff.
- Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen. (2012). *Digitale geletterdheid in het voortgezet onderwijs: Vaardigheden en attitudes voor de 21ste eeuw*. Geraadpleegd op zaterdag 17 november, van <https://www.knaw.nl/nl/actueel/publicaties/digitale-geletterdheid-in-het-voortgezet-onderwijs>
- Kooijman, E., & Mierloo, M. van & Natzijs, C. (2005). *Pak je pen: Handschriftontwikkeling in de praktijk* (eerste druk). Heeswijk-Dinther: Uitgeverij Esstede
- Mueller, P.A., & Oppenheimer, D.M. (2014). The pen is mightier than the keyboard: Advantages of longhand over laptop note-taking. *Psychological Science*, 25(6), 1159-1168.
- Noordstar, J. (2009). *Motoriek in de basisschool* (eerste druk). Baarn: ThiemeMeulenhoff.
- Oetelaar, F. van den (2012). *Whitepaper 21st Century Skills in het onderwijs*. Geraadpleegd op 15 augustus 2018, van https://www.21stcenturyskills.nl/download/Whitepaper_21st_Century_Skills_in_het_onderwijs.pdf

- Overvelde, A. (2017). *Presentatie, Landelijk Netwerk Handschriftdocenten*, 26 januari 2017, Amersfoort.
- Scholten, A., & Hamerling, B. (2014). *Schriftkennis. Conform Kennisbasis*. (vijfde druk). Eduplaza: Nederland.
- SLO. Curriculum van het onderwijs. (2016). *ICT Basisvaardigheden*. Geraadpleegd op 13 augustus 2018, van <http://curriculumvandetoekomst.slo.nl/21e-eeuwse-vaardigheden/digitale-geletterdheid/ict-basisvaardigheden>
- SLO. (z.j.). Nederlands. *Schriftelijk onderwijs*. Geraadpleegd op zaterdag 17 november, van <http://tule.slo.nl/Nederlands/F-L08.html>
- Sulzenbruck, S., & Hegele, M., & Rinkenauer, G., & Heuer, H. (2011). The death of handwriting: secondary effects of frequent computer use on basic motor skills. *Journal of Motor Behavior*, 43(3), 247-251.
- Thijs, A., & Fisser, P., Hoeven, M. van der (2014). SLO nationaal expertisecentrum leerplanontwikkeling. *Digitale geletterdheid en 21e eeuwse vaardigheden in het funderend onderwijs: een conceptueel kader*. Enschede: SLO.
- Tubbing, L. (2016). *Deductie vs. inductie: Alles wat je moet weten hierover*. Geraadpleegd op donderdag 24 januari, van <http://deafstudeerconsultant.nl/deductie-vs-inductie-alles-wat-je-moet-weten-hierover/>
- Website Jan Harmenshof (z.d.). *Schoolgids 2018-2019*. Geraadpleegd op zaterdag 10 november, van <http://www.janharmenshof.nl/algemeen/schoolgids/>
- Website Leraar24. (2016). *Invloed feedback op motivatie*. Geraadpleegd op donderdag 17 januari, van <https://www.leraar24.nl/invloed-feedback-op-motivatie/>

Bijlage 1: Effectief handschriftonderwijs

Verschillende bronnen (Van Everdingen, 2017; Van Hagen & Valkenburg, 2010; Scholten & Hamerling, 2014, PPON-rapport, 2012) beschrijven het belang van effectief handschriftonderwijs.

Leerlingen moeten voortdurend begeleid en bijgestuurd worden, omdat het bij schrijven om een instrumentele vaardigheid gaat. Dit laat zien dat het ontwikkelen van een handschrift niet iets is dat kinderen zichzelf goed kunnen aanleren (Scholten & Hamerling, 2014). In de bovenbouw komt de nadruk in het schrijfonderwijs te liggen op het optimaliseren van de leesbaarheid en het verhogen van het schrijftempo (PPON-rapport, 2012; Van Hagen & Valkenburg, 2010).

Volgens Scholten en Hamerling (2014) is de wijze van instrueren erg belangrijk. De leerkracht stelt bij de instructies van de lessen heldere, concrete aandachtspunten en/of handschriftcriteria centraal waar de leerlingen mee aan de slag zullen gaan (Van Everdingen, 2017). Ook moet er vooraf aandacht besteed worden aan de houding en pengreep van leerlingen (Scholten & Hamerling, 2014). De leraar moet tijdens de instructie van een les duidelijk de leerstof demonstreren, zoals het goed zichtbaar klassikaal voordoen van de letter op het bord. De leerlingen volgen dan de gewenste schrijfbeweging met de ogen, zodat ze de lettervorm zien ontstaan. Gelijktijdig verwoordt de leraar wat hij of zij doet. De kinderen doen dan mee (Van Everdingen, 2017).

Verder kun je het handschrift van kinderen analyseren op basis van de leesbaarheidscriteria die zijn afgeleid van het PPON-onderzoek 'Balans van handschriftkwaliteit'. In bijlage 2 is de lijst opgenomen. Als je een beeld hebt gekregen van wat een leerling beheerst en wat minder, kun je er vervolgens mee aan de slag gaan. Dit kan zowel individueel als klassikaal plaatsvinden. Belangrijk is dat leerlingen aan de leesbaarheid en eigen leerdoelen van hun handschrift kunnen werken door oefeningen met eigen taalproducties uit te voeren. Hierbij kun je denken aan het schrijven van verhalen, samenvattingen en invul- en vertaal oefeningen die door de leerkracht worden ontworpen. Door regelmatig te oefenen op leesbaarheid zal de vloeiende beweging bij kinderen toenemen. Hierdoor zal automatisch het schrijftempo bij leerlingen verhoogd worden (Van Hagen & Valkenburg, 2010).

Om verantwoord schrijfles te kunnen geven, is het handig om een lesmodel te hanteren (Van Hagen & Valkenburg, 2010). Volgens Van Everdingen (2017) helpt dit kinderen om doelen te stellen en deze aan het eind ook te evalueren. Het kind is verantwoordelijk voor het eigen leerproces, wordt tot denken gezet over het leer- en denkproces en dit vergroot de betrokkenheid. Belangrijk hierbij is dat kinderen hun leerdoel(en) bepalen en er de volgende les of schrijftaak mee aan de slag gaan. Scholten en Hamerling (2014) geven aan dat het Activerende Directe Instructiemodel het meest geschikt is voor het leren schrijven (zie onderstaande modellen).

Tot slot is feedback tijdens het werken (procesfeedback) altijd het beste. De leerkracht loopt tijdens de les rond en geeft inhoudelijk feedback (Scholten & Hamerling, 2014). Goede feedback van de leraar op het resultaat is een must, vooral wat betreft de schrijfbeweging, de pengreep, de papierligging én de papierverplaatsing. Die moeten leerlingen aanzetten tot zelf beoordelen en het doen van een nieuwe, verbeterde poging (Van Everdingen, 2017). In bijlage 2 is meer te lezen over het geven van feedback.

Het activerende directe instructie-model (Leenders)

Volgens Scholten en Hamerling (2014) is het voor het leren schrijven het Activerende Directe Instructiemodel van Leenders (2002) het meest geschikt. Het kind moet vormen en trajecten waarnemen en vervolgens reproduceren. De instructie moet daarom actief/activerend zijn en de begeleiding direct en intensief. Een les bestaat uit doorgaans uit de volgende 7 fasen:

Terugblik:

Je kijkt met de kinderen terug naar vergelijkbare lesstof die eerder aan de orde kwam. Activeer de kinderen zoveel mogelijk hierbij.

Oriëntatie:

Je oriënteert je kort op het nieuwe onderwerp. Wat zien de kinderen? Wat gaan we hier leren?

Uitleg:

Je legt zo goed mogelijk het nieuwe onderwerp in kleine stappen uit en laat alles zo goed mogelijk zien. Doe een vaardigheid ook voor. Dit is heel belangrijk.

Begeleide inoefening:

N.a.v. je korte, in moeilijkheid opklimmende opdrachten gaan de kinderen, soms in tweetallen onder je (bij)sturende begeleiding de inleidende opdrachten maken tot ze die beheersen. Hier hebben ze de gelegenheid om nog vragen te stellen.

Zelfstandige verwerking:

De kinderen gaan de opdrachten nu zo zelfstandig mogelijk maken d.m.v. oefeningen die gelijk zijn aan die van de vorige fase. Als de kinderen in een combinatiegroep zelfstandig werken, moet je je toch af en toe even op de hoogte stellen van de vorderingen.

Evaluatie:

Essentieel is dat de kinderen zelf kunnen beoordelen of ze aan het doel van de les beantwoorden. Dat doen ze door toepassing van aangeleerde kwaliteitscriteria. Je controleert of het resultaat hiermee overeenstemt.

Terug- en vooruitblik:

Hiermee wordt een les in de Activerende Directe Instructie besloten. Laat zien wat de plaats van het onderwerp in de reeks van lessen is en laat weten waar het in de volgende les over zal gaan.

Feedback:

Feedback tijdens het werken (procesfeedback) is altijd het beste. De feedback komt overeen met het les doel.

Correctie:

Als de kinderen de symbolen van de vijf belangrijkste handschriftcriteria kennen, is het zinnig om daarmee de fouten te markeren. Er is dan weinig correctietijd mee gemoeid, terwijl het zeer effectief werkt.

- Horizontale evenwijdigheid (rompzone)	=
- Verticale evenwijdigheid	//
- Rechte delen in de letters op de juiste plaats en van juiste lengte	I
- Lettervorm: staand (en niet liggend)	○
- Letterspatiëring (goed en gelijkmatig)	

Het didactisch lesmodel (Van Hagen & Valkenburg)

FIGUUR 4.13 Lesmodel

Leerstappen	Activiteiten	Leerkracht	Leerling
0 Beoefenen			Beoefenen van een aandachtspunt van de vorige schrijfles
1 Intro	Wat gaat er gebeuren?	Korte taakinstructie	
2 Vormweten	Opdrachten die bestudering van schrijfproducten noodzakelijk maken. Gebruikmaken van de Beoordeling Eigen Schrijfproducten	Zodanige vragen stellen dat ze uitnodigen schrijfproducten kritisch te bekijken en van daaruit te gaan oefenen	Analyse van eigen schrijfwerk
3 Traject beheersen		Opdrachten verstrekken	Uitvoeren van opdrachten terwijl bij het uitvoeren op bepaalde schrijfcriteria wordt gelet
4a Feedback	Beoordelen van motorische producten. Wat is goed gelukt?	Aangeven met een rondje of een stempeltje door leerkracht, leerling en/of medeleerling	Aangeven met een rondje of een * door leerling of medeleerlingen
4b Feedback	Beoordelen van de motorische producten. 'Wat is goed gelukt?' 'Wat is voor verbetering vatbaar?'		Leerling zelf of mogelijk medeleerlingen
5 Traject beheersen	In een tweede vak oefenen van de figuur		Zo veel mogelijk rekening houden met het eerste probeersel
6 Transfer naar taal	Bedenken van woorden met de geleerde letter	Taakinstructie	Leerling bedenkt zelf woorden/zinnen, een verhaal met de geoefende letter
7 Feedback	Beoordelen van de motorische producten. 'Wat is goed gelukt?' 'Wat is voor verbetering vatbaar?'		Leerling zelf en mogelijk met hulp van medeleerling
8 Afsluiting leerkracht	Aandachtspunt voor volgende keer	Bemoedigen	Doel(en) voor de volgende keer vaststellen

Bijlage 2: Feedback op handschriftkwaliteit

Uit onderzoek van Hatty en Timperley (2007) blijkt dat feedback één van de sterkste middelen in het onderwijs is om leerprestaties te verhogen. Het kind heeft het meest aan feedback op het leerproces en feedback op zelfsturing.

Wat betreft het product kan er gekeken worden naar de vormgeving en letterkennis van leerlingen. Het gaat dan om de criteria ten aanzien van regelmatigheid van richting, grootte, ruimte en lettervormen. Je kunt als leerkracht begeleiding hierin geven door erover te praten en bijvoorbeeld de letters op het bord voor te doen (Van Everdingen, 2017). Volgens Scholten en Hamerling (2014) is het verstandig om te beginnen met aandacht geven aan de drie belangrijkste handschriftcriteria om snel tot resultaten te komen en niet alle schriftkenmerken te hoeven verbeteren. Het gaat om de volgende drie handschriftcriteria:

1. de uitgevulde rompzone van het handschrift	=
2. de goed uitgevoerde evenwijdige neerhalen	//
3. de aanwezigheid van rechte lijndelen waar ze in de letter horen	I

Er kan ook feedback gegeven worden op het proces. Het gaat dan om de zit-schrijfhouding, de schrijfbeweging, de pengreep, de papierligging én de papierverplaatsing (Van Everdingen, 2017).

Volgens Scholten en Hamerling (2014) kun je bij de analyse naast het proces en product aandacht besteden aan de volgende aspecten: cijfers, vorm en traject, recht- en gebogen analyse, rompzone, kortere lussen, rechter marge, lijndikte, kapitalen, op- neeranalyse, vorm- traject, uitvoeg- en invoeghoogte, ophaal- en neerhaalrichting, hellingshoek, letterafstand (terugloopletters) en vaste breedte-/ hoogteverhouding letterromp.

Feedback blijkt alleen effectief als het op een specifieke manier wordt gegeven (Leraar24, 2016). Hattie & Timberley (2007) hebben een feedback-model bedacht waarin telkens drie feedback-vragen worden gesteld op vier verschillende feedback-niveaus.

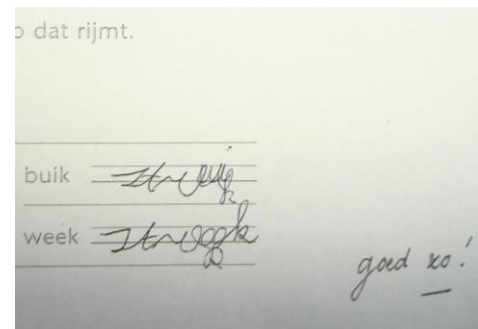
- 1) Where am I going? Waar ga ik naartoe, verwijzend naar betekenisvolle leerdoelen (feed up).
De leerdoelen of beoogde opbrengsten moeten:
 - Transparant en duidelijk zijn;
 - Gecommuniceerd worden met de leerlingen;
 - Afgestemd worden op de beginsituatie van leerlingen;
 - Succescriteria bevatten;
 - Uitdagend zijn;
 - Erkend worden door de leerlingen.
- 2) How am I going? Hoe doe ik het, verwijzend naar de huidige prestaties ten opzichte van het leerdoel (feed back).
Feedback over de huidige prestaties en voortgang moet:
 - Informatie bevatten over de voortgang;
 - Gerelateerd zijn aan de bij de leerlingen bekende standaarden;
 - Gerelateerd zijn aan eerdere prestaties;
 - Specifiek en concreet zijn; duidelijk moet zijn welk deel van de taak goed en welk deel van de taak onvoldoende is uitgevoerd.
- 3) Where to next? Hoe moet ik verder, verwijzend naar relevante vervolgstappen om de leerdoelen te halen (feed forward). De verwijzing naar vervolgstappen moet:
 - Een uitdaging bevatten;
 - Aanleiding geven voor meer zelfsturing ten aanzien van het leerproces;

- Leiden tot het soepeler uitvoeren van vaardigheden en tot meer automatisme;
- Diverse strategieën bieden om verder aan te werken;
- Leiden tot een dieper begrip.

De vier feedback-niveaus:

- Feedback op een taak of product. Deze feedback gaat over een specifieke taak en vooral of de taak correct of incorrect is uitgevoerd.
- Feedback op het leerproces. Dit zijn bijvoorbeeld aanwijzingen hoe studenten kunnen zoeken naar een nieuwe oplossingsstrategie.
- Feedback op zelfregulatie. Feedback op dit niveau gaat over het zelfsturend leervermogen van een student: hoe effectief voert de student een bepaalde taak uit.
- Feedback op persoonlijke niveau. Deze feedback op de student zelf heeft nog nauwelijks iets te maken met het werk en is daarom het minst effectief.

De Hoop en Noordstar (2017) beschrijven het belang van feedback geven en de twee soorten feedback. *Niet-specifieke positieve feedback*, zoals 'Goed zo!', zorgt ervoor dat kinderen gemotiveerd raken om zelf te werken aan een leesbaar handschrift, maar dat alleen is niet genoeg. Het heeft namelijk weinig invloed op het leerproces doordat het niet concreet is. Daarnaast kan onduidelijkheid ontstaan over leesbaarheid als feedback gegeven wordt op een ander doel; bijvoorbeeld op de spelling van het woord (zie figuur 18).

Figuur 18: Voorbeeld niet-specifieke feedback

Volgens De Hoop en Noordstar (2017) heeft het geven van *specifiek positieve feedback* en zelfreflectie de grootste invloed op het leerproces.

Dit geldt voor alle leerlingen in het basisonderwijs en voor leerlingen met schrijfproblemen in het bijzonder. Specifieke feedback richt zich op de taak en is doelgericht. Correcties zoals "schrijf dit maar eens over" kunnen worden omgezet naar een vragende vorm van feedback zoals "waar ga je de volgende keer op letten zodat jij en ik het beter kunnen lezen?".

In de automatiseringsfase (groepen 6, 7 en 8) kunnen kinderen gevraagd worden zelf doelen op te stellen (De Hoop & Noordstar, 2017). Volgens Keulen en Van Eerd-Smetsers (2007) is het van belang om leerlingen kritisch te leren kijken naar de kwaliteit van het eigen handschrift. Dit kan worden bevorderd door leerlingen in tweetallen te laten werken en elkaars werk te laten beoordelen. De Hoop en Noordstar (2017) voegen hieraan toe dat aandacht voor de leesbaarheid bij alle schrijftaken in de bovenbouwgroepen nodig blijft. De leerlingen kunnen op basis van handschriftcriteria op leesbaarheid hun handschrift beoordelen en verbeteren (Van Hagen & Valkenburg, 2010).

Beoordelingsformulier leesbaarheid (Van Hagen & Valkenburg)

FIGUUR 4.8 Beoordeling Eigen Schrijfproduct (BES)

Beoordelingsformulier leesbaarheid (bovenbouw)

Naam:	Groep:	Datum:	School:
Beoordelings-aspecten	Omschrijving	Beoordeling	
1 Lettervorm	De lettervormen worden beheerst zoals in de schrijfmethode is aangegeven.	Noteer niet correcte lettervormen onder aan de pagina.	
2 Schriftgrootte	De schriftgrootte van de rompletters is 2 tot 3 millimeter (verticale hoogte).	0 kleiner 0 groter 0 wisselende grootte	
3 Constantie van schriftgrootte	De rompletters verschillen wat grootte betreft niet meer dan 0,35 millimeter.	0 meer dan 0,35 millimeter 0 wisselend	
4 Verhoudingen in letterhoogte	3a Verhouding rompletters en lusletters is gemiddeld 1: 2-3 (b, j, l, k, f, g) 3b Verhouding rompletters en stokletters is 1: 1,5 - 2,5 (t, d, p).	a 0 groter 0 kleiner b 0 groter 0 kleiner	
5 Hellingshoek van de letters	De letterhoek is stabiel < 10 graden matig stabiel > 10 en < 15 graden instabiel > 15 graden (beoordeel de letters n, h, m, u).	0 matig 0 stabiel 0 instabiel	
6 Letterafstand	De afstand tussen de letters is de binnenbreedte van de letter n.	0 groter 0 kleiner 0 wisselend	
7 Woordspatiëring	De tussenruimte tussen de woorden is net zo groot als de breedte van de letter o. De tussenruimtes zijn kleiner of groter.	0 groter 0 kleiner 0 wisselend	
8 Letterverbondenheid	Niet verbonden schrift: hooguit 1 op de 5 letters is verbonden. Licht verbonden schrift: 3 van de 4 letters zijn verbonden. Volledig verbonden schrift: 9 van de 10 letters zijn verbonden.	0 licht verbonden 0 niet verbonden 0 volledig verbonden	
9 Regelverloop (schrijven op ongelinieerd papier)	De woorden in de regel zijn van de eerste tot de laatste letter op een denkbeeldige rechte lijn geschreven. Het verschil is niet meer dan 0,35 millimeter.	0 wisselend 0 goed 0 slecht	

Bron: bewerking van *Baiaans van handschriftkwaliteit*, PPOH-Cito, Alger van Hagen, maart 2009

Bijlage 3: Operationaliseringsproces kernbegrippen vragenlijst

De volgende begrippen uit het theoretisch kader (zie hoofdstuk 2) zijn geoperationaliseerd tot stellingen voor de vragenlijst: schrijfontwikkeling, aspecten handschriftkwaliteit, leerkrachtvaardigheid en schrijfvoorwaarden. De stellingen zijn vervolgens per onderwerp van de attitudevragenlijst gecategoriseerd: zoals **grondhouding**, kennis en **begeleiding**.

Kernbegrippen:	Dimensies:	Stellingen:
Schrijfontwikkeling	Schrijfdoelen Schrijfproces Voortgang bijhouden Differentiëren	Ik besteed aandacht aan het ontwikkelen van een goed leesbaar, vlot geschreven handschrift. Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar hun eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren. Ik weet in welke fase van het schrijfproces mijn leerlingen zitten. Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid. Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen. Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling. Ik geef zwakke schrijvers extra ondersteuning of instructie. Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfopdrachten en/of schrijfcriteria. Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria. Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal aandacht aan.
Aspecten handschriftkwaliteit	Leesbaarheid Tempo Verzorging	Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit. Ik stimuleer leerlingen om het schrijftempo te verhogen. Ik stimuleer leerlingen om de schrijfproducten visueel toegankelijk en aantrekkelijk uit te laten zien.
Leerkrachtvaardigheid	Handschriftcriteria Instrueren Demonstreren Afwisselen Feedback geven (feedback-cyclus) Materialen inzetten Evalueren	Ik heb zicht op de handschriftkwaliteit van de leerlingen. Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn. Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift. Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria te met leerlingen te evalueren. De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken. Ik heb zicht op de verschillende handschriftcriteria (die door het PPON-rapport zijn vastgesteld). De kinderen weten op welke manier letters geschreven worden. Ik weet waar ik op moet letten tijdens het geven van instructie van een bepaalde letter/criteria. Ik weet waar ik op moet letten tijdens het demonstreren van een letter of bepaalde criteria. Ik weet op welke manier ik voor afwisseling kan zorgen om de handschriftvaardigheid te bevorderen. Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift. Ik weet hoe ik leerlingen specifiek feedback kan geven op de handschriftkwaliteit. Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie.

		In de groep zet ik allerlei spelletjes in om de fijne motoriek te stimuleren. In de groep zorg ik voor afwisseling in schrijfactiviteiten. Ik loop rond tijdens het schrijfproces. Ik motiveer leerlingen om zelf te werken aan een leesbaar handschrift door niet-specifieke positieve feedback te geven. Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up). Tijdens het schrijven geef ik leerlingen inhoudelijk, mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct. Tijdens het schrijven geef ik leerlingen inhoudelijk, mondeling feedback op het schrijfproces. Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward. De feedback is concreet geformuleerd. De feedback sluit aan bij de vooraf geformuleerde criteria. De feedback zet leerlingen aan tot het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken.
Schrijfvoorwaarden	Fijne motoriek Pengreep Zithouding Bladligging	Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn. Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven. Ik besteed aandacht aan de juiste zithouding van leerlingen tijdens het schrijven. Ik maak leerlingen bewust van het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven.

Bijlage 4: Interviewschema expertinterview en gestructureerde interviews

De introductie:

In deze stap legt de interviewer kort het onderwerp van het onderzoek uit en benoemt de focus. Verder vertelt de interviewer wat de geïnterviewde kan verwachten en wat er met de gegevens zal gebeuren. Feitelijke vragen over persoonsgegevens zal de interviewer meteen na de start stellen.

1. Kunt u zichzelf zelf even kort voorstellen? Wat is uw leeftijd? Welke opleiding heeft u gevolgd? Wat is uw functie binnen het onderwijs? Wat houdt die functie in?

De beginvraag expertinterview:

2. Wat valt u op wat betreft de fijne motoriek van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?
3. Kunt u mij vertellen wat u opvalt aan de handschriftvaardigheid van uw leerlingen en de leerlingen van de groepen groep 7 en 8?

De beginvraag gestructureerde interviews:

2. Wat valt u op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?
3. Op welke manier besteedt u aandacht in de klas aan het schrijven en het handschrift?

Een topiclijst:

Dit is een lijst met onderwerpen en sub onderwerpen die bij alle te interviewen personen aan de orde zal komen. De vragen staan in chronologische volgorde, maar de uitvoering van het expertinterview (semigestructureerd interview) kan anders verlopen. De uitvoering van de gestructureerde interviews met bovenbouwleerkrachten zullen wel in chronologische volgorde worden gehouden. Aan het eind van het interview krijgen alle respondenten de mogelijkheid om overige zaken te benoemen die niet tijdens het gesprek aan bod zijn gekomen.

Topics:	Sub topics:
Aspecten handschriftkwaliteit	Expertinterview: - Wat zijn volgens u de belangrijkste aspecten van handschriftkwaliteit waar kinderen op moeten letten tijdens het schrijven? Wat betekent dat voor de rol van de leerkracht? - Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de 'leesbaarheid' en 'tempo' van de handschriftkwaliteit van leerlingen bij vakken waarbij er geschreven wordt? - Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de 'verzorging' van de handschriftkwaliteit van leerlingen bij vakken waarbij er geschreven wordt? Gestructureerde interviews bovenbouwleerkrachten: - Kunt u een voorbeeld geven op welke manier u in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? of, Om welke reden(en) besteedt u geen aandacht aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? - Wat valt u op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kunt u een voorbeeld geven op welke manier u in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift? of, Om welke reden(en) besteedt u geen aandacht aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

	- Kunt u een voorbeeld geven op welke manier u in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen? of, Om welke reden(en) stimuleert u uw leerlingen niet om hun werk te verzorgen?
De schrijfvoorwaarden	Expertinterview: - Wat zijn volgens u de belangrijkste schrijfvoorwaarden waar kinderen aan moeten voldoen? Wat betekent dat voor de rol van de leerkracht? - Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de pengreep, de schrijfhouding, de bladligging en de zithouding van hun leerlingen tijdens het schrijven van producten? - Met wat voor soort materiaal kunnen leerlingen het best schrijven? Welke soorten materialen bestaan er? Hoe aantrekkelijk is het materiaal/de methodekeuze? - Wat is het belang van het uitleggen waarom schrijven zo belangrijk is? Gestructureerde interviews bovenbouwleerkrachten: - Wat valt u op aan de pengreep van de leerlingen? Op welke manier besteedt u aandacht aan de pengreep? of, Om welke reden(en) besteedt u <i>geen</i> aandacht aan de juiste pengreep? - Wat valt u op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteedt u aandacht aan de zithouding van de leerlingen? of, Om welke reden(en) besteedt u <i>geen</i> aandacht aan de zithouding?
De schrijfontwikkeling	Expertinterview: - Op welke manier kunnen de leerkrachten van groep 7 en 8 een persoonlijk goed leesbaar handschrift van hun leerlingen stimuleren? - Op welke manier kunnen de leerkrachten van groep 7 en 8 een vlot geschreven handschrift van leerlingen stimuleren? - Op welke manier kunnen de leerkrachten van groep 7 en 8 hun leerlingen stimuleren om kritisch naar het eigen handschrift te kijken en deze te verbeteren? - Op welke manier kun je als leerkracht het juiste voorbeeld zijn om het handschrift te bevorderen? Gestructureerde interviews bovenbouwleerkrachten: - Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd? - Hoe houdt u rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? of Om welke reden(en) houdt u <i>geen</i> rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? - Wat zijn volgens u de belangrijkste doelen van het schrijven?
De rol van de leerkracht	Expertinterview: - Hoe kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 de leerlingen het best begeleiden in de ontwikkeling van het handschrift? - Wat is belangrijk bij het geven van instructie om de ontwikkeling van het handschrift te bevorderen? - Hoe kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 feedback geven op de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit bij vakken waarbij er geschreven wordt? - Waar moeten de leerkrachten van de groepen 7 en 8 op letten bij het formuleren en geven van feedback? - Wat is de juiste voorbeeldfunctie van de leerkracht voor de leerlingen? - Op welke manier kunnen leerkrachten vragen stellen over het schrijfproces? - Op welke manier kunnen leerkrachten voor afwisseling zorgen om de motoriek te stimuleren en ontwikkelen? - Op welke manier kunnen leerkrachten voor afwisseling zorgen om de handschriftvaardigheid te stimuleren en ontwikkelen? - Op welke manier kunnen leerkrachten voor afwisseling in materialen zorgen?

	Gestructureerde interviews bovenbouwleerkrachten: - Hoe ziet uw voorbeeldfunctie er uit op het moment dat er geschreven wordt? - Op welke manier zorgt u voor afwisseling in schrijfactiviteiten? of, Om welke reden(en) besteedt u <i>geen</i> aandacht aan afwisseling in schrijfactiviteiten? - Op welke manier besteedt u aandacht aan evaluatie? of, Om welke reden(en) besteedt u <i>geen</i> aandacht aan het evalueren? - Waar let u op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift? of, Om welke reden(en) geeft u <i>geen</i> feedback op de leesbaarheid van het handschrift?
Knelpunten en oplossingen	Gestructureerde interviews bovenbouwleerkrachten: - Tegen welke knelpunten loopt u aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen? - Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen ziet u zelf? - Welke oplossingen heeft u zelf al eerder uitgetest? - Vindt u dat u voldoende kennis heeft om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift? - Op welke manier zou u aandacht willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid? - Wat heeft u nog meer nodig/wat zou u willen leren in de begeleiding van het handschrift van uw leerlingen?
Overig:	Expertinterview: - Wat vindt u het belangrijkste in de begeleiding van leerlingen van de groepen 7 en 8 in de ontwikkeling van het handschrift? - Hoe kunnen de leerkrachten hun expertise op dit gebied verbreden?
Afronden:	Expertinterview en gestructureerde interviews bovenbouwleerkrachten: - Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die u hebt gemist en/of wilt benoemen?

De afsluiting:

Hier bedankt de interviewer de geïnterviewde en geeft nogmaals aan wat er met de informatie zal gebeuren en/of de geïnterviewde daar zelf nog over wordt geïnformeerd.

Bijlage 5: Inge vulde vragenlijsten bovenbouwleerkrachten

	Respondent 6.1 Datum: 28-03-2019	Nooit	Vaak niet	Soms wel/ Soms niet	Vaak wel	Altijd
	Grondhouding					
A	Ik besteed aandacht aan het ontwikkelen van een goed leesbaar, vlot geschreven handschrift.				x	
B	Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren.				x	
C	Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit.				x	
D	Ik stimuleer leerlingen om het schrijftempo te verhogen.			x		
E	Ik stimuleer leerlingen het schrijfwerk te verzorgen.				x	
F	Ik heb zicht op de handschriftkwaliteit van de leerlingen.				x	
G	Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn.				x	
H	Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift.			x		
I	Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria met leerlingen te evalueren.			x		
J	De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken.			x		
	Kennis					
A	Ik weet in welke fase van het schrijfproces mijn leerlingen zitten.			x		
B	Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid.				x	
C	Ik heb zicht op de verschillende handschriftcriteria.				x	
D	De kinderen weten op welke manier letters geschreven worden.				x	
E	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het geven van instructie van een bepaalde letter/criteria.				x	
F	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het demonstreren van een letter of bepaalde criteria.				x	
G	Ik weet op welke manier ik voor afwisseling kan zorgen om de handschriftvaardigheid te bevorderen.				x	
H	Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift.				x	
I	Ik weet hoe ik leerlingen specifiek feedback kan geven op de handschriftkwaliteit.				x	
J	Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie.			x		

	Begeleiding					
A	In de groep zet ik allerlei spelletjes of activiteiten in om de fijne motoriek te stimuleren.		x			
B	In de groep zorg ik voor afwisseling in schrijfactiviteiten.			x		
C	Ik loop rond tijdens het schrijfproces.				x	
D	Ik motiveer leerlingen tijdens het schrijven door positieve (niet-specifieke) feedback te geven. <i>Dit houdt in dat de feedback er op gericht is om leerlingen te motiveren tijdens het schrijven. Zie de bijlage voor verdere toelichting.</i>				x	
E	Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up).				x	
F	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de vormgeving en letterkennis.</i>				x	
G	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling feedback op het schrijfproces. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de zit-schrijfhouding, papierligging en penhantering.</i>				x	
H	Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward.				x	
I	De feedback is concreet geformuleerd.				x	
J	De feedback sluit aan bij de vooraf geformuleerde criteria.				x	
K	De feedback zet leerlingen aan tot het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken.				x	
L	Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven.			x		
M	Ik besteed aandacht aan de juiste zithouding van leerlingen tijdens het schrijven.			x		
N	Ik maak leerlingen bewust van het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven.			x		
O	Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen.			x		
P	Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling.			x		
Q	Ik geef zwakke schrijvers extra ondersteuning of instructie.				x	
R	Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfoopdrachten en/of schrijfcriteria.				x	
S	Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria.				x	
T	Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal aandacht aan.				x	

	Respondent 7.1 Datum: 28-03-2019	Nooit	Vaak niet	Soms wel/ Soms niet	Vaak wel	Altijd
	Grondhouding					
A	Ik besteed aandacht aan het ontwikkelen van een goed leesbaar, vlot geschreven handschrift.		X			
B	Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren.			X		
C	Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit.		X			
D	Ik stimuleer leerlingen om het schrijftempo te verhogen.	X				
E	Ik stimuleer leerlingen het schrijfwerk te verzorgen.			X		
F	Ik heb zicht op de handschriftkwaliteit van de leerlingen.				X	
G	Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn.		X			
H	Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift.		X			
I	Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria met leerlingen te evalueren.		X			
J	De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken.		X			
	Kennis					
A	Ik weet in welke fase van het schrijfproces mijn leerlingen zitten.				X	
B	Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid.		X			
C	Ik heb zicht op de verschillende handschriftcriteria.				X	
D	De kinderen weten op welke manier letters geschreven worden.				X	
E	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het geven van instructie van een bepaalde letter/criteria.	X				
F	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het demonstreren van een letter of bepaalde criteria.	X				
G	Ik weet op welke manier ik voor afwisseling kan zorgen om de handschriftvaardigheid te bevorderen.	X				
H	Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift.	X				
I	Ik weet hoe ik leerlingen specifiek feedback kan geven op de handschriftkwaliteit.				X	
J	Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie.					

	Begeleiding					
A	In de groep zet ik allerlei spelletjes of activiteiten in om de fijne motoriek te stimuleren.	X				
B	In de groep zorg ik voor afwisseling in schrijfactiviteiten.			X		
C	Ik loop rond tijdens het schrijfproces.			X		
D	Ik motiveer leerlingen tijdens het schrijven door positieve (niet-specifieke) feedback te geven. <i>Dit houdt in dat de feedback er op gericht is om leerlingen te motiveren tijdens het schrijven. Zie de bijlage voor verdere toelichting.</i>			X		
E	Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up).			X		
F	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de vormgeving en letterkennis.</i>			X		
G	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling feedback op het schrijfproces. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de zit-schrijfhouding, papierligging en penhantering.</i>			X		
H	Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward.			X		
I	De feedback is concreet geformuleerd.			X		
J	De feedback sluit aan bij de vooraf geformuleerde criteria.			X		
K	De feedback zet leerlingen aan tot het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken.			X		
L	Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven.	X				
M	Ik besteed aandacht aan de juiste zithouding van leerlingen tijdens het schrijven.					X
N	Ik maak leerlingen bewust van het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven.				X	
O	Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen.			X		
P	Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling.			X		
Q	Ik geef zwakke schrijvers extra ondersteuning of instructie.			X		
R	Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfoopdrachten en/of schrijfcriteria.	X				
S	Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria.			X		
T	Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal aandacht aan.			X		

	Respondent 7.2 Datum: 4-4-2019	Nooit	Vaak niet	Soms wel/ Soms niet	Vaak wel	Altijd
	Grondhouding					
A	Ik besteed aandacht aan het ontwikkelen van een goed leesbaar, vlot geschreven handschrift.			x		
B	Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren.			x		
C	Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit.				x	
D	Ik stimuleer leerlingen om het schrijftempo te verhogen.			x		
E	Ik stimuleer leerlingen het schrijfwerk te verzorgen.				x	
F	Ik heb zicht op de handschriftkwaliteit van de leerlingen.				x	
G	Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn.			x		
H	Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift.			x		
I	Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria met leerlingen te evalueren.		x			
J	De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken.		x			
	Kennis					
A	Ik weet in welke fase van het schrijfproces mijn leerlingen zitten.		x			
B	Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid.		x			
C	Ik heb zicht op de verschillende handschriftcriteria.		x			
D	De kinderen weten op welke manier letters geschreven worden.			x		
E	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het geven van instructie van een bepaalde letter/criteria.			x		
F	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het demonstreren van een letter of bepaalde criteria.			x		
G	Ik weet op welke manier ik voor afwisseling kan zorgen om de handschriftvaardigheid te bevorderen.		x			
H	Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift.		x			
I	Ik weet hoe ik leerlingen specifiek feedback kan geven op de handschriftkwaliteit.			x		
J	Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie.	x				

	Begeleiding					
A	In de groep zet ik allerlei spelletjes of activiteiten in om de fijne motoriek te stimuleren.	x				
B	In de groep zorg ik voor afwisseling in schrijfactiviteiten.	x				
C	Ik loop rond tijdens het schrijfproces.		x			
D	Ik motiveer leerlingen tijdens het schrijven door positieve (niet-specifieke) feedback te geven. <i>Dit houdt in dat de feedback er op gericht is om leerlingen te motiveren tijdens het schrijven. Zie de bijlage voor verdere toelichting.</i>		x			
E	Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up).	x				
F	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de vormgeving en letterkennis.</i>		x			
G	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling feedback op het schrijfproces. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de zit-schrijfhouding, papierligging en penhantering.</i>			x		
H	Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward.	x				
I	De feedback is concreet geformuleerd.		x			
J	De feedback sluit aan bij de vooraf geformuleerde criteria.	x				
K	De feedback zet leerlingen aan tot het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken.	x				
L	Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven.					
M	Ik besteed aandacht aan de juiste zithouding van leerlingen tijdens het schrijven.			x		
N	Ik maak leerlingen bewust van het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven.			x		
O	Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen.		x			
P	Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling.	x				
Q	Ik geef zwakke schrijvers extra ondersteuning of instructie.	x				
R	Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfoopdrachten en/of schrijfcriteria.	x				
S	Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria.	x				
T	Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal aandacht aan.	x				

	Respondent 7.3 Datum: 22-03-2019	Nooit	Vaak niet	Soms wel/ Soms niet	Vaak wel	Altijd
	Grondhouding					
A	Ik besteed aandacht aan het ontwikkelen van een goed leesbaar, vlot geschreven handschrift.			X		
B	Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren.				X	
C	Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit.				X	
D	Ik stimuleer leerlingen om het schrijftempo te verhogen.				X	
E	Ik stimuleer leerlingen het schrijfwerk te verzorgen.			X		
F	Ik heb zicht op de handschriftkwaliteit van de leerlingen.				X	
G	Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn.			X		
H	Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift.			X		
I	Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria met leerlingen te evalueren.		X			
J	De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken.		X			
	Kennis					
A	Ik weet in welke fase van het schrijfproces mijn leerlingen zitten.			X		
B	Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid.		X			
C	Ik heb zicht op de verschillende handschriftcriteria.			X		
D	De kinderen weten op welke manier letters geschreven worden.				X	
E	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het geven van instructie van een bepaalde letter/criteria.		X			
F	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het demonstreren van een letter of bepaalde criteria.		X			
G	Ik weet op welke manier ik voor afwisseling kan zorgen om de handschriftvaardigheid te bevorderen.		X			
H	Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift.		X			
I	Ik weet hoe ik leerlingen specifiek feedback kan geven op de handschriftkwaliteit.		X			
J	Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie.	X				

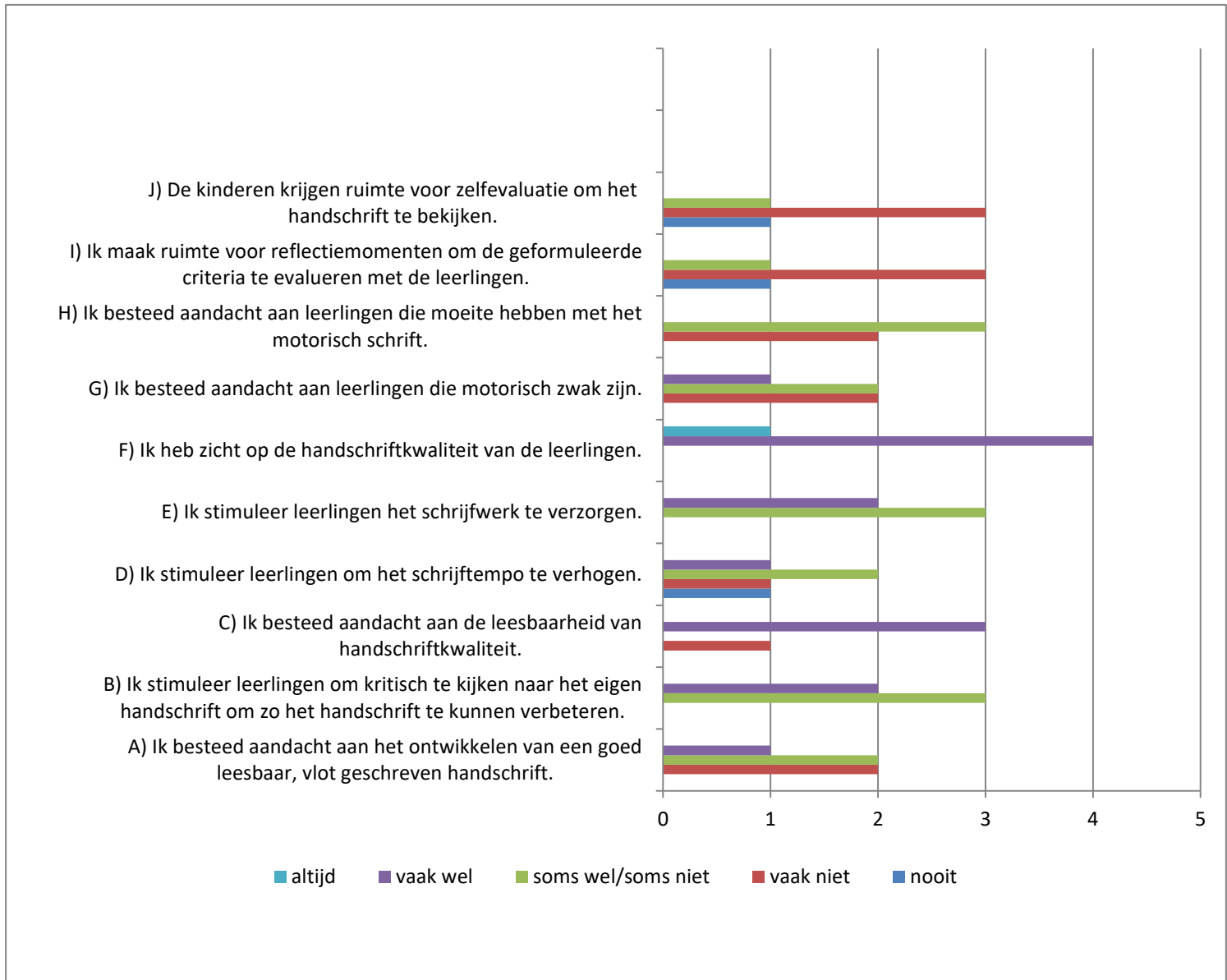
	Begeleiding					
A	In de groep zet ik allerlei spelletjes of activiteiten in om de fijne motoriek te stimuleren.	X				
B	In de groep zorg ik voor afwisseling in schrijfactiviteiten.	X				
C	Ik loop rond tijdens het schrijfproces.	X				
D	Ik motiveer leerlingen tijdens het schrijven door positieve (niet-specifieke) feedback te geven. <i>Dit houdt in dat de feedback er op gericht is om leerlingen te motiveren tijdens het schrijven. Zie de bijlage voor verdere toelichting.</i>		X			
E	Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up).	X				
F	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de vormgeving en letterkennis.</i>		X			
G	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling feedback op het schrijfproces. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de zit-schrijfhouding, papierligging en penhantering.</i>		X			
H	Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward.	X				
I	De feedback is concreet geformuleerd.		X			
J	De feedback sluit aan bij de vooraf geformuleerde criteria.		X			
K	De feedback zet leerlingen aan tot het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken.			X		
L	Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven.	X				
M	Ik besteed aandacht aan de juiste zithouding van leerlingen tijdens het schrijven.				X	
N	Ik maak leerlingen bewust van het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven.			X		
O	Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen.		X			
P	Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling.			X		
Q	Ik geef zwakke schrijvers extra ondersteuning of instructie.			X		
R	Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfopdrachten en/of schrijfcriteria.	X				
S	Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria.			X		
T	Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal aandacht aan.	X				

	Respondent 8.1 Datum: 28-03-2019	Nooit	Vaak niet	Soms wel/ Soms niet	Vaak wel	Altijd
	Grondhouding					
A	Ik besteed aandacht aan het ontwikkelen van een goed leesbaar, vlot geschreven handschrift.		x			
B	Ik stimuleer leerlingen om kritisch te kijken naar het eigen handschrift om zo het handschrift te kunnen verbeteren.			x		
C	Ik besteed aandacht aan de leesbaarheid van de handschriftkwaliteit.				x	
D	Ik stimuleer leerlingen om het schrijftempo te verhogen.		x			
E	Ik stimuleer leerlingen het schrijfwerk te verzorgen.			x		
F	Ik heb zicht op de handschriftkwaliteit van de leerlingen.					x
G	Ik besteed aandacht aan leerlingen die motorisch zwak zijn.		x			
H	Ik besteed aandacht aan leerlingen die moeite hebben met het motorisch schrift.		x			
I	Ik maak ruimte voor reflectiemomenten om de geformuleerde criteria met leerlingen te evalueren.	x				
J	De kinderen krijgen ruimte voor zelfevaluatie om het handschrift te bekijken.	x				
	Kennis					
A	Ik weet in welke fase van het schrijfproces mijn leerlingen zitten.					x
B	Ik weet hoe ik mijn leerlingen, in deze fase van het schrijfproces, kan helpen in het bevorderen van de handschriftvaardigheid.			x		
C	Ik heb zicht op de verschillende handschriftcriteria.			x		
D	De kinderen weten op welke manier letters geschreven worden.					x
E	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het geven van instructie van een bepaalde letter/criteria.				x	
F	Ik weet waar ik op moet letten tijdens het demonstreren van een letter of bepaalde criteria.				x	
G	Ik weet op welke manier ik voor afwisseling kan zorgen om de handschriftvaardigheid te bevorderen.			x		
H	Ik weet welke materialen ik kan inzetten bij het bevorderen van een goed leesbaar handschrift.		x			
I	Ik weet hoe ik leerlingen specifiek feedback kan geven op de handschriftkwaliteit.	x				
J	Ik weet hoe ik leerlingen kan begeleiden wanneer zij bezig zijn met zelfevaluatie.	x				

	Begeleiding					
A	In de groep zet ik allerlei spelletjes of activiteiten in om de fijne motoriek te stimuleren.	x				
B	In de groep zorg ik voor afwisseling in schrijfactiviteiten.	x				
C	Ik loop rond tijdens het schrijfproces.	x				
D	Ik motiveer leerlingen tijdens het schrijven door positieve (niet-specifieke) feedback te geven. <i>Dit houdt in dat de feedback er op gericht is om leerlingen te motiveren tijdens het schrijven. Zie de bijlage voor verdere toelichting.</i>	x				
E	Ik geef leerlingen vooraf concrete aandachtspunten of stel handschriftcriteria centraal (feed-up).	x				
F	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling en/of schriftelijk feedback op het schrijfproduct. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de vormgeving en letterkennis.</i>		x			
G	Tijdens het schrijven geef ik leerlingen mondeling feedback op het schrijfproces. <i>Dit houdt in dat de feedback is gericht op de zit-schrijfhouding, papierligging en penhantering.</i>				x	
H	Na het schrijven geef ik leerlingen feedforward.	x				
I	De feedback is concreet geformuleerd.			x		
J	De feedback sluit aan bij de vooraf geformuleerde criteria.			x		
K	De feedback zet leerlingen aan het doen van een nieuwe, verbeterde poging bij volgende schrijftaken.			x		
L	Ik stimuleer leerlingen om een goede pengreep te hanteren tijdens het schrijven.	x				
M	Ik besteed aandacht aan de juiste zithouding van leerlingen tijdens het schrijven.	x				
N	Ik maak leerlingen bewust over het belang van de juiste bladligging tijdens het schrijven.				x	
O	Ik volg de ontwikkeling van de handschriftvaardigheid van de leerlingen.		x			
P	Het kind zelf heeft zicht op zijn handschriftontwikkeling.			x		
Q	Ik geef zwakke schrijvers extra ondersteuning of instructie.	x				
R	Ik geef goede schrijvers complexere en uitdagendere schrijfoopdrachten en/of schrijfcriteria.	x				
S	Ik beoordeel de leesbaarheid van taalproducties van leerlingen op basis van handschriftcriteria.			x		
T	Als er meer leerlingen in de klas zijn die moeite hebben met hetzelfde onderdeel/handschriftcriteria, besteed ik hier klassikaal aandacht aan.	x				

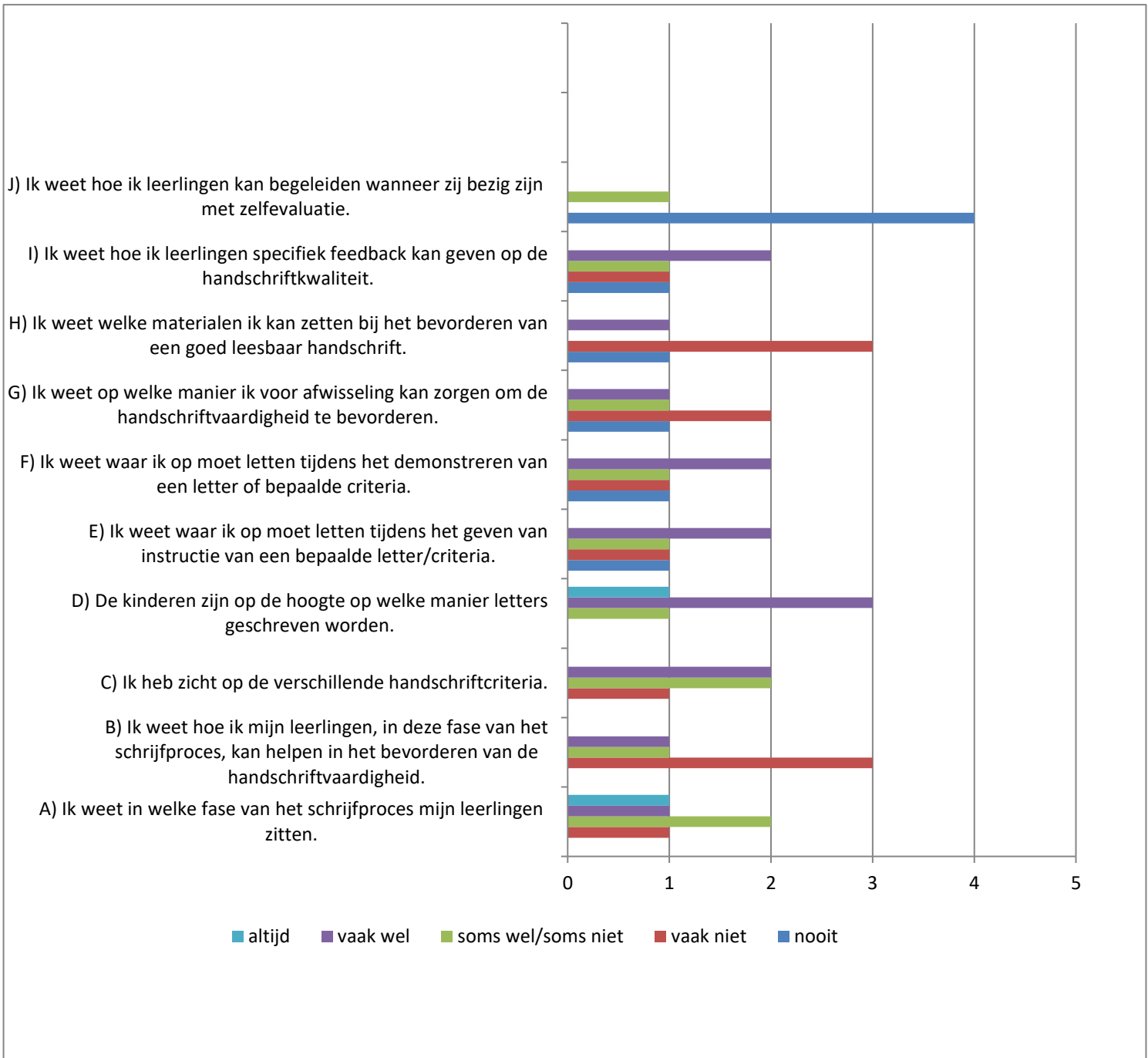
Bijlage 6: Resultaten grondhouding

Grafiek waarin wordt aangegeven welke antwoorden er zijn gegeven op 10 stellingen uit de vragenlijst door 5 bovenbouwleerkrachten op het onderdeel 'grondhouding'.

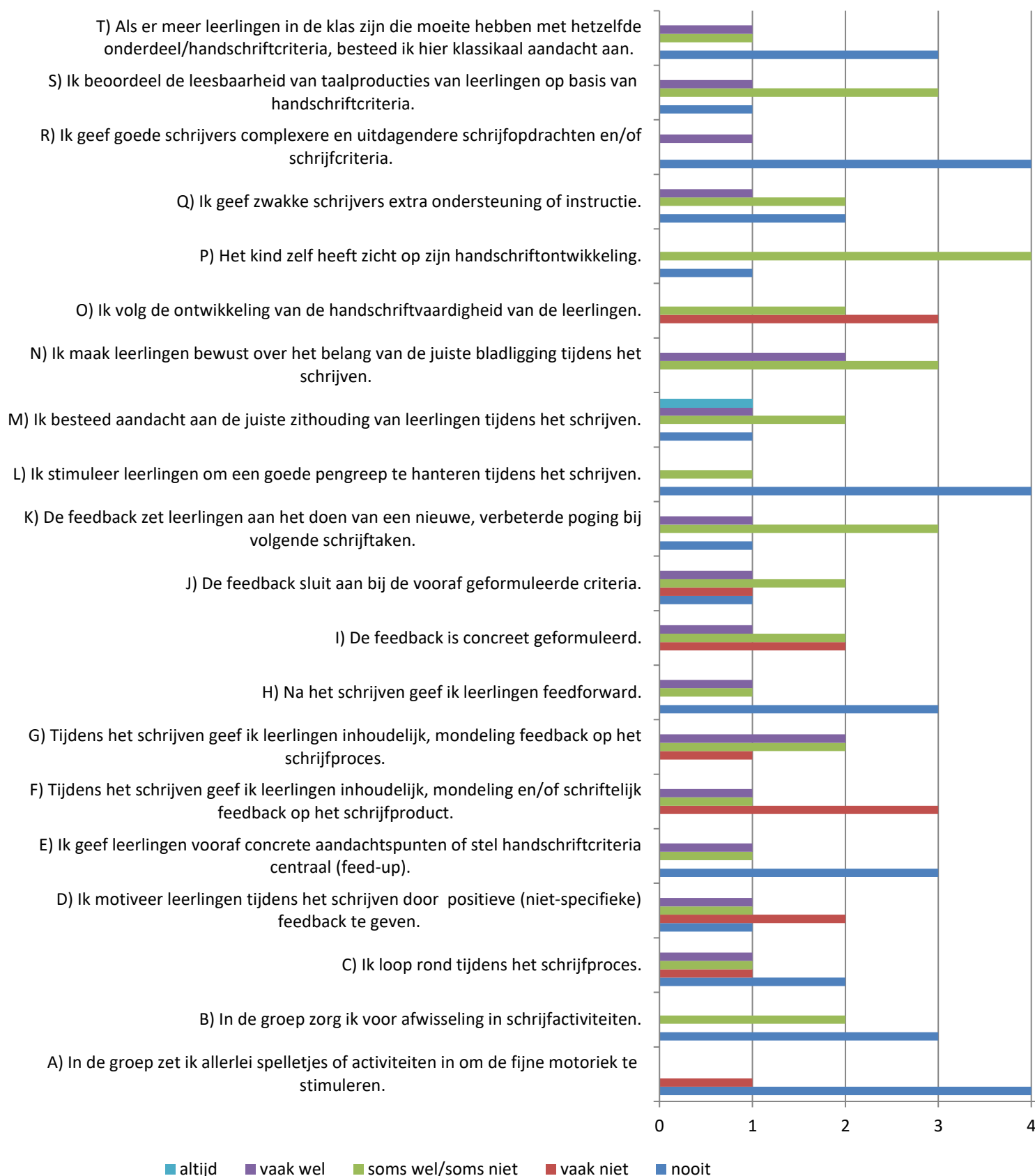
Bijlage 7: Resultaten kennis

Grafiek waarin wordt aangegeven welke antwoorden er zijn gegeven op 10 stellingen uit de vragenlijst door 5 bovenbouwleerkrachten op het onderdeel 'kennis'.

Bijlage 8: Resultaten begeleiding

Grafiek waarin wordt aangegeven welke antwoorden er zijn gegeven op 20 stellingen uit de vragenlijst door 5 bovenbouwleerkrachten op het onderdeel 'begeleiding'.

Bijlage 9: Transcripties interviews bovenbouwleerkrachten

Respondent 6.1

Dit interview is op 4 april 2019 om 12.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '6.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R6.1: Wat mij opvalt, is dat kinderen steeds slordiger gaan schrijven, maar dat komt ook door de tijd. Als je goed oplet, dan kunnen de kinderen wel netjes schrijven. Vroeger lette je daar nog meer op, maar het komt ook omdat wij nu met chromebooks werken. Vroeger begon je duidelijker met stappen over hoe je moet schrijven. Dat doen ze nu ook in groep 3, maar ik vind zelf dat er veel minder op gelet wordt ook in groep 6. Ik vind het belangrijkste dat het handschrift goed leesbaar is. Tijdens de plusarrangementen probeer ik kinderen hier ook goed op te laten letten.

I: Is er ook iets wat je opvalt aan de fijne motoriek van de kinderen?

R6.1: Het typen gaat allemaal prima. Maar als ik kijk naar het knutselen, dan merk ik verschillen in motoriek. Doordat er weinig wordt geknutseld, is de motoriek bij sommige kinderen minder ontwikkeld.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R6.1: Ze moeten bijvoorbeeld dingen uitrekenen op kladpapier, ze moeten spellingswoorden overschrijven, schrijven in werkboeken en de dictees.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R6.1: Door kinderen te stimuleren dat het handschrift op een nette manier wordt gebruikt. Dat ik eisen stel aan het invullen van werkboeken. Ik vraag vooraf of zij netjes willen schrijven. Het belangrijkste aspect voor mij is dat het leesbaar is. Het handschrift is leesbaar als zij letters goed schrijven, dat de lussen bijvoorbeeld even groot zijn en op de juiste manier geschreven worden en dat de interpunctie goed gebruikt wordt. Dat geldt vooral voor de hoofdletters. We laten het ook overdoen als het niet te lezen is.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen?

R6.1: Ik vind dat over het algemeen wel voldoende, maar ze willen steeds vlugger schrijven en raffelen het daardoor af. Dat komt misschien door de trend van de tijd. Doordat ze sneller schrijven, is het handschrift minder goed leesbaar.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R6.1: Door te zeggen dat ze langzamer kunnen schrijven en goed moeten nadenken. Dat is met het werken met chromebooks ook. Ze vullen wat in zonder goed te kijken en te lezen. Dan is het vaak wel fout, omdat ze de opdracht niet goed hebben gelezen.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R6.1: Werkverzorging vinden wij erg belangrijk. Vorig jaar gaf ik de schrijfflessen. Toen mochten de kinderen een gedichtje in het Engels schrijven. Dat moest er verzorgd en netjes uit zien.

De kinderen vinden het erg leuk om dat soort oefeningen te doen.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan de juiste pengreep?

R6.1: De kinderen hebben niet allemaal de juiste pengreep. Als het handschrift leesbaar is, dan kunnen wij dat in groep 6 niet meer veranderen. Als de verkeerde pengreep vroeger is aangeleerd, dan kunnen wij dat niet meer veranderen. Er zijn bij ons in de klas geen kinderen die last krijgen door een verkeerde pengreep.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R6.1: Meer over de zithouding in het algemeen valt het mij op dat kinderen soms onderuit gezakt op de stoel zitten. Dat vind ik niet fijn. Omdat de kinderen met chromebooks werken, zitten zij vaker voorovergebogen op hun stoel. Tijdens het schrijven letten wij hier vaker op doordat ik het benoem. Ook laat ik zelf een goede zithouding zien.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R6.1: Het methodeschrift. In groep 6 gaan zij wel een klein beetje hun eigen handschrift ontwikkelen. Dit vindt zowat halverwege het schooljaar plaats. Het uitgangspunt blijft wel dat het goed leesbaar is.

I: Hoe houdt je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R6.1: Dat gebeurt waarschijnlijk wel tijdens schrijflessen die door mijn duopartner gegeven worden.

I: Om welke reden(en) houd je *geen* rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R6.1: Tijdens het schrijven in werkboeken vind ik de inhoud belangrijker dan het schrijven op zich. Belangrijk punt blijft wel dat het leesbaar moet zijn. Bij het vak spelling bijvoorbeeld vind ik het schrijven wel belangrijker, want wanneer het slecht leesbaar is dan reken ik het ook fout. Bij stelopdrachten gaat het ook eerst om de inhoud en spelling en daarna letten wij op het schrijven. De verhalen worden later dan ook uitgewerkt op de chromebooks, daarom letten wij meer op de inhoud.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R6.1: Dat het handschrift leesbaar en verzorgd is.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R6.1: Ik probeer zo netjes mogelijk op het bord te schrijven. Ook loop ik rond, geef ik feedback en zeg vooraf waar zij op moeten letten. Als de kinderen vragen hoe de hoofletter moet, dan laat ik dat ook klassikaal zien op het bord. Verder loop ik nog extra langs kinderen die slordig schrijven.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan afwisseling in schrijfactiviteiten?

R6.1: Omdat de schrijflessen door mijn duopartner worden gegeven. We werken ook veel meer met chromebooks en kinderen schrijven nu alleen nog in werkboeken, tijdens dictees en stelopdrachten.

I: Op welke manier besteedt je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R6.1: Het evalueren van het handschrift komt vooral tijdens de methodische schrijflessen terug. Wel evalueren wij over hoe en wat zij gemaakt hebben, maar niet om het schrijven.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R6.1: De verbindingsen, lussen en gebruik van interpunctie in een vrij stukje tekst. Dat doe ik meestal mondeling door hen bij me te roepen en het werk te laten zien. Ook laat ik het kind vertellen waardoor dat onleesbaar is en laat ik het nogmaals opschrijven.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van de leerlingen?

R6.1: Met knutselen merk ik dat kinderen thuis weinig dingen doen of gedaan hebben om hun motoriek te stimuleren. Dat is voor de kinderen zelf ook lastig. Als zij bijvoorbeeld aan het verven zijn, dan mag je van de kinderen verwachten dat zij een kwast kunnen vasthouden. In de praktijk zie ik dat zij het op hele bijzondere manieren vasthouden. Zij hebben of niet geleerd of vaak geoefend.

I: Op welke manier stimuleer je motoriek?

R6.1: Er zijn andere dingen die ik belangrijker vind en die fijne motoriek had eigenlijk al in de onderbouw ontwikkeld kunnen worden.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R6.1: De motoriek is wel ontwikkeld, maar het zou beter zijn als mensen thuis meer hiermee aan de slag gaan. Ik vind werkverzorging een belangrijker item dan hoe je het schrijft. Werkverzorging hoort overal bij en ik heb het idee dat mensen slordiger zijn geworden.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R6.1: Voor groep 7 en 8 zou ik verschillende oefeningen inzetten om te oefenen met bepaalde handschriftcriteria. Zo kunnen zij bijvoorbeeld met geschiedenis het Romeinse schrift gaan oefenen, meer aandacht besteden aan handlettering en sierschrift oefenen. Een methode zou ik dan niet adviseren. Misschien heeft een ander dat wel nodig.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen? Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R6.1: Nee ik zou niets nieuws willen leren. Er komt binnenkort een fysiotherapeut op school en ik heb een paar keer een cursus gevolgd over schrijfdans.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R6.1: Nee.

I: Dan wil ik je heel erg bedanken voor je deelname.

R6.1: Graag gedaan.

Respondent 7.1

Dit interview is op 2 april 2019 om 12.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.1: De fijne motoriek is op 2/3 kinderen na in orde. Het slechte handschrift ligt er vooral aan doordat ze snel willen werken er daardoor slordig schrijven. Als je aan de kinderen vraagt welke letter dit is en of zij het kunnen schrijven, dan weten zij precies hoe het geschreven moet worden. Het slordiger schrijven ligt niet aan de motoriek, maar aan het feit dat zij snel proberen te schrijven.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R7.1: Door een soort criterium te stellen aan het werkboek. Ze moeten met de zaakvakken de werkboeken invullen en als het niet netjes genoeg of leesbaar is, krijgen ze het terug. Dan moeten zij het weer op een wit papiertje opnieuw schrijven. Als een 't' op een 'd' lijkt, dan besteed ik er aandacht aan. En dan leg ik ook het belang ervan uit. Verder ga ik er ook niet diep meer op in.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R7.1: De letters moeten duidelijk zijn. De letters zijn duidelijk geschreven wanneer je de letters kunt onderscheiden. Ook is er een duidelijk verschil tussen een woord en de letters. Als de afstand tussen de letters kleiner zijn dan de afstand tussen de woorden. Dit heb je dan veel bij kinderen in groep 7, omdat zij te snel schrijven. Door je te richten op de afstand tussen de woorden is het sneller leesbaar.

I: Je merkt dat kinderen te snel schrijven. Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas stimuleer je leerlingen om rustiger te schrijven?

R7.1: Het schrijftempo is erg hoog bij ons in de klas. In groep 6 is er namelijk veel aandacht hieraan besteed. Dan heb je twee lessen gewoon lettervormen en twee lessen temposchrijven. Zij kunnen al super snel schrijven. Ik laat de kinderen opnieuw schrijven als zij niet netjes schrijven. Dan leren ze het heel snel af om snel te schrijven. Ik leg natuurlijk ook het belang uit van rustig schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.1: Bij de zaakvakken weten zij dat zij netjes moeten schrijven, maar bij stelopdrachten ga ik ervan uit dat zij een tekening bij wijze van maken en dat elke zin met een hoofdletter begint.

Verder kies ik drie specifieke eisen bij stelopdrachten waar kinderen op moeten letten bij het schrijven. Deze eisen schrijf ik op het bord. De criteria zijn gericht op leesbaar schrijven.

I: Op basis van welke gegevens kies je criteria uit?

R7.1: Dat zijn aandachtspunten die uit werkboeken naar voren komen die zij lastig vinden. Ik heb mij bijvoorbeeld een tijdje ingezet voor hoofdletters en interpuncties. Dan richt ik mij vooral op wat mij opvalt in de werkboeken, omdat wij geen schrijfonderwijs meer verzorgen.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteedt je *geen* aandacht aan de juiste pengreep?

R7.1: De pengreep is bij iedereen verschillend. Ik vraag mij af hoe zij die pengreep hebben aangeleerd hier op school. Van normaal, vuistgreep tot ondersteboven. Ik besteed hier geen aandacht aan omdat ik heb geleerd dat het na groep 4 niet meer veranderd kan worden. De pengreep is niet meer te veranderen, omdat het zo is ingeslepen. Daarom besteed ik liever aandacht aan een duidelijker handschrift dan aan de goede pengreep.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.1: Tijdens het schrijven is het beter dan wanneer zij met chromebooks werken. Achter de chromebooks zitten zij gebogen, gericht op het scherm. Tijdens het schrijven denk ik dat het is ingeslepen in de groepen 5 en 6. Zij zitten dan keurig recht met hun armen op tafel.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.1: In groep 7 mogen de kinderen hun eigen handschrift hanteren. Er worden verschillende soorten handschrift gehanteerd. Ik stel geen eisen aan het soort handschrift, omdat ik zelf ook los schrijf. Daarom kan ik moeilijk van de kinderen eisen om het methodeschrift te hanteren.

I: Hoe houdt je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.1: Door geen eisen te stellen op welke manier zij gaan schrijven. Zij mogen zelf kiezen welk soort handschrift zij hanteren. Mijn enige eis is dat het leesbaar is.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.1: Leesbaar en hoofdletters. Dat zij duidelijk het verschil kennen in schrijf- en hoofdletter en die ook kunnen schrijven. Een leesbaar handschrift vind ik vooral belangrijk voor het kind zelf. Als hij naar de middelbare school gaat, moet hij zijn aantekeningen ook kunnen teruglezen.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.1: Ik probeer heel netjes te schrijven op het bord. Als de kinderen netjes hebben geschreven in hun werkboek, dan verdienen zij altijd een sticker. Verder krijgt het kind het werk terug met feedback. Ik loop niet rond tijdens het schrijven, want dan krijg ik meer vragen over de inhoud in plaats van het schrijven. We doen niets meer met methodische schrijfflessen, geven wij ook geen specifieke aandacht meer aan hoe je letters vormt. Als ik zie dat er letters onduidelijk worden geschreven, dan spreek ik het kind hierop aan en dan moet het kind het nogmaals opschrijven.

I: Op welke manier zorg je voor afwisseling in schrijfactiviteiten? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan afwisseling in schrijfactiviteiten?

R7.1: Er worden bij ons in de klas geen schrijfflessen gegeven. Er wordt alleen in werkboeken geschreven bij de zaakvakken en de dictees vinden schriftelijk plaats. Ook krijgen de kinderen soms een stelopdracht die zij vervolgens op de chromebooks mogen uitwerken.

I: Op welke manier besteed je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R7.1: Op momenten dat wij creatieve vakken hebben, kijk ik ondertussen alvast wat werkboeken na. Ik zet een kringetje om een woord waarvan ik denk dat het niet leesbaar is. Ik vraag aan het kind wat er staat en vaak kan dat kind het ook niet meer lezen. Op die manier evalueer ik het kort. Verder vinden er geen evaluaties plaats.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.1: De kinderen weten dat leesbaarheid de enige eis is en wat het belang daarvan is. Als ze een letter consequent fout schrijven, laat ik zien hoe het geschreven moet worden. Maar verder niet, omdat in groep 6 niet meer van toepassing is.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.1: Ik denk dat wij iets meer aandacht zouden kunnen blijven besteden aan het handschrift. Zo zou ik wat meer oefeningen willen in groep 7 om aandacht te besteden aan het handschrift. Oefeningen waardoor zij nog duidelijker leren schrijven. Zo kunnen wij misschien meer aandacht besteden aan het rechtop schrijven en de sluitingen van de ronde letters 'o'. Het maakt mij niet uit of ze daarvoor een methode gebruiken.

Aan de andere kant vind ik dat zij in groep 5 en 6 veel schrijfflessen hebben gehad. Als zij het nu nog niet kunnen, dan vraag ik mij af of zij het in groep 7 en 8 wel zouden kunnen leren omdat het zo is ingeslepen.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R7.1: Ik denk wel dat er aandacht besteed kan worden aan het bevorderen van het handschrift. De manier waarop wij dat het best kunnen doen, is de vraag. Misschien meer op een creatieve manier.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgetoetst?

R7.1: Ik heb zelf al eerder geprobeerd om verschillende creatieve schrijfoepdrachten in te zetten, zoals met wasknijpers kalligrafie schrijven en het schrijven met wasco. Het viel mij op dat kinderen daardoor niet gemotiveerd werden. Ze vinden het helemaal niets. Dat komt waarschijnlijk omdat in de groepen 4, 5 en 6 zo is gehamerd op het handschrift.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R7.1: Ja, ik denk het wel. Ik heb de pabo net afgerond en weet veel over het handschrift module blok. Wat ik wel zou willen leren is hoe je leerlingen kunt motiveren om het handschrift te bevorderen.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.1: Door verschillende motiverende oefeningen in te zetten. Ik denk dat een methode eerder effect zou hebben, omdat je daardoor een duidelijker lijn kunt volgen.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.1: De tijd, maar dat is moeilijker te regelen. Verder zou een criterialijst fijn zijn. Hele specifieke criteria waar de kinderen op kunnen letten tijdens het schrijven. Een soort van lijstje waar de kinderen op moeten letten zouden wij ook kunnen inzetten of in de klas ophangen. Ik vraag mij wel af of er nog iets kan verandert worden omdat het handschrift zo is ingeslepen de afgelopen jaren.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.1: Nee eigenlijk niet.

I: Ik wil je bedanken voor het interview.

Respondent 7.2

Dit interview is op 8 april 2019 om 15.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.2'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.2: Ik merk in de jaren dat ik hier werk, dat het minder goed geworden is. Wij werken sinds dit schooljaar met chromebooks. Je merkt dat kinderen minder schrijven. Als zij wel wat moeten schrijven, dan zie je dat het steeds minder leesbaar wordt. En het is ook moeilijker om kinderen te blijven stimuleren om dat goed te doen, omdat zij weinig daarmee oefenen. Dan is het logisch dat je merkt dat het handschrift slordiger wordt. Ik merk dat bij mij zelf ook, als ik een tijdje niet heb geschreven dat ik wat meer moeite moet doen om te schrijven.

I: Zijn er ook dingen die je opvalt aan de fijne motoriek?

R7.2: De knutselkwaliteit in deze klas vind ik ook niet hoog. Knippen is heel erg ingewikkeld. Sommige kinderen geven zelf aan dat zij niet kunnen knippen.

I: Waardoor zou dat zijn gekomen denk je?

R7.2: Door de tijd, maar ook doordat zij er altijd mee zijn weggekomen. Als je altijd zegt dat je niet kunt knippen en de ander neemt het uit je handen, dan leer je die vaardigheid ook nooit.

I: Op welke manier besteed je aandacht in de klas aan het handschrift? Wat voor schrijfactiviteiten vinden er in de klas plaats?

R7.2: We hebben nog een aantal werkboeken waar in geschreven moet worden. De werkboeken van de zaakvakken bijvoorbeeld. Ik heb daar eisen in op leesbaarheid. Niet zozeer op speciaal schoolhandschrift. Wij hebben gemerkt dat er bij spelling een behoorlijke achteruitgang is nu kinderen minder schrijven. Door schrijven worden de woorden namelijk op een andere manier in je hoofd geprent. Dus bij spelling schrijven wij de categoriewoorden heel regelmatig en veelvuldig op en daar schrijven zij veel mee. Het oefenen van spellingwoorden en zinnendictee wordt geschreven. De dictees zelf wordt wel op de chromebooks verwerkt.

I: Wat is voor jou leesbaarheid?

R7.2: Ik moet het zonder moeite kunnen lezen. Ik wil er geen raadselspelletje van hoeven te maken.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? Zijn er bepaalde criteria waar je op let?

R7.2: Nee, daar let ik dus totaal niet meer op. Daar lette ik in groep 7 al niet op toen wij nog alles schreven. Nu let ik er nog minder op, omdat ik nu al blij ben dat als ik een werkboek open doe en kan zeggen dat ik het vloeiend kan lezen zonder dat het mij energie kost. Ik beoordeel kinderen niet op de criteria, als het maar wel leesbaar is. Dat is het belangrijkste doel.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R7.2: Het schrijftempo ligt vrij hoog, omdat er eigenlijk geen eisen zijn. Ze hoeven bijvoorbeeld niet meer de verbindingen en mooie lussen te maken, dus eigenlijk gaat het razendsnel.

I: Merk je doordat het schrijftempo zo hoog is, dat de leesbaarheid van het handschrift achteruit gaat?

R7.2: Ja zeker.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.2: Ik vind netjes werken in werkboeken erg belangrijk. Dus ik wil niet dat die letters overal staan en dat er gekliederd wordt in werkboeken. Werkverzorging is ook wat ik leerlingen teruggeef als ik vind dat het niet netjes is. Het kind mag het dan over doen, als het er niet uitziet.

I: Wat vind je erg belangrijk als het gaat om werkverzorging?

R7.2: Dingen doorgekrast bijvoorbeeld accepteer ik niet. Ik wil dat fouten tussen punten wordt gezet en opnieuw geschreven worden. Ik wil geen gedoedel om bladzijdes heen met allemaal tekeningetjes en prutjes, ik wil ook niet dat er door kantlijnen heen geschreven wordt. Als ik dit soort dingen tegenkom, dan krijgen de kinderen het werk terug en moeten ze het opnieuw schrijven.

Dan kopieer ik die bladzijde en dan schrijven zij het opnieuw.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan de juiste pengreep?

R7.2: Ik moet je heel eerlijk zeggen dat ik daar helemaal niet op let. Ik zou er nu niets over kunnen zeggen.

I: Zijn er kinderen die last hebben door een verkeerde pengreep? Wat doe je op zo'n moment?

R7.2: Ik hoor wel van veel kinderen dat zij pijn hebben, omdat zij veel hebben geschreven. Dat hoor ik zeer regelmatig. Dan zeg ik vaak dat zij de pen even mogen neerleggen en even hun vingers los kunnen maken. Ik laat die vingers even ontspannen, zodat de kinderen daarna verder kunnen.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.2: Daar ben ik actief mee bezig. Dat is niet alleen voor de kwaliteit van het schrijven, maar ook voor de verzorging van je lijf. Je moet ervoor zorgen dat je geen klachten krijgt in je nek en in je rug. Dus als ik kinderen scheef op stoelen zie zitten, dan spreek ik het kind hierop aan. Ik loop vaak rond en geef aan dat zij recht mogen zitten met hun benen op de grond. Ik denk dat mijn zithouding ook niet correct is, omdat ik een te hoge bureaustoel en bureau heb. Ik kan eigenlijk niet goed zitten, omdat het te hoog is. Daarom zit ik meestal op het randje van mijn stoel om met mijn voeten op de grond te kunnen.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.2: Ze hebben allemaal het methodeschrift in de middenbouw geleerd. Er is praktisch niemand meer die dat doet. De kinderen ontwikkelen hun eigen handschrift. Ik schrijf zelf wel met het schoolhandschrift op het bord, dus gewoon aan elkaar. Dus zij zien van mij altijd hoe het zou moeten. Verder mogen zij met hun eigen handschrift schrijven en moeten hiervoor gebruik maken van een schoolvulpen.

I: Hoe help je kinderen in het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift? Ontstaan er hierbij problemen?

R7.2: Daar help ik ze helemaal niet bij. Het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift verloopt heel natuurlijk. Ik zie meer oplossingen ontstaan. Kinderen die het methodeschrift heel moeilijk vinden, kunnen veel soepeler schrijven met hun eigen handschrift. Dus daar zie ik juist wel kansen in plaats van belemmeringen. Ik heb eens een kind gehad die ik hielp met het schrijven van blokletters, vanwege zijn zwakke motoriek. Dat heb ik nu niet.

I: Houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? Om welke reden(en) houd je *geen* rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.2: Nee, omdat mijn prioriteit daar niet bij ligt. De druk in groep 7 zit zo hoog om überhaupt alles wat er gedaan moet worden op een dag al gedaan te hebben. Ik ben blij als alles klaar is om drie uur.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.2: Wat ik merk bij spelling is dat wij een achteruitgang zien door niet meer te schrijven. Dus het belang van schrijven en de transfer naar je hersens toe is belangrijk. Dus ik vind dat dat intact moet blijven. Ik wil kinderen daarnaast niet de hele tijd achter een scherm laten zitten. Omdat ik vind dat kinderen ook eens in een schrift moeten werken. Dus afwisseling in chromebooks en schrijven vind ik belangrijk, omdat kinderen thuis ook meestal een paar uur screentime hebben.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.2: Ik loop veel rond tijdens het schrijven en geef veel feedback op de zithouding. Als ik zie dat een kind onderuitgezakt op zijn stoel zit, dan loop ik naar hem toe en zeg dat hij rechtop moet gaan zitten of ik help even door bij te sturen. Als ik zie dat het een rommeltje wordt in het schrift, dan spreek ik het kind ook direct daarop aan. Ze weten bij mij wat de consequentie is. Dat meld ik ook even. Als je dit straks inlevert, dan krijg je het weer terug.

I: Geef je daarnaast ook schriftelijk feedback?

R7.2: Als ik aan het nakijken ben en ik zie dat het niet in orde is, dan zet ik het er even bij: 'Let op! Als je zo door blijft gaan, dan is het niet oké'. Ze vinden hetzelfde werk nog een keer maken niet leuk. Dit stimuleert kinderen wel om het meteen goed te doen.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.2: Dat het leesbaar is.

I: Leesbaarheid is een breed begrip. Weten de kinderen wat jij hiermee bedoelt?

R7.2: Ik vraag wel eens aan kinderen om hun eigen werk te lezen. Als het kind zijn eigen stuk niet kan lezen, dan hoeven wij discussie niet eens aan te gaan. Het komt dagelijks voor dat er kinderen zijn die hun eigen handschrift niet kunnen lezen.

I: Besteed je aandacht aan evaluatie. Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R7.2: Nee helemaal niet. Meer om de verzorging van het werk dan het handschrift. Het heeft niet mijn prioriteit.

I: Hoeveel kinderen uit deze klas hebben een slordig handschrift?

R7.2: 80% van de kinderen. Niet alleen omdat zij het echt niet kunnen, maar ook omdat zij gemakzuchtig zijn. Letters worden bijvoorbeeld niet meer gesloten geschreven en je kunt het verschil tussen bepaalde letters minder goed zien. De letters worden zo snel afgeraffeld en neer gekrast dat het één krabbeltje wordt in plaats van dat er letters onderscheiden kunnen worden.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.2: Het slordige handschrift. Kinderen zijn heel gemakzuchtig en zien het belang er niet van. Ze willen het liefst de hele dag op die chromebooks. De kinderen zijn dus totaal niet gemotiveerd om te schrijven.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van jouw leerlingen zie je zelf? Wat doe je dan op zo'n moment?

R7.2: Ik probeer op zo'n moment het belang van het schrijven uit te leggen. Dat ik het belangrijk vind dat zij niet de hele dag achter een scherm zitten en dat het belangrijk is dat je toch blijft schrijven omdat je straks niet meer kunt schrijven. Bij sommige kinderen valt het kwartje. Bij anderen werkt het heel goed door te zeggen dat als zij het zo inleveren, dan krijg je het morgen nogmaals. Dus je bent een beetje aan het zoeken van waar pak je ze mee om het toch netjes te krijgen. Die motivatie uit zichzelf hebben er weinig die het belangrijk vinden om netjes en verzorgd werk in te leveren.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitprobeerde?

R7.2: Vooral het dreigen met straf werkt goed. Ik vind het zo jammer. Een aantal jaar geleden merkte ik dat kinderen het belangrijk vonden om verzorgd werk in te leveren. Dat gaf een soort van voldoening. Nu is dat idee veel minder. Zij willen graag met chromebooks werken en zo snel mogelijk het werk afronden. Dat is niet alleen een schrijfprobleem, maar ook een mentaliteitsprobleem.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R7.2: Ik heb ook in de middenbouw schrijflessen gegeven en die kennis heb ik weer meegenomen naar de bovenbouw. Je hebt gewoon geen tijd om daar heel veel aandacht aan te besteden. En daarnaast mis je de intrinsieke motivatie. Dat samen bij elkaar opgeteld is dat je er niet aan toe komt om daar iets mee te doen.

I: Zou je iets met schrijven willen doen? Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.2: Ik zou wel iets met schrijven willen doen. Ik zou het best leuk vinden om af en toe echte schrijfactiviteiten te doen. Maar als ik mijn rooster bekijk, dan zou ik daar niet wekelijks de tijd voor hebben. Maar af en toe een keer, een keer in de twee maanden, pakken wij het even op om bewust met schrijven bezig te zijn. Dat zou ik wel erg leuk vinden. We zouden bijvoorbeeld creatieve schrijfactiviteiten tijdens crea-lessen kunnen doen om de kinderen te motiveren en te laten zien dat je er mooie dingen mee maken.

I: Wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.2: Hoe motiveer ik kinderen om toch weer verzorgd handschrift te willen hebben en hoe leer je kinderen dat het toch belangrijk.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.2: Nee ik denk wel dat ik alles heb gezegd wat ik maar wilde zeggen. De motivatie is het grootse probleem waar ik tegenop loop. De kinderen zijn echt niet gemotiveerd om hun best te doen voor een net handschrift.

I: Dan wil ik je heel erg bedanken voor je tijd en informatie.

Respondent 7.3

Dit interview is op 2 april 2019 om 16.15 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.3'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.3: De motoriek is bij een aantal kinderen zeer zwak of amper ontwikkeld. Dat zie ik aan een verkeerde pengreep, ik merk het heel duidelijk bij handvaardigheid lessen waarbij ze moeten knippen en plakken en tekenen. Een heleboel kinderen vinden dat lastig.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R7.3: Er worden geen schrijfflessen gegeven in de groepen 7 en 8. De enige manier waarop er nog aandacht wordt besteed aan het handschrift en gewerkt wordt, is het opschrijven van spellingswoordjes, het werken in de werkboeken voor de zaakvakken en af en toe een vrije schrijfopdracht. Er wordt dan op spelling en handschrift gelet. Het belangrijkste aspect is dat het leesbaar is. Dat is het enige wat nog haalbaar is.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? Wat is voor jou leesbaarheid?

R7.3: Dat ik kan zien wat er staat, dat het dus duidelijk is. Maar dat het ook voor het kind zelf duidelijk is. Ik heb een aantal kinderen die hun eigen handschrift niet kunnen teruglezen. Dan vertel ik dat ik het niet kan lezen en soms weet het kind het zelf ook niet meer. Het hoeft van mij niet eens netjes te zijn, als het taalgebruik maar correct is. Dus door gebruik van spelling, punten, hoofdletters en komma's, want dat vind ik ook bij schrijfvaardigheid horen. Bepaalde verzorging van de tekst hoort er ook bij. Ik geef vooraf ook aan waar de kinderen op moet letten, zoals het denken aan de hoofdletters en interpunctie. Die paar criteria noem ik wel.

I: Op basis van welke gegevens stel je die eisen?

R7.3: Omdat de hoofdletters soms vergeten worden en ik het belangrijk vind. Het zijn dus minimale criteria die lastig genoeg zijn.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R7.3: Door bijvoorbeeld bij de dictees er tempo op te zetten. Ook bij het maken van bepaald schriftelijk werk, zet ik ook een tijdslimiet in. Zo geef ik vooraf aan hoeveel tijd zij krijgen voor de aanpak waardoor zij sneller moeten schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.3: Ik stimuleer leerlingen om in hun werkboek netjes te schrijven, stimuleer hen om de kantlijn in de gaten te houden en om op de lijntjes schrijven. Dat zijn dingen die sommige leerlingen moeilijk vinden waar ik ook probeer om op te letten. Als ik merk dat het toch niet netjes gebeurt, dan wijs ik de kinderen hierop terwijl ik rondloop. Dat gaat dan over de inhoud als het schrijven. Anders krijgen zij het ook later terug.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan de juiste pengreep?

R7.3: Sommige kinderen hebben een aparte pengreep. Ik kan niets meer veranderen aan de pengreep. Dat is zo ingeslepen waardoor het niet meer veranderd kan worden. Daarom besteed ik daar geen aandacht aan.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.3: Ik hamer er constant op. Dat geldt voor alles, niet alleen bij schrijfonderwijs. Als ik merk dat bepaalde kinderen geen goede zithouding hebben, dan benoem ik dat ook.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.3: Van alles en nog wat. Ik zelf gebruik verbonden schrift. Alle soorten schriften zijn toegestaan in groep 7.

I: Hoe houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.3: Ik vind dat de criteria voor groep 7, de leesbaarheid en minimale werkverzorging, eigenlijk het minste wat je kunt verwachten. De kinderen die juist sterk zijn in het schrijven worden gecompimenteerd en verdienen een sticker.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.3: Dat het leesbaar en verzorgd is.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.3: Ik loop veel rond en als ik bijzondere tegenkom, spreek ik kinderen hierop aan. Dit geldt voor zowel de zithouding, als de leesbaarheid en werkverzorging. Ik ben zelf heel bewust van de hoofdletters. Op momenten dat ik schrijf, geef ik het goede voorbeeld door te letten op mijn eigen handschrift. Als de leerlingen op het bord mogen schrijven, dan let ik er ook op geef feedback op het handschrift.

I: Op welke manier besteed je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R7.3: De enige evaluatie die ik onder een lesje doe, is wat aanwijzingen opschrijven in het schrift waar de kinderen mee aan de slag kunnen. Ik evalueer niet klassikaal, omdat er daar geen tijd voor is.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.3: De feedback is gericht op alles, zoals de leesbaarheid, spelling, werkverzorging en ook de zithouding. Dit wordt zowel mondeling als schriftelijk individueel per kind gegeven.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.3: Wat ik zie is dat een aantal kinderen zo onleesbaar schrijven, dat zij hun eigen handschrift niet kunnen lezen. Daarnaast zie ik een aantal letters die niet goed worden geschreven, zoals de 'u' en de 'v'. Maar ook dat bepaalde letters niet dicht geschreven worden, zoals de 'o'. Dat kom ik vaker tegen. De hoofdletters blijven een aandachtspunt. Voor de pengreep kan ik nu toch niets meer aan doen.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R7.3: Veel feedback geven, veel voordoen, meer schrijven, meer kritisch in werkboeken kijken. Meer schrijfmomenten waarbij er niet alleen op de inhoud, maar ook op de leesbaarheid en vormgeving gelet wordt.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitprobeerde?

R7.3: Als je bijvoorbeeld op de hoofdletters blijft hameren en het kind erop wijst, dan gaat dat beter. Hetzelfde geldt voor de zithouding. Door de kinderen hier constant op te wijzen en hen erbij te betrekken, zie je dat het verbetert.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.3: Ik zou absoluut aandacht willen blijven besteden aan het handschrift. Ik ben geen voorstander om in groepen 7 en 8 schrijflessen te geven volgens een methode. Ik wil het liever koppelen aan het dagelijks werk. Meer kritisch op het handschrift letten bij onderdelen waarbij er nog geschreven wordt. Een methode zou ik zelf niet gebruiken. Het moet niet veel tijd kosten en het moet speciaal gericht zijn op de leesbaarheid. Als je ziet dat bijvoorbeeld de 'o' niet goed geschreven wordt, dan moet je iets hebben om dat extra te oefenen. Verder geef ik een aantal kinderen klaar-opdrachten zodat zij extra kunnen oefenen. Een nadeel bij een specifieke schrijfopdracht is dat kinderen heel netjes gaan schrijven. Na verloop van tijd bij andere schrijftaken is dat minder zichtbaar.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.3: Als er een middel gevonden wordt om de pengreep in groep 7 te verbeteren, dan zou dat heel mooi zijn. De kinderen schrijven minder en zijn minder bezig met hun motoriek. Ik denk dat er een heel stevig fundament in de onderbouw gelegd moet worden, zodat het later goed gaat. Aandacht geven, oefenen, blijven oefenen en kritisch blijven volgen zijn belangrijke aandachtspunten.

I: Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.3: Nee.

I: Dan wil ik je graag bedanken voor je deelname.

Respondent 8.1

Dit interview is op 9 april 2019 om 12.15 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '8.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R8.1: Je hebt een aantal kinderen in de bovenbouw, vooral in groep 8, die beginnen steeds slordiger te schrijven. Dat zijn ongeveer 8 kinderen van de 26. Die kinderen laten eigenlijk de regels rondom het schrijven steeds meer los. Dat bespreek ik ook altijd met ze. Ik geef aan dat ze niet per se met het methodeschrift, die ze in groep 3 hanteerden, hoeven te schrijven. Want op deze leeftijd mag je je eigen handschrift ontwikkelen. En als je je niet meer prettig voelt bij lusletters, dan mag het ook in blokletters. Een belangrijke regel is dat het leesbaar is. En je moet de schoolpen blijven gebruiken. Dat zijn een paar dingen die ik nu nog belangrijk vind. Volgend jaar mogen ze dat ook loslaten.

I: Zijn er nog dingen die je opvalt als wij het hebben over de fijne motoriek van de kinderen? Kun je hier een voorbeeld van geven?

R8.1: Dat het heel wisselend is in groep 8. Dat je sommige dingen van handschrift en knutselen direct aan elkaar kunt linken. De fijne motoriek van sommige kinderen is nog niet helemaal goed ontwikkeld. Dat zie ik bijvoorbeeld terug bij het knippen. Zij kunnen niet eens recht knippen. Of dat zij bijvoorbeeld een vorm moeten uitknippen en dat niet goed kunnen. Vervolgens kunnen zij in paniek raken, omdat zij iets doorknippen.

I: Welke schrijffactiviteiten vinden er nog in de klas plaats?

R8.1: Zij hebben werkboekjes in hun weektaak, werkboeken voor de zaakvakken waar zij in moeten schrijven, ze moeten dictees schrijven en dicteewoordjes en af en toe krijgen ze een opstel.

I: Op welke manier besteed je aandacht in de klas aan het handschrift?

R8.1: Dan ga ik dat individueel met de kinderen bespreken en laat ik het werk teruglezen. Dan zie je soms dat zij er zelf niet uitkomen.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier u in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R8.1: Dat doe ik individueel en niet klassikaal. We hebben geen klassikaal schrijfflessen meer. Ik besteed alleen aandacht aan als het onleesbaar wordt of te slordig. En dan bespreek ik met zo'n leerling van hoe wij dat gaan oplossen. Ik had dit schooljaar een leerling die heel slordig schreef en vroeg aan hem hoe hij het wel zou kunnen. Toen begon hij met blokletters schrijven en dat mocht dan ook.

I: Wat voor criteria zijn aandachtspunten die zorgen voor een onleesbaar handschrift?

R8.1: Hoofdletters zijn een aandachtspunt, maar dat is echt een klassikaal probleem. Dat behandel ik dan wel klassikaal. Als zij een opstel moeten schrijven, en ik zie dat er geen hoofdletters gebruikt worden, dan spreek ik de kinderen hierop aan. Dat leg ik ook elke keer weer uit. De punten en komma's en de interpunctie vinden de kinderen heel lastig. Je oefent dit wel met de kinderen. In de taalmethode komen er lessen voor die hier aandacht aan besteden. Aan het begin van een dictee benoem ik waar ze op moeten letten.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R8.1: Dat is ook heel wisselend. Over het algemeen is er een prima schrijftempo. Sommige kinderen schrijven heel netjes, maar veel te langzaam. Ik geef de kinderen de tijd als zij een dictee moeten schrijven. Dan mogen zij bijvoorbeeld hun hand opsteken als ik bijvoorbeeld te snel ga en dan wacht ik even. Er zijn gelukkig geen kinderen die te langzaam schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R8.1: Ik probeer het wel. Door de opdracht zodanig te geven. De kinderen mochten een lentegedicht maken. Kinderen hebben de neiging om een blad te pakken en het erop te kwakken.

Ik geef aan dat ik eerst een klad wil zien, dan kijken wij of het een beetje netjes uit ziet en/of er geen rare fouten in zitten. Dan verbeter ik ook zelf de fouten.

En daarna moeten zij in het net gaan schrijven en dat moeten zij ook leuk gaan aankleden.

I: Als kinderen hun werkboeken inleveren, waar let je op als wij het hebben over de werkverzorging?

R8.1: Dan let ik niet zozeer op het handschrift. Als het maar leesbaar is. Ik vind de inhoud belangrijker dan het handschrift. Ze moeten altijd hun antwoorden toelichten. Als ik vind dat het handschrift te slordig is, dan roep ik dat kind bij mij en ga het gesprek aan. Als ik het kind twee of drie keer heb aangesproken om het handschrift en merk dat het toch niet netjes gebeurt, dan mag dat kind de bladzijde nogmaals overschrijven. Gelukkig komt dit niet vaak voor.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan de juiste pengreep?

R8.1: Ja, ik weet dat sommige kinderen niet de juiste pengreep hebben. In groep 8 doe ik daar niets meer aan, omdat ik weet dat het niet meer recht te zetten.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R8.1: Die is minder geworden. Daar ben ik heel fel op. Als je gaat schrijven, dan moet je rechtop zitten. Nu zitten zij vaker voorovergebogen omdat zij met chromebooks werken. Daarom hangt er ook een grote plaat met de juiste zithouding. Elke keer zet ik dezelfde kinderen recht. Verder doe ik er niets aan. Ik leg het alleen uit en corrigeer ze.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R8.1: Dat is dus aan de kinderen, voornamelijk wordt het methodeschrift gebruikt. Er zijn ook kinderen die een persoonlijk handschrift ontwikkelen.

I: Help je de kinderen in het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift?

R8.1: Niet echt. Daar help ik hen niet bij het ontwikkelen. Ze gaan dingen door elkaar gooien. Daar doe ik niets aan, omdat ik zelf ook gebruik maak van een persoonlijk handschrift en bepaalde letters ook op verschillende manieren schrijf. Ik betrap mijzelf daar ook op, vandaar dat ik kinderen ook niet kwalijk kan nemen. Als het maar leesbaar is.

I: Houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? Om welke reden(en) houd je *geen* rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R8.1: Nee niet echt.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R8.1: Ik denk dat het belangrijk is dat kinderen blijven schrijven. Als zij straks op de middelbare school zitten en dingen moeten leren, dan is het handig dat zij goed kunnen schrijven. Daarom oefen ik ook door samenvattingen en mindmaps te maken. Ik denk dat het essentieel is dat je leert om dingen uit te schrijven.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R8.1: Ik loop dus rond, spreek leerlingen aan op hun zithouding en een slordig handschrift. Ik heb zelf geen juffenhandschrift, een regelmatig net handschrift, kinderen zien dat vast wel. Ik schrijf wel leesbaar, maar dan wel op mijn manier. Dat is misschien een minder goed voorbeeld, als zij maar begrijpen dat leesbaarheid het belangrijkste is.

I: Hoe controleren kinderen of het leesbaar is?

R8.1: Ik zeg altijd dat het leesbaar moet zijn, anders kan het niet beoordeeld worden. Door terug te lezen en te vragen wat er staat.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R8.1: Nee dat doe ik niet. Er wordt weinig aan handschrift gedaan. Het heeft niet mijn prioriteit.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R8.1: Leesbaarheid.

I: Wanneer is iets onleesbaar voor jou?

R8.1: Als ik niet het verschil kan zien tussen bepaalde letters, omdat het niet dicht wordt geschreven, zoals de 'u' en de 'o'. Als de verbindingen niet in orde zijn. Als de lussen zo groot worden geschreven dat je niet kunt zien welke letter het is. De hoofdletter en interpunctie slordig is.

Wat betreft de werkverzorging moeten zij fouten tussen punten zetten. Je merkt dat dat in groep 8 flink terugloopt, dat kinderen snel iets doorstrepen. Daar geef ik feedback op door te zeggen dat het niet fijn is, want het wordt een rommeltje.

Sommige leerlingen luisteren erg goed naar de feedback en sommige minder.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R8.1: Het enige wat ik belangrijk vind is dat als kinderen slordig schrijven, weten of het aan de motoriek ligt. Ik kan heel hard gaan duwen, maar als je motorisch dingen niet goed kunt, dan ben ik wat milder dan wanneer ik zie dat je andere dingen heel goed kan en de moeite niet wil nemen om iets netjes wilt opschrijven. Ik denk dat er een stuk of vier vijf kinderen zijn die motorisch erg zwak zijn.

I: Begeleid je kinderen die motorisch erg zwak zijn?

R8.1: Nee. Daar heb ik echt geen tijd voor.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R8.1: Ik denk dat ik wel genoeg kennis heb.

I: Zou je aandacht willen besteden in de klas aan het handschrift? Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R8.1: Ik zou graag op een creatieve manier aandacht willen besteden aan het handschrift. Zo zou ik een keer in de twee weken hier aandacht aan willen besteden, zodat zij er bewust mee leren omgaan en weten waar zij op kunnen letten. Nu ben ik er heel weinig mee bezig. Je zou het mooi kunnen koppelen aan creatieve vakken. Lastig in groep 8 is altijd op het moment dat je zoiets gaat doen, dat kinderen dat altijd heel erg leuk vinden. Dat zijn ook kinderen met een goed ontwikkelde fijne motoriek. Zij gaan vol enthousiasme aan de slag. De kinderen die je wilt bereiken, de kinderen met een wat zwakkere motoriek, zijn al vanaf het begin gedemotiveerd. Omdat zij weten dat het nooit mooi zal worden.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R8.1: Misschien zou er iemand met tips kunnen komen over hoe wij leerlingen beter kunnen aansturen bij het ontwikkelen van het handschrift. Ook zou ik willen leren hoe je kinderen met een zwakker handschrift zou kunnen motiveren om toch goed te leren schrijven.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R8.1: Nee. Ik denk dat het goed is als er wat aandacht is voor het schrijfonderwijs, zeker ook in de bovenbouw, maar het moet niet het allerbelangrijkste worden. Het zou voor kinderen wel fijn zijn als zij het vertrouwen krijgen, dat alles wat zij opschrijven goed en leesbaar is.

I: Dan wil ik je bedanken voor het interview.

Bijlage 10: Interviews markeringen informatie per deelvraag

Respondent 6.1

Dit interview is op 4 april 2019 om 12.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '6.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R6.1: Wat mij opvalt, is dat kinderen steeds slordiger gaan schrijven, maar dat komt ook door de tijd. Als je goed oplet, dan kunnen de kinderen wel netjes schrijven. Vroeger lette je daar nog meer op, maar het komt ook omdat wij nu met chromebooks werken. Vroeger begon je duidelijker met stappen over hoe je moet schrijven. Dat doen ze nu ook in groep 3, maar ik vind zelf dat er veel minder op gelet wordt ook in groep 6. Ik vind het belangrijkste dat het handschrift goed leesbaar is. Tijdens de plusarrangementen probeer ik kinderen hier ook goed op te laten letten.

I: Is er ook iets wat je opvalt aan de fijne motoriek van de kinderen?

R6.1: Het typen gaat allemaal prima. Maar als ik kijk naar het knutselen, dan merk ik verschillen in motoriek. Doordat er weinig wordt geknutseld, is de motoriek bij sommige kinderen minder ontwikkeld.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R6.1: Ze moeten bijvoorbeeld dingen uitrekenen op kladpapier, ze moeten spellingswoorden overschrijven, schrijven in werkboeken en de dictees.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R6.1: Door kinderen te stimuleren dat het handschrift op een nette manier wordt gebruikt. Dat ik eisen stel aan het invullen van werkboeken. Ik vraag vooraf of zij netjes willen schrijven. Het belangrijkste aspect voor mij is dat het leesbaar is. Het handschrift is leesbaar als zij letters goed schrijven, dat de lussen bijvoorbeeld even groot zijn en op de juiste manier geschreven worden en dat de interpunctie goed gebruikt wordt. Dat geldt vooral voor de hoofdletters. We laten het ook overdoen als het niet te lezen is.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen?

R6.1: Ik vind dat over het algemeen wel voldoende, maar ze willen steeds vlugger schrijven en raffelen het daardoor af. Dat komt misschien door de trend van de tijd. Doordat ze sneller schrijven, is het handschrift minder goed leesbaar.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R6.1: Door te zeggen dat ze langzamer kunnen schrijven en goed moeten nadenken. Dat is met het werken met chromebooks ook. Ze vullen wat in zonder goed te kijken en te lezen. Dan is het vaak wel fout, omdat ze de opdracht niet goed hebben gelezen.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R6.1: Werkverzorging vinden wij erg belangrijk. Vorig jaar gaf ik de schrijfflessen. Toen mochten de kinderen bijvoorbeeld een gedichtje in het Engels schrijven. Dat moest er verzorgd en netjes uit zien. De kinderen vinden het erg leuk om dat soort oefeningen te doen.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R6.1: De kinderen hebben niet allemaal de juiste pengreep. Als het handschrift leesbaar is, dan kunnen wij dat in groep 6 niet meer veranderen. Als de verkeerde pengreep vroeger is aangeleerd, dan kunnen wij dat niet meer veranderen. Er zijn bij ons in de klas geen kinderen die last krijgen door een verkeerde pengreep.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R6.1: Meer over de zithouding in het algemeen valt het mij op dat kinderen soms onderuit gezakt op de stoel zitten. Dat vind ik niet fijn. Omdat de kinderen met chromebooks werken, zitten zij vaker voorovergebogen op hun stoel. Tijdens het schrijven letten wij hier vaker op doordat ik het benoem. Ook laat ik zelf een goede zithouding zien.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R6.1: Het methodeschrift. In groep 6 gaan zij wel een klein beetje hun eigen handschrift ontwikkelen. Dit vindt zowat halverwege het schooljaar plaats. Het uitgangspunt blijft wel dat het goed leesbaar is.

I: Hoe houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R6.1: Dat gebeurt waarschijnlijk wel tijdens schrijflessen die door mijn duopartner gegeven worden.

I: Om welke reden(en) houd je geen rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R6.1: Tijdens het schrijven in werkboeken vind ik de inhoud belangrijker dan het schrijven op zich. Belangrijk punt blijft wel dat het leesbaar moet zijn. Bij het vak spelling bijvoorbeeld vind ik het schrijven wel belangrijker, want wanneer het slecht leesbaar is, dan reken ik het ook fout. Bij stelopdrachten gaat het ook eerst om de inhoud en spelling en daarna letten wij op het schrijven. De verhalen worden later dan ook uitgewerkt op de chromebooks, daarom letten wij meer op de inhoud.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R6.1: Dat het handschrift leesbaar en verzorgd is.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R6.1: Ik probeer zo netjes mogelijk op het bord te schrijven. Ook loop ik rond, geef ik feedback en zeg vooraf waar zij op moeten letten. Als de kinderen vragen hoe de hoofletter moet, dan laat ik dat ook klassikaal zien op het bord. Verder loop ik nog extra langs kinderen die slordig schrijven.

I: Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan afwisseling in schrijfactiviteiten?

R6.1: Omdat de schrijflessen door mijn duopartner worden gegeven. We werken ook veel meer met chromebooks en kinderen schrijven nu alleen nog in werkboeken, tijdens dictees en stelopdrachten.

I: Om welke reden(en) besteedt je geen aandacht aan het evalueren?

R6.1: Het evalueren van het handschrift komt vooral tijdens de methodische schrijflessen terug. Wel evalueren wij over hoe en wat zij gemaakt hebben, maar niet om het schrijven.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R6.1: De verbindingsen, lussen en gebruik van interpunctie in een vrij stukje tekst. Dat doe ik meestal mondeling door hen bij me te roepen en het werk te laten zien. Ook laat ik het kind vertellen waardoor dat onleesbaar is en laat ik het nogmaals opschrijven.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van de leerlingen?

R6.1: Met knutselen merk ik dat kinderen thuis weinig dingen doen of gedaan hebben om hun motoriek te stimuleren. Dat is voor de kinderen zelf ook lastig. Als zij bijvoorbeeld aan het verven zijn, dan mag je van de kinderen verwachten dat zij een kwast kunnen vasthouden. In de praktijk zie ik dat zij het op hele bijzondere manieren vasthouden. Zij hebben of niet geleerd of vaak geoefend.

I: Op welke manier stimuleer je de motoriek?

R6.1: Ik stimuleer de motoriek niet. Er zijn andere dingen die ik belangrijker vind en die fijne motoriek had eigenlijk al in de onderbouw ontwikkeld kunnen worden.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R6.1: De motoriek is wel ontwikkeld, maar het zou beter zijn als mensen thuis meer hiermee aan de slag gaan. Ik vind werkverzorging een belangrijker item dan hoe je het schrijft. Werkverzorging hoort overal bij en ik heb het idee dat mensen slordiger zijn geworden.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R6.1: Voor groep 7 en 8 zou ik verschillende oefeningen inzetten om te oefenen met bepaalde handschriftcriteria. Zo kunnen zij bijvoorbeeld met geschiedenis het Romeinse schrift gaan oefenen, meer aandacht besteden aan handlettering en sierschrift oefenen.

Een methode zou ik dan niet adviseren. Misschien heeft een ander dat wel nodig.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen? Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R6.1: Nee ik zou niets nieuws willen leren. Er komt binnenkort een fysiotherapeut op school en ik heb een paar keer een cursus gevolgd over schrijfdans.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R6.1: Nee.

I: Dan wil ik je heel erg bedanken voor je deelname.

R6.1: Graag gedaan.

Respondent 7.1

Dit interview is op 2 april 2019 om 12.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.1: De fijne motoriek is op 2/3 kinderen na in orde. Het slechte handschrift ligt er vooral aan het feit dat zij snel willen werken er daardoor slordig schrijven. Als je aan de kinderen vraagt welke letter dit is en of zij het kunnen schrijven, dan weten zij precies hoe het geschreven moet worden. Het slordiger schrijven ligt niet aan de motoriek, maar aan het feit dat zij snel proberen te schrijven.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R7.1: Door een soort criterium te stellen aan het werkboek. Ze moeten met de zaakvakken de werkboeken invullen en als het niet netjes genoeg of leesbaar is, krijgen ze het terug. Dan moeten zij het weer op een wit papiertje opnieuw schrijven. Als een 't' op een 'd' lijkt, dan besteed ik er aandacht aan. En dan leg ik ook het belang ervan uit. Verder ga ik er ook niet diep meer op in.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R7.1: De letters moeten duidelijk zijn. De letters zijn duidelijk geschreven wanneer je de letters kunt onderscheiden. Ook is er een duidelijk verschil tussen een woord en de letters. Als de afstand tussen de letters kleiner zijn dan de afstand tussen de woorden. Dit heb je dan veel bij kinderen in groep 7, omdat zij te snel schrijven. Door je te richten op de afstand tussen de woorden is het sneller leesbaar.

I: Je merkt dat kinderen te snel schrijven. Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om rustiger te schrijven?

R7.1: Het schrijftempo is erg hoog bij ons in de klas. In groep 6 is er namelijk veel aandacht hieraan besteed. Dan heb je twee lessen gewoon lettervormen en twee lessen temposchrijven. Zij kunnen al super snel schrijven. Ik laat de kinderen opnieuw schrijven als zij niet netjes schrijven. Dan leren ze het heel snel af om snel te schrijven. Ik leg natuurlijk ook het belang uit van rustig schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.1: Bij de zaakvakken weten zij dat zij netjes moeten schrijven, maar bij stelopdrachten ga ik ervan uit dat zij een tekening bij wijze van maken en dat elke zin met een hoofdletter begint.

Verder kies ik drie specifieke eisen bij stelopdrachten waar kinderen op moeten letten bij het schrijven. Deze eisen schrijf ik op het bord. De criteria zijn gericht op leesbaar schrijven.

I: Op basis van welke gegevens kies je criteria uit?

R7.1: Dat zijn aandachtspunten die uit werkboeken naar voren komen die zij lastig vinden. Ik heb mij bijvoorbeeld een tijdje ingezet voor hoofdletters en interpuncties. Dan richt ik mij vooral op wat mij opvalt in de werkboeken, omdat wij geen schrijfonderwijs meer verzorgen.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R7.1: De pengreep is bij iedereen verschillend. Ik vraag mij af hoe zij die pengreep hebben aangeleerd hier op school. Van normaal, vuistgreep tot ondersteboven. Ik besteed hier geen aandacht aan omdat ik heb geleerd dat het na groep 4 niet meer veranderd kan worden. De pengreep is niet meer te veranderen, omdat het zo is ingeslepen. Daarom besteed ik liever aandacht aan een duidelijker handschrift dan aan de goede pengreep.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.1: Tijdens het schrijven is het beter dan wanneer zij met chromebooks werken. Achter de chromebooks zitten zij gebogen, gericht op het scherm. Tijdens het schrijven denk ik dat het is ingeslepen in de groepen 5 en 6. Zij zitten dan keurig recht met hun armen op tafel.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.1: In groep 7 mogen de kinderen hun eigen handschrift hanteren. Er worden verschillende soorten handschrift gehanteerd. Ik stel geen eisen aan het soort handschrift, omdat ik zelf ook los schrijf. Daarom kan ik moeilijk van de kinderen eisen om het methodeschrift te hanteren.

I: Hoe houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.1: Door geen eisen te stellen op welke manier zij gaan schrijven. Zij mogen zelf kiezen welk soort handschrift zij hanteren. **Mijn enige eis is dat het leesbaar is.**

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.1: **Leesbaarheid en hoofdletters.** Dat zij duidelijk het verschil kennen in schrijf- en hoofdletter en **die ook kunnen schrijven. Een leesbaar handschrift vind ik vooral belangrijk voor het kind zelf.** Als hij naar de middelbare school gaat, moet hij zijn aantekeningen ook kunnen teruglezen.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.1: **Ik probeer heel netjes te schrijven op het bord. Als de kinderen netjes hebben geschreven in hun werkboek, dan verdienen zij altijd een sticker. Verder krijgt het kind het werk terug met feedback.** Ik loop niet rond tijdens het schrijven, want dan krijg ik meer vragen over de inhoud in plaats van het schrijven. We doen niets meer met methodische schrijflessen, geven wij ook geen specifieke aandacht meer aan hoe je letters vormt. **Als ik zie dat er letters onduidelijk worden geschreven, dan spreek ik het kind hierop aan en dan moet het kind het nogmaals opschrijven.**

I: Op welke manier zorg je voor afwisseling in schrijfactiviteiten?

R7.1: Er worden bij ons in de klas geen schrijflessen gegeven. **Er wordt alleen in werkboeken geschreven bij de zaakvakken en de dictees vinden schriftelijk plaats. Ook krijgen de kinderen soms een stelopdracht die zij vervolgens op de chromebooks mogen uitwerken.**

I: Op welke manier besteed je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R7.1: Op momenten dat wij creatieve vakken hebben, kijk ik ondertussen alvast wat werkboeken na. Ik zet een kringetje om een woord waarvan ik denk dat het niet leesbaar is. **Ik vraag aan het kind wat er staat en vaak kan dat kind het ook niet meer lezen. Op die manier evalueer ik het kort.** Verder vinden er geen evaluaties plaats.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.1: **De kinderen weten dat leesbaarheid de enige eis is en wat het belang daarvan is. Als ze een letter consequent fout schrijven, laat ik zien hoe het geschreven moet worden.** Maar verder niet, omdat in groep 6 niet meer van toepassing is.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.1: **Ik denk dat wij iets meer aandacht zouden kunnen blijven besteden aan het handschrift. Zo zou ik wat meer oefeningen willen in groep 7 om aandacht te besteden aan het handschrift. Oefeningen waardoor zij nog duidelijker leren schrijven. Zo kunnen wij misschien meer aandacht besteden aan het rechtop schrijven en de sluitingen van de ronde letters 'o'. Het maakt mij niet uit of ze daarvoor een methode gebruiken.**

Aan de andere kant vind ik dat zij in groep 5 en 6 veel schrijflessen hebben gehad. Als zij het nu nog niet kunnen, dan vraag ik mij af of zij het in groep 7 en 8 wel zouden kunnen leren omdat het zo is ingeslepen.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R7.1: **Ik denk wel dat er aandacht besteed kan worden aan het bevorderen van het handschrift. De manier waarop wij dat het best kunnen doen, is de vraag. Misschien meer op een creatieve manier.**

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgeprobeerd?

R7.1: **Ik heb zelf al eerder geprobeerd om verschillende creatieve schrijfoopdrachten in te zetten, zoals met wasknijpers kalligrafie schrijven en het schrijven met wasco. Het viel mij op dat kinderen daardoor niet gemotiveerd werden. Ze vinden het helemaal niets. Dat komt waarschijnlijk omdat in de groepen 4, 5 en 6 zo is gehamerd op het handschrift.**

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R7.1: Ja, ik denk het wel. Ik heb de pabo net afgerond en weet veel over het handschrift module blok.

Wat ik wel zou willen leren is hoe je leerlingen kunt motiveren om het handschrift te bevorderen.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.1: Door verschillende motiverende oefeningen in te zetten. Ik denk dat een methode eerder effect zou hebben, omdat je daardoor een duidelijker lijn kunt volgen.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.1: De tijd, maar dat is moeilijker te regelen. Verder zou een criterialijst fijn zijn. Hele specifieke criteria waar de kinderen op kunnen letten tijdens het schrijven. Een soort van lijstje waar de kinderen op moeten letten zouden wij ook kunnen inzetten of in de klas ophangen. Ik vraag mij wel af of er nog iets kan verandert worden, omdat het handschrift zo is ingeslepen de afgelopen jaren.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.1: Nee eigenlijk niet.

I: Ik wil je bedanken voor het interview.

Respondent 7.2

Dit interview is op 8 april 2019 om 15.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.2'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.2: Ik merk in de jaren dat ik hier werk, dat het minder goed geworden is. Wij werken sinds dit schooljaar met chromebooks dus je merkt dat kinderen minder schrijven. Als zij wel wat moeten schrijven, dan zie je dat het steeds minder leesbaar wordt. En het is ook moeilijker om kinderen te blijven stimuleren om dat goed te doen, omdat zij weinig daarmee oefenen. Dan is het logisch dat je merkt dat het handschrift slordiger wordt. Ik merk dat bij mij zelf ook, dat als ik een tijdje niet heb geschreven dan ik wat meer moeite moet doen om te schrijven.

I: Zijn er ook dingen die je opvalt aan de fijne motoriek?

R7.2: De knutselkwaliteit in deze klas vind ik ook niet hoog. Knippen is heel erg ingewikkeld. Sommige kinderen geven zelf aan dat zij niet kunnen knippen. Dat komt door de tijd, maar ook doordat zij er altijd mee zijn weggekomen. Als je altijd zegt dat je niet kunt knippen en de ander neemt het uit je handen, dan leer je die vaardigheid ook nooit.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift? Wat voor schrijfactiviteiten vinden er in de klas plaats?

R7.2: We hebben nog een aantal werkboeken waar in geschreven moet worden. De werkboeken van de zaakvakken bijvoorbeeld. Ik heb daar eisen in op leesbaarheid. Niet zozeer op speciaal schoolhandschrift. Wij hebben gemerkt dat er bij spelling een behoorlijke achteruitgang is nu kinderen minder schrijven. Door schrijven worden de woorden namelijk op een andere manier in je hoofd geprent. Dus bij spelling schrijven wij de categoriewoorden heel regelmatig en veelvuldig op en daar schrijven zij veel mee. Het oefenen van spellingwoorden en zinnendictee wordt geschreven. De dictees zelf wordt wel op de chromebooks verwerkt.

I: Wat is voor jou leesbaarheid?

R7.2: Ik moet het zonder moeite kunnen lezen. Ik wil er geen raadselspelletje van hoeven te maken.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? Zijn er bepaalde criteria waar je op let?

R7.2: Nee, daar let ik dus totaal niet meer op. Daar lette ik in groep 7 al niet op toen wij nog alles schreven. Nu let ik er nog minder op, omdat ik nu al blij ben dat als ik een werkboek open doe en kan zeggen dat ik het vloeiend kan lezen zonder dat het mij energie kost. Ik beoordeel kinderen niet op de criteria, als het maar wel leesbaar is. Dat is het belangrijkste doel.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R7.2: Het schrijftempo ligt vrij hoog, omdat er eigenlijk geen eisen zijn. Ze hoeven bijvoorbeeld niet meer de verbindingen en mooie lussen te maken, dus eigenlijk gaat het razendsnel.

I: Merk je doordat het schrijftempo zo hoog is, dat de leesbaarheid van het handschrift achteruit gaat?

R7.2: Ja zeker.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.2: Ik vind netjes werken in werkboeken erg belangrijk. Dus ik wil niet dat die letters overal staan en dat er gekliederd wordt in werkboeken. Werkverzorging is ook wat ik leerlingen teruggeef als ik vind dat het niet netjes is. Het kind mag het dan over doen, als het er niet uitziet.

I: Wat vind je erg belangrijk als het gaat om werkverzorging?

R7.2: Dingen doorgekrast bijvoorbeeld accepteer ik niet. Ik wil dat fouten tussen punten wordt gezet en opnieuw geschreven worden. Ik wil geen gedoedel om bladzijdes heen met allemaal tekeningetjes en prutjes, ik wil ook niet dat er door kantlijnen heen geschreven wordt. Als ik dit soort dingen tegenkom, dan krijgen de kinderen het werk terug en moeten ze het opnieuw schrijven. Dan kopieer ik die bladzijde en dan schrijven zij het opnieuw.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen?

R7.2: Ik moet je heel eerlijk zeggen dat ik daar helemaal niet op let. Ik zou er nu niets over kunnen zeggen.

I: Zijn er kinderen die last hebben door een verkeerde pengreep? Wat doe je op zo'n moment?

R7.2: Ik hoor wel van veel kinderen dat zij pijn hebben, omdat zij veel hebben geschreven. Dat hoor ik zeer regelmatig. Dan zeg ik vaak dat zij de pen even mogen neerleggen en even hun vingers los kunnen maken. Ik laat die vingers even ontspannen, zodat de kinderen daarna verder kunnen.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.2: Daar ben ik actief mee bezig. Dat is niet alleen voor de kwaliteit van het schrijven, maar ook voor de verzorging van je lijf. Je moet ervoor zorgen dat je geen klachten krijgt in je nek en in je rug. Dus als ik kinderen scheef op stoelen zie zitten, dan spreek ik het kind hierop aan. Ik loop vaak rond en geef aan dat zij recht mogen zitten met hun benen op de grond. Ik denk dat mijn zithouding ook niet correct is, omdat ik een te hoge bureaustoel en bureau heb. Ik kan eigenlijk niet goed zitten, omdat het te hoog is. Daarom zit ik meestal op het randje van mijn stoel om met mijn voeten op de grond te kunnen.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.2: Ze hebben allemaal het methodeschrift in de middenbouw geleerd. Er is praktisch niemand meer die dat doet. De kinderen ontwikkelen hun eigen handschrift. Ik schrijf zelf wel met het schoolhandschrift op het bord, dus gewoon aan elkaar. Dus zij zien van mij altijd hoe het zou moeten.

Verder mogen zij met hun eigen handschrift schrijven en moeten hiervoor gebruik maken van een schoolvulpen.

I: Hoe help je kinderen in het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift? Ontstaan er hierbij problemen?

R7.2: Daar help ik ze helemaal niet bij. Het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift verloopt heel natuurlijk. Ik zie meer oplossingen ontstaan. Kinderen die het methodeschrift heel moeilijk vinden, kunnen veel soepeler schrijven met hun eigen handschrift. Dus daar zie ik juist wel kansen in plaats van belemmeringen. Ik heb eens een kind gehad die ik hielp met het schrijven van blokletters vanwege zijn zwakke motoriek. Dat heb ik nu niet.

I: Houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? Om welke reden(en) houd je geen rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.2: Nee, omdat mijn prioriteit daar niet bij ligt. De druk in groep 7 zit zo hoog om überhaupt alles wat er gedaan moet worden op een dag al gedaan te hebben. Ik ben blij als alles klaar is om drie uur.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.2: Wat ik merk bij spelling is dat wij een achteruitgang zien door niet meer te schrijven. Dus het belang van schrijven en de transfer naar je hersens toe is belangrijk. Dus ik vind dat dat intact moet blijven. Ik wil kinderen daarnaast niet de hele tijd achter een scherm laten zitten. Omdat ik vind dat kinderen ook eens in een schrift moeten werken. Dus afwisseling in chromebooks en schrijven vind ik belangrijk, omdat kinderen thuis ook meestal een paar uur screentime hebben.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.2: Ik loop veel rond tijdens het schrijven en geef veel feedback op de zithouding. Als ik zie dat een kind onderuitgezakt op zijn stoel zit, dan loop ik naar hem toe en zeg dat hij rechtop moet gaan zitten of ik help even door bij te sturen. Als ik zie dat het een rommeltje wordt in het schrift, dan spreek ik het kind ook direct daarop aan. Ze weten bij mij wat de consequentie is. Dat meld ik ook even. Als je dit straks inlevert, dan krijg je het weer terug.

I: Geef je daarnaast ook schriftelijk feedback?

R7.2: Als ik aan het nakijken ben en ik zie dat het niet in orde is, dan zet ik het er even bij: 'Let op! Als je zo door blijft gaan, dan is het niet oké'. Ze vinden hetzelfde werk nog een keer maken niet leuk. Dit stimuleert kinderen wel om het meteen goed te doen.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.2: Dat het leesbaar is.

I: Leesbaarheid is een breed begrip. Weten de kinderen wat jij hiermee bedoelt?

R7.2: Ik vraag wel eens aan kinderen om hun eigen werk te lezen. Als het kind zijn eigen stuk niet kan lezen, dan hoeven wij discussie niet eens aan te gaan. Het komt dagelijks voor dat er kinderen zijn die hun eigen handschrift niet kunnen lezen.

I: Besteed je aandacht aan evaluatie. Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R7.2: Nee helemaal niet. Meer om de verzorging van het werk dan het handschrift. Het heeft niet mijn prioriteit.

I: Hoeveel kinderen uit deze klas hebben een slordig handschrift?

R7.2: 80% van de kinderen. Niet alleen omdat zij het echt niet kunnen, maar ook omdat zij gemakzuchtig zijn. Letters worden bijvoorbeeld niet meer gesloten geschreven en je kunt het verschil tussen bepaalde letters minder goed zien. De letters worden zo snel afgeraffeld en neer gekrast dat het één krabbeltje wordt in plaats van dat er letters onderscheiden kunnen worden.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.2: Het slordige handschrift. Kinderen zijn heel gemakzuchtig en zien het belang er niet van. Ze willen het liefst de hele dag op die chromebooks. De kinderen zijn dus totaal niet gemotiveerd om te schrijven.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf? Wat doe je dan op zo'n moment?

R7.2: Ik probeer op zo'n moment het belang van het schrijven uit te leggen. Dat ik het belangrijk vind dat zij niet de hele dag achter een scherm zitten en dat het belangrijk is dat je toch blijft schrijven omdat je straks niet meer kunt schrijven. Bij sommige kinderen valt het kwartje. Bij anderen werkt het heel goed door te zeggen dat als zij het zo inleveren, dan krijg je het morgen nogmaals. Dus je bent een beetje aan het zoeken van waar pak je ze mee om het toch netjes te krijgen. Die motivatie uit zichzelf hebben er weinig die het belangrijk vinden om netjes en verzorgd werk in te leveren.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgeprobeerd?

R7.2: Vooral het dreigen met straf werkt goed. Ik vind het zo jammer. Een aantal jaar geleden merkte ik dat kinderen het belangrijk vonden om verzorgd werk in te leveren. Dat gaf een soort van voldoening. Nu is dat idee veel minder. Zij willen graag met chromebooks werken en zo snel mogelijk het werk afronden. Dat is niet alleen een schrijfprobleem, maar ook een mentaliteitsprobleem.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R7.2: Ik heb ook in de middenbouw schrijflessen gegeven en die kennis heb ik weer meegenomen naar de bovenbouw. Je hebt gewoon geen tijd om daar heel veel aandacht aan te besteden. En daarnaast mis je de intrinsieke motivatie van de kinderen. Dat samen bij elkaar opgeteld is dat je er niet aan toe komt om daar iets mee te doen.

I: Zou je iets met schrijven willen doen? Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.2: Ik zou wel iets met schrijven willen doen. Ik zou het best leuk vinden om af en toe echte schrijfactiviteiten te doen. Maar als ik mijn rooster bekijk, dan zou ik daar niet wekelijks de tijd voor hebben. Maar af en toe een keer, een keer in de twee maanden, pakken wij het even op om bewust met schrijven bezig te zijn. Dat zou ik wel erg leuk vinden. We zouden bijvoorbeeld creatieve schrijfactiviteiten tijdens crea-lessen kunnen doen om de kinderen te motiveren en te laten zien dat je er mooie dingen mee maken.

I: Wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.2: Hoe motiveer ik kinderen om toch weer verzorgd handschrift te willen hebben en hoe leer je kinderen dat het toch belangrijk is?

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.2: Nee ik denk wel dat ik alles heb gezegd wat ik maar wilde zeggen. De motivatie is het grootste probleem waar ik tegenop loop. De kinderen zijn echt niet gemotiveerd om hun best te doen voor een net handschrift.

I: Dan wil ik je heel erg bedanken voor je tijd en informatie.

Respondent 7.3

Dit interview is op 2 april 2019 om 16.15 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.3'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.3: De motoriek is bij een aantal kinderen zeer zwak of amper ontwikkeld. Dat zie ik aan een verkeerde pengreep, ik merk het heel duidelijk bij handvaardigheid lessen waarbij ze moeten knippen en plakken en tekenen. Een heleboel kinderen vinden dat lastig.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R7.3: Er worden geen schrijflessen gegeven in de groepen 7 en 8. De enige manier waarop er nog aandacht wordt besteed en aan het handschrift gewerkt wordt, is het opschrijven van spellingswoordjes, het werken in de werkboeken voor de zaakvakken en af en toe een vrije schrijfopdracht. Er wordt dan op spelling en handschrift gelet. Het belangrijkste aspect is dat het leesbaar is. Dat is het enige wat nog haalbaar is.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? Wat is voor jou leesbaarheid?

R7.3: Dat ik kan zien wat er staat, dat het dus duidelijk is. Maar dat het ook voor het kind zelf duidelijk is. Ik heb een aantal kinderen die hun eigen handschrift niet kunnen teruglezen. Dan vertel ik dat ik het niet kan lezen en soms weet het kind het zelf ook niet meer. Het hoeft van mij niet eens netjes te zijn, als het taalgebruik maar correct is. Dus door gebruik van spelling, punten, hoofdletters en komma's, want dat vind ik ook bij schrijfvaardigheid horen. Bepaalde verzorging van de tekst hoort er ook bij. Ik geef vooraf ook aan waar de kinderen op moet letten, zoals het denken aan de hoofdletters en interpunctie. Die paar criteria noem ik wel.

I: Op basis van welke gegevens stel je die criteria?

R7.3: Omdat de hoofdletters soms vergeten worden en ik het belangrijk vind. Het zijn dus minimale criteria die lastig genoeg zijn.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R7.3: Door bijvoorbeeld bij de dictees er tempo op te zetten. Ook bij het maken van bepaald schriftelijk werk, zet ik ook een tijdslimiet in. Zo geef ik vooraf aan hoeveel tijd zij krijgen voor de aanpak waardoor zij sneller moeten schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.3: Ik stimuleer leerlingen om in hun werkboek netjes te schrijven, stimuleer hen om de kantlijn in de gaten te houden en om op de lijntjes schrijven. Dat zijn dingen die sommige leerlingen moeilijk vinden waar ik ook probeer om op te letten. Als ik merk dat het toch niet netjes gebeurt, dan wijs ik de kinderen hierop terwijl ik rondloop. Dat gaat dan over de inhoud als het schrijven. Anders krijgen zij het ook later terug.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteedt je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R7.3: Sommige kinderen hebben een aparte pengreep. Ik kan niets meer veranderen aan de pengreep. Dat is zo ingeslepen waardoor het niet meer veranderd kan worden. Daarom besteed ik daar geen aandacht aan.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteedt je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.3: Ik hamer er constant op. Dat geldt voor alles, niet alleen bij schrijfonderwijs. Als ik merk dat bepaalde kinderen geen goede zithouding hebben, dan benoem ik dat ook.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.3: Van alles en nog wat. Ik zelf gebruik verbonden schrift. Alle soorten schriften zijn toegestaan in groep 7.

I: Hoe houdt je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.3: Ik vind dat de criteria voor groep 7, de leesbaarheid en minimale werkverzorging, eigenlijk het minste wat je kunt verwachten. De kinderen die juist sterk zijn in het schrijven worden gecompimenteerd en verdienen een sticker.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.3: Dat het leesbaar en verzorgd is.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.3: Ik loop veel rond en als ik bijzondere tegenkom, spreek ik kinderen hierop aan. Dit geldt voor zowel de zithouding, als de leesbaarheid en werkverzorging. Ik ben zelf heel bewust van de hoofdletters. Op momenten dat ik schrijf, geef ik het goede voorbeeld door te letten op mijn eigen handschrift. Als de leerlingen op het bord mogen schrijven, dan let ik er ook op geef feedback op het handschrift.

I: Op welke manier besteed je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan het evalueren?

R7.3: De enige evaluatie die ik onder een lesje doe, is wat aanwijzingen opschrijven in het schrift waar de kinderen mee aan de slag kunnen. Ik evalueer niet klassikaal, omdat er daar geen tijd voor is.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.3: De feedback is gericht op alles, zoals de leesbaarheid, spelling, werkverzorging en ook de zithouding. Dit wordt zowel mondeling als schriftelijk individueel per kind gegeven.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.3: Wat ik zie is dat een aantal kinderen zo onleesbaar schrijven, dat zij hun eigen handschrift niet kunnen lezen. Daarnaast zie ik een aantal letters die niet goed worden geschreven, zoals de 'u' en de 'v'. Maar ook dat bepaalde letters niet dicht geschreven worden, zoals de 'o'. Dat kom ik vaker tegen. De hoofdletters blijven een aandachtspunt. Voor de pengreep kan ik nu toch niets meer aan doen.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R7.3: Veel feedback geven, veel voordoen, meer schrijven, meer kritisch in werkboeken kijken. Meer schrijfmomenten waarbij er niet alleen op de inhoud, maar ook op de leesbaarheid en vormgeving gelet wordt.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgeprobeerd?

R7.3: Als je bijvoorbeeld op de hoofdletters blijft hameren en het kind erop wijst, dan gaat dat beter. Hetzelfde geldt voor de zithouding. Door de kinderen hier constant op te wijzen en hen erbij te betrekken, zie je dat het verbetert.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.3: Ik zou absoluut aandacht willen blijven besteden aan het handschrift. Ik ben geen voorstander om in groepen 7 en 8 schrijflessen te geven volgens een methode. Ik wil het liever koppelen aan het dagelijks werk. Meer kritisch op het handschrift letten bij onderdelen waarbij er nog geschreven wordt. Een methode zou ik zelf niet gebruiken. Het moet niet veel tijd kosten en het moet speciaal gericht zijn op de leesbaarheid. Als je ziet dat bijvoorbeeld de 'o' niet goed geschreven wordt, dan moet je iets hebben om dat extra te oefenen. Verder geef ik een aantal kinderen klaar-opdrachten zodat zij extra kunnen oefenen. Een nadeel bij een specifieke schrijfopdracht is dat kinderen heel netjes gaan schrijven. Na verloop van tijd bij andere schrijftaken is dat minder zichtbaar.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.3: Als er een middel gevonden wordt om de pengreep in groep 7 te verbeteren, dan zou dat heel mooi zijn. De kinderen schrijven minder en zijn minder bezig met hun motoriek. Ik denk dat er een heel stevig fundament in de onderbouw gelegd moet worden, zodat het later goed gaat. Aandacht geven, oefenen, blijven oefenen en kritisch blijven volgen zijn belangrijke aandachtspunten.

I: Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.3: Nee.

I: Dan wil ik je graag bedanken voor je deelname.

Respondent 8.1

Dit interview is op 9 april 2019 om 12.15 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '8.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R8.1: Je hebt een aantal kinderen in de bovenbouw, vooral in groep 8, die beginnen steeds slordiger te schrijven. Dat zijn ongeveer 8 kinderen van de 26. Die kinderen laten eigenlijk de regels rondom het schrijven steeds meer los. Dat bespreek ik ook altijd met ze. Ik geef aan dat ze niet per se met het methodeschrift, die ze in groep 3 hanteerden, hoeven te schrijven. Want op deze leeftijd mag je je eigen handschrift ontwikkelen. En als je je niet meer prettig voelt bij lusletters, dan mag het ook in blokletters. Een belangrijke regel is dat het leesbaar is. En je moet de schoolpen blijven gebruiken. Dat zijn een paar dingen die ik nu nog belangrijk vind. Volgend jaar mogen ze dat ook loslaten.

I: Zijn er nog dingen die je opvalt als wij het hebben over de fijne motoriek van de kinderen? Kun je hier een voorbeeld van geven?

R8.1: Dat het heel wisselend is in groep 8. Dat je sommige dingen van handschrift en knutselen direct aan elkaar kunt linken. De fijne motoriek van sommige kinderen is nog niet helemaal goed ontwikkeld. Dat zie ik bijvoorbeeld terug bij het knippen. Zij kunnen niet eens recht knippen. Of dat zij bijvoorbeeld een vorm moeten uitknippen en dat niet goed kunnen. Vervolgens kunnen zij in paniek raken, omdat zij iets doorknippen.

I: Welke schrijfactiviteiten vinden er nog in de klas plaats?

R8.1: Zij hebben werkboekjes in hun weektaak, werkboeken voor de zaakvakken waar zij in moeten schrijven, ze moeten dictees schrijven en dicteewoordjes en af en toe krijgen ze een opstel.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R8.1: Dan ga ik dat individueel met de kinderen bespreken en laat ik het werk teruglezen. Dan zie je soms dat zij er zelf niet uitkomen.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier u in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R8.1: Dat doe ik individueel en niet klassikaal. We hebben geen klassikaal schrijflessen meer. Ik besteed alleen aandacht aan als het onleesbaar wordt of te slordig. En dan bespreek ik met zo'n leerling van hoe wij dat gaan oplossen. Ik had dit schooljaar een leerling die heel slordig schreef en vroeg aan hem hoe hij het wel zou kunnen. Toen begon hij met blokletters schrijven en dat mocht dan ook.

I: Wat voor criteria zijn aandachtspunten die zorgen voor een onleesbaar handschrift?

R8.1: Hoofdletters zijn een aandachtspunt, maar dat is echt een klassikaal probleem. Dat behandel ik dan wel klassikaal. Als zij een opstel moeten schrijven, en ik zie dat er geen hoofdletters gebruikt worden, dan spreek ik de kinderen hierop aan. Dat leg ik ook elke keer weer uit. De punten en komma's en de interpunctie vinden de kinderen heel lastig. Je oefent dit wel met de kinderen. In de taalmethode komen er lessen voor die hier aandacht aan besteden. Aan het begin van een dictee benoem ik waar ze op moeten letten.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R8.1: Dat is ook heel wisselend. Over het algemeen is er een prima schrijftempo. Sommige kinderen schrijven heel netjes, maar veel te langzaam. Ik geef de kinderen de tijd als zij een dictee moeten schrijven. Dan mogen zij bijvoorbeeld hun hand opsteken als ik bijvoorbeeld te snel ga en dan wacht ik even. Er zijn gelukkig geen kinderen die te langzaam schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R8.1: Ik probeer het wel. Door de opdracht zodanig te geven. De kinderen mochten een lentegedicht maken. Kinderen hebben de neiging om een blad te pakken en het erop te kwakken. Ik geef aan dat ik eerst een klad wil zien, dan kijken wij of het een beetje netjes uit ziet en/of er geen rare fouten in zitten. Dan verbeter ik ook zelf de fouten.

En daarna moeten zij in het net gaan schrijven en dat moeten zij ook leuk gaan aankleden.

I: Als kinderen hun werkboeken inleveren, waar let je op als wij het hebben over de werkverzorging?

R8.1: Dan let ik niet zozeer op het handschrift. Als het maar leesbaar is. Ik vind de inhoud belangrijker dan het handschrift. Ze moeten altijd hun antwoorden toelichten. Als ik vind dat het handschrift te slordig is, dan roep ik dat kind bij mij en ga het gesprek aan. Als ik het kind twee of drie keer heb aangesproken om het handschrift en merk dat het toch niet netjes gebeurt, dan mag dat kind de bladzijde nogmaals overschrijven. Gelukkig komt dit niet vaak voor.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteedt je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R8.1: Ja, ik weet dat sommige kinderen niet de juiste pengreep hebben. In groep 8 doe ik daar niets meer aan, omdat ik weet dat het niet meer recht te zetten.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteedt je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R8.1: Die is minder geworden. Daar ben ik heel fel op. Als je gaat schrijven, dan moet je rechtop zitten. Nu zitten zij vaker voorovergebogen omdat zij met chromebooks werken. Daarom hangt er ook een grote plaat met de juiste zithouding. Elke keer zet ik dezelfde kinderen recht. Verder doe ik er niets aan. Ik leg het alleen uit en corrigeer ze.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R8.1: Dat is dus aan de kinderen, voornamelijk wordt het methodeschrift gebruikt. Er zijn ook kinderen die een persoonlijk handschrift ontwikkelen.

I: Help je de kinderen in het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift?

R8.1: Niet echt. Daar help ik hen niet bij het ontwikkelen. Ze gaan dingen door elkaar gooien. Daar doe ik niets aan, omdat ik zelf ook gebruik maak van een persoonlijk handschrift en bepaalde letters ook op verschillende manieren schrijf. Ik betrap mijzelf daar ook op, vandaar dat ik kinderen ook niet kwalijk kan nemen. Als het maar leesbaar is.

I: Houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? Om welke reden(en) houd je geen rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R8.1: Nee niet echt.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R8.1: Ik denk dat het belangrijk is dat kinderen blijven schrijven. Als zij straks op de middelbare school zitten en dingen moeten leren, dan is het handig dat zij goed kunnen schrijven. Daarom oefen ik ook door samenvattingen en mindmaps te maken. Ik denk dat het essentieel is dat je leert om dingen uit te schrijven.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R8.1: Ik loop dus rond, spreek leerlingen aan op hun zithouding en een slordig handschrift. Ik heb zelf geen juffenhandschrift, een regelmatig net handschrift, kinderen zien dat vast wel. Ik schrijf wel leesbaar, maar dan wel op mijn manier. Dat is misschien een minder goed voorbeeld, als zij maar begrijpen dat leesbaarheid het belangrijkste is.

I: Hoe controleren kinderen of het leesbaar is?

R8.1: Ik zeg altijd dat het leesbaar moet zijn, anders kan het niet beoordeeld worden. Door terug te lezen en te vragen wat er staat.

I: Om welke reden(en) besteedt je geen aandacht aan het evalueren?

R8.1: Nee dat doe ik niet. Er wordt weinig aan handschrift gedaan. Het heeft niet mijn prioriteit.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R8.1: Leesbaarheid.

I: Wanneer is iets onleesbaar voor jou?

R8.1: Als ik niet het verschil kan zien tussen bepaalde letters, omdat het niet dicht wordt geschreven, zoals de 'u' en de 'o'. Als de verbindingen niet in orde zijn. Als de lussen zo groot worden geschreven dat je niet kunt zien welke letter het is. De hoofdletter en interpunctie slordig is.

Wat betreft de werkverzorging moeten zij fouten tussen punten zetten. Je merkt dat dat in groep 8 flink terugloopt, dat kinderen snel iets doorstrepen. Daar geef ik feedback op door te zeggen dat het niet fijn is, want het wordt een rommeltje.

Sommige leerlingen luisteren erg goed naar de feedback en sommige minder.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R8.1: Het enige wat ik belangrijk vind is dat als kinderen slordig schrijven, weten of het aan de motoriek ligt. Ik kan heel hard gaan duwen, maar als je motorisch dingen niet goed kunt, dan ben ik wat milder dan wanneer ik zie dat je andere dingen heel goed kan en de moeite niet wil nemen om iets netjes wilt opschrijven. Ik denk dat er een stuk of vier vijf kinderen zijn die motorisch erg zwak zijn.

I: Begeleid je kinderen die motorisch erg zwak zijn?

R8.1: Nee. Daar heb ik echt geen tijd voor.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R8.1: Ik denk dat ik wel genoeg kennis heb.

I: Zou je aandacht willen besteden in de klas aan het handschrift? Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R8.1: Ik zou graag op een creatieve manier aandacht willen besteden aan het handschrift. Zo zou ik een keer in de twee weken hier aandacht aan willen besteden, zodat zij er bewust mee leren omgaan en weten waar zij op kunnen letten. Nu ben ik er heel weinig mee bezig. Je zou het mooi kunnen koppelen aan creatieve vakken. Lastig in groep 8 is altijd op het moment dat je zoiets gaat doen, dat kinderen dat altijd heel erg leuk vinden. Dat zijn ook kinderen met een goed ontwikkelde fijne motoriek. Zij gaan vol enthousiasme aan de slag. De kinderen die je wilt bereiken, de kinderen met een wat zwakkere motoriek, zijn al vanaf het begin gedemotiveerd. Omdat zij weten dat het nooit mooi zal worden.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R8.1: Misschien zou er iemand met tips kunnen komen over hoe wij leerlingen beter kunnen aansturen bij het ontwikkelen van het handschrift. Ook zou ik willen leren hoe je kinderen met een zwakker handschrift zou kunnen motiveren om toch goed te leren schrijven.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R8.1: Nee. Ik denk dat het goed is als er wat aandacht is voor het schrijfonderwijs, zeker ook in de bovenbouw, maar het moet niet het allerbelangrijkste worden. Het zou voor kinderen wel fijn zijn als zij het vertrouwen krijgen, dat alles wat zij opschrijven goed en leesbaar is.

I: Dan wil ik je bedanken voor het interview.

Bijlage 11: Open codering interviews bovenbouwleerkrachten

Respondent 6.1

Dit interview is op 4 april 2019 om 12.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '6.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R6.1: Wat mij opvalt, is dat kinderen steeds slordiger gaan schrijven, maar dat komt ook door de tijd. Als je goed oplet, dan kunnen de kinderen wel netjes schrijven. Vroeger lette je daar nog meer op, maar het komt ook omdat wij nu met chromebooks werken. Vroeger begon je duidelijker met stappen over hoe je moet schrijven. Dat doen ze nu ook in groep 3, maar ik vind zelf dat er veel minder op gelet wordt ook in groep 6. Ik vind het belangrijkste dat het handschrift goed leesbaar is. Tijdens de plusarrangementen probeer ik kinderen hier ook goed op te laten letten.

I: Is er ook iets wat je opvalt aan de fijne motoriek van de kinderen?

R6.1: Het typen gaat allemaal prima. Maar als ik kijk naar het knutselen, dan merk ik verschillen in motoriek. Doordat er weinig wordt geknutseld, is de motoriek bij sommige kinderen minder ontwikkeld.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R6.1: Ze moeten bijvoorbeeld dingen uitrekenen op kladpapier, ze moeten spellingswoorden overschrijven, schrijven in werkboeken en de dictees.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R6.1: Door kinderen te stimuleren dat het handschrift op een nette manier wordt gebruikt. Dat ik eisen stel aan het invullen van werkboeken. Ik vraag vooraf of zij netjes willen schrijven. Het belangrijkste aspect voor mij is dat het leesbaar is. Het handschrift is leesbaar als zij letters goed schrijven, dat de lussen bijvoorbeeld even groot zijn en op de juiste manier geschreven worden en dat de interpunctie goed gebruikt wordt. Dat geldt vooral voor de hoofdletters. We laten het ook overdoen als het niet te lezen is.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen?

R6.1: Ik vind dat over het algemeen wel voldoende, maar ze willen steeds vlugger schrijven en raffelen het daardoor af. Dat komt misschien door de trend van de tijd. Doordat ze sneller schrijven, is het handschrift minder goed leesbaar.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R6.1: Door te zeggen dat ze langzamer kunnen schrijven en goed moeten nadenken. Dat is met het werken met chromebooks ook. Ze vullen wat in zonder goed te kijken en te lezen. Dan is het vaak wel fout, omdat ze de opdracht niet goed hebben gelezen.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R6.1: Werkverzorging vinden wij erg belangrijk. Vorig jaar gaf ik de schrijfflessen. Toen mochten de kinderen bijvoorbeeld een gedichtje in het Engels schrijven. Dat moest er verzorgd en netjes uit zien.

De kinderen vinden het erg leuk om dat soort oefeningen te doen.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteedt je geen aandacht aan de juiste pengreep?

Kinderen schrijven
steeds slordiger

Niet bewust letten op
goed schrijven

Leesbaarheid van het
handschrift

Kinderen bewust op te
laten letten

Motoriek is minder
ontwikkeld

Schrijfactiviteiten:
uitrekenen op
kladpapier,
spellingswoorden
overschrijven,
schrijven in
werkboeken en dictees

Kinderen stimuleren
netjes schrijven

Eisen stellen voor
werkboeken

Vooraf bewust maken

Leesbaarheid
handschrift

Overdoen

Steeds vlugger
schrijven

Werk afraffelen

Leerlingen stimuleren
langzamer schrijven en
goed nadenken

Invullen zonder goed
te lezen

Belang werkverzorging

R6.1: De kinderen hebben niet allemaal de juiste pengreep. Als het handschrift leesbaar is, dan kunnen wij dat in groep 6 niet meer veranderen. Als de verkeerde pengreep vroeger is aangeleerd, dan kunnen wij dat niet meer veranderen. Er zijn bij ons in de klas geen kinderen die last krijgen door een verkeerde pengreep.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteedt je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R6.1: Meer over de zithouding in het algemeen valt het mij op dat kinderen soms onderuit gezakt op de stoel zitten. Dat vind ik niet fijn. Omdat de kinderen met chromebooks werken, zitten zij vaker voorovergebogen op hun stoel. Tijdens het schrijven letten wij hier vaker op doordat ik het benoem. Ook laat ik zelf een goede zithouding zien.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R6.1: Het methodeschrift. In groep 6 gaan zij wel een klein beetje hun eigen handschrift ontwikkelen. Dit vindt zowat halverwege het schooljaar plaats. Het uitgangspunt blijft wel dat het goed leesbaar is.

I: Hoe houdt je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R6.1: Dat gebeurt waarschijnlijk wel tijdens schrijflessen die door mijn duopartner worden gegeven.

I: Om welke reden(en) houd je *geen* rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R6.1: Tijdens het schrijven in werkboeken vind ik de inhoud belangrijker dan het schrijven op zich. Belangrijk punt blijft wel dat het leesbaar moet zijn. Bij het vak spelling bijvoorbeeld vind ik het schrijven wel belangrijker, want wanneer het slecht leesbaar is, dan rekening ik het ook fout. Bij stelopdrachten gaat het ook eerst om de inhoud en spelling en daarna letten wij op het schrijven. De verhalen worden later dan ook uitgewerkt op de chromebooks, daarom letten wij meer op de inhoud.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R6.1: Dat het handschrift leesbaar en verzorgd is.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R6.1: Ik probeer zo netjes mogelijk op het bord te schrijven. Ook loop ik rond, geef ik feedback en zeg vooraf waar zij op moeten letten. Als de kinderen vragen hoe de hoofletter moet, dan laat ik dat ook klassikaal zien op het bord. Verder loop ik nog extra langs kinderen die slordig schrijven.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan afwisseling in schrijfactiviteiten?

R6.1: Omdat de schrijflessen door mijn duopartner worden gegeven. We werken ook veel meer met chromebooks en kinderen schrijven nu alleen nog in werkboeken, tijdens dictees en stelopdrachten.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R6.1: Het evalueren van het handschrift komt vooral tijdens de methodische schrijflessen terug. Wel evalueren wij over hoe en wat zij gemaakt hebben, maar niet om het schrijven.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R6.1: De verbindingsen, lussen en gebruik van interpunctie in een vrij stukje tekst. Dat doe ik meestal mondeling door hen bij me te roepen en het werk te laten zien. Ook laat ik het kind vertellen waardoor dat onleesbaar is en laat ik het nogmaals opschrijven.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van de leerlingen?

De kinderen hebben niet allemaal de juiste pengreep

Pengreep is niet meer te veranderen

Verkeerde zithouding

Op zithouding letten

Benoemen belang juiste zithouding

Juiste zithouding laten zien

Inhoud werk is belangrijker dan schrijven

Schrijven bij spelling is belangrijk

Verzorgd en leesbaar handschrift

Netjes schrijven op het bord

Rondlopen

Feedback geven tijdens het lopen

Voordoen hoofdletters

Extra langs leerlingen met slordig handschrift

Mondeling feedback op bepaalde criteria

Leerling hun werk laten bekijken en vertellen

Nogmaals laten opschrijven

R6.1: Met knutselen merk ik dat kinderen thuis weinig dingen doen of gedaan hebben om hun motoriek te stimuleren. Dat is voor de kinderen zelf ook lastig. Als zij bijvoorbeeld aan het verven zijn, dan mag je van de kinderen verwachten dat zij een kwast kunnen vasthouden. In de praktijk zie ik dat zij het op hele bijzondere manieren vasthouden. Zij hebben of niet geleerd of vaak geoefend.

I: Op welke manier stimuleer je de motoriek?

R6.1: Ik stimuleer de motoriek niet. Er zijn andere dingen die ik belangrijker vind en die fijne motoriek had eigenlijk al in de onderbouw ontwikkeld kunnen worden.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R6.1: De motoriek is wel ontwikkeld, maar het zou beter zijn als mensen thuis meer hiermee aan de slag gaan. Ik vind werkverzorging een belangrijker item dan hoe je het schrijft. Werkverzorging hoort overal bij en ik heb het idee dat mensen slordiger zijn geworden.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R6.1: Voor groep 7 en 8 zou ik verschillende oefeningen inzetten om te oefenen met bepaalde handschriftcriteria. Zo kunnen zij bijvoorbeeld met geschiedenis het Romeinse schrift gaan oefenen, meer aandacht besteden aan handlettering en sierschrift oefenen.

Een methode zou ik dan niet adviseren. Misschien heeft een ander dat wel nodig.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen? Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R6.1: Nee ik zou niets nieuws willen leren. Er komt binnenkort een fysiotherapeut op school en ik heb een paar keer een cursus gevolgd over schrijfdans.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R6.1: Nee.

I: Dan wil ik je heel erg bedanken voor je deelname.

R6.1: Graag gedaan.

Weinig geknutseld thuis

Weinig geoefend voor de motoriek

Bepaalde motorische activiteiten niet geleerd

Meer thuis oefenen voor motoriek

Aandacht voor werkverzorging

Oefeningen inzetten voor handschriftcriteria

Geen methode inzetten

Respondent 7.1

Dit interview is op 2 april 2019 om 12.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.1: De fijne motoriek is op 2/3 kinderen na in orde. Het slechte handschrift ligt er vooral aan het feit dat zij snel willen werken er daardoor slordig schrijven. Als je aan de kinderen vraagt welke letter dit is en of zij het kunnen schrijven, dan weten zij precies hoe het geschreven moet worden. Het slordiger schrijven ligt niet aan de motoriek, maar aan het feit dat zij snel proberen te schrijven.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R7.1: Door een soort criterium te stellen aan het werkboek. Ze moeten met de zaakvakken de werkboeken invullen en als het niet netjes genoeg of leesbaar is, krijgen ze het terug. Dan moeten zij het weer op een wit papiertje opnieuw schrijven. Als een 't' op een 'd' lijkt, dan besteed ik er aandacht aan. En dan leg ik ook het belang ervan uit. Verder ga ik er ook niet diep meer op in.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R7.1: De letters moeten duidelijk zijn. De letters zijn duidelijk geschreven wanneer je de letters kunt onderscheiden. Ook is er een duidelijk verschil tussen een woord en de letters. Als de afstand tussen de letters kleiner zijn dan de afstand tussen de woorden. Dit heb je dan veel bij kinderen in groep 7, omdat zij te snel schrijven. Door je te richten op de afstand tussen de woorden is het sneller leesbaar.

I: Je merkt dat kinderen te snel schrijven. Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om rustiger te schrijven?

R7.1: Het schrijftempo is erg hoog bij ons in de klas. In groep 6 is er namelijk veel aandacht hieraan besteed. Dan heb je twee lessen gewoon lettervormen en twee lessen temposchrijven. Zij kunnen al super snel schrijven. Ik laat de kinderen opnieuw schrijven als zij niet netjes schrijven. Dan leren ze het heel snel af om snel te schrijven. Ik leg natuurlijk ook het belang uit van rustig schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.1: Bij de zaakvakken weten zij dat zij netjes moeten schrijven, maar bij stel opdrachten ga ik ervan uit dat zij een tekening bij wijze van maken en dat elke zin met een hoofdletter begint.

Verder kies ik drie specifieke eisen bij stel opdrachten waar kinderen op moeten letten bij het schrijven. Deze eisen schrijf ik op het bord. De criteria zijn gericht op leesbaar schrijven.

I: Op basis van welke gegevens kies je criteria uit?

R7.1: Dat zijn aandachtspunten die uit werkboeken naar voren komen die zij lastig vinden. Ik heb mij bijvoorbeeld een tijdje ingezet voor hoofdletters en interpuncties. Dan richt ik mij vooral op wat mij opvalt in de werkboeken, omdat wij geen schrijfonderwijs meer verzorgen.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R7.1: De pengreep is bij iedereen verschillend. Ik vraag mij af hoe zij die pengreep hebben aangeleerd hier op school. Van normaal, vuistgreep tot ondersteboven. Ik besteed hier geen aandacht aan omdat ik heb geleerd dat het na groep 4 niet meer veranderd kan worden. De pengreep is niet meer te veranderen, omdat het zo is ingeslepen. Daarom besteed ik liever aandacht aan een duidelijker handschrift dan aan de goede pengreep.

Kinderen willen snel werken

Slordiger schrijven

Criterium stellen aan werkboek

Werk opnieuw verbeteren

Uitleggen belang leesbaar handschrift

Leesbare, duidelijke letters

Hoge schrijftempo

Werk opnieuw verbeteren

Uitleggen belang rustig schrijven

Drie specifieke eisen

Eisen staan op het bord

Criteria is gericht op leesbaar schrijven

Criteria a.d.h.v. aandachtspunten uit werkboeken

Verskillende vormen van pengreep

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.1: Tijdens het schrijven is het beter dan wanneer zij met chromebooks werken. Achter de chromebooks zitten zij gebogen, gericht op het scherm. Tijdens het schrijven denk ik dat het is ingeslepen in de groepen 5 en 6. Zij zitten dan keurig recht met hun armen op tafel.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.1: In groep 7 mogen de kinderen hun eigen handschrift hanteren. Er worden verschillende soorten handschrift gehanteerd. Ik stel geen eisen aan het soort handschrift, omdat ik zelf ook los schrijf. Daarom kan ik moeilijk van de kinderen eisen om het methodeschrift te hanteren.

I: Hoe houdt je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.1: Door geen eisen te stellen op welke manier zij gaan schrijven. Zij mogen zelf kiezen welk soort handschrift zij hanteren. **Mijn enige eis is dat het leesbaar is.**

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.1: **Leesbaarheid en hoofdletters. Dat zij duidelijk het verschil kennen in schrijf- en hoofdletter en die ook kunnen schrijven. Een leesbaar handschrift vind ik vooral belangrijk voor het kind zelf.** Als hij naar de middelbare school gaat, moet hij zijn aantekeningen ook kunnen teruglezen.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.1: **Ik probeer heel netjes te schrijven op het bord. Als de kinderen netjes hebben geschreven in hun werkboek, dan verdienen zij altijd een sticker. Verder krijgt het kind het werk terug met feedback.** Ik loop niet rond tijdens het schrijven, want dan krijg ik meer vragen over de inhoud in plaats van het schrijven. We doen niets meer met methodische schrijflessen, geven wij ook geen specifieke aandacht meer aan hoe je letters vormt. **Als ik zie dat er letters onduidelijk worden geschreven, dan spreek ik het kind hierop aan en dan moet het kind het nogmaals opschrijven.**

I: Op welke manier zorg je voor afwisseling in schrijfactiviteiten?

R7.1: Er worden bij ons in de klas geen schrijflessen gegeven. **Er wordt alleen in werkboeken geschreven bij de zaakvakken en de dictees vinden schriftelijk plaats. Ook krijgen de kinderen soms een stelopdracht die zij vervolgens op de chromebooks mogen uitwerken.**

I: Op welke manier besteed je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan het evalueren?

R7.1: Op momenten dat wij creatieve vakken hebben, kijk ik ondertussen alvast wat werkboeken na. Ik zet een kringetje om een woord waarvan ik denk dat het niet leesbaar is. **Ik vraag aan het kind wat er staat en vaak kan dat kind het ook niet meer lezen. Op die manier evalueer ik het kort.** Verder vinden er geen evaluaties plaats.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.1: **De kinderen weten dat leesbaarheid de enige eis is en wat het belang daarvan is. Als ze een letter consequent fout schrijven, laat ik zien hoe het geschreven moet worden.** Maar verder niet, omdat in groep 6 niet meer van toepassing is.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.1: **Ik denk dat wij iets meer aandacht zouden kunnen blijven besteden aan het handschrift. Zo zou ik wat meer oefeningen willen in groep 7 om aandacht te besteden aan het handschrift. Oefeningen waardoor zij nog duidelijker leren schrijven. Zo kunnen wij misschien meer aandacht besteden aan het rechtop schrijven en de sluitingen van de ronde letters 'o'. Het maakt mij niet uit of ze daarvoor een methode gebruiken.**

Enige eis leesbaarheid

Leesbaarheid

Verschil kennen in schrijf- en hoofdletter

Netjes schrijven op het bord

Kinderen kunnen sticker verdienen

Werk terug met feedback

Aanspreken kind op werk

Schrijfactiviteiten: werkboeken, zaakvakken, dictees en stelopdrachten

Korte evaluatie door met kind in gesprek te gaan

Enige eis leesbaarheid

Juiste schrijfwijze demonstreren

Aandacht besteden aan het handschrift

Oefeningen inzetten voor bepaalde criteria

Inzet methode is een optie

Aan de andere kant vind ik dat zij in groep 5 en 6 veel schrijfflessen hebben gehad. Als zij het nu nog niet kunnen, dan vraag ik mij af of zij het in groep 7 en 8 wel zouden kunnen leren omdat het zo is ingeslepen.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R7.1: Ik denk wel dat er aandacht besteed kan worden aan het bevorderen van het handschrift. De manier waarop wij dat het best kunnen doen, is de vraag. Misschien meer op een creatieve manier.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgeprobeerd?

R7.1: Ik heb zelf al eerder geprobeerd om verschillende creatieve schrijfoopdrachten in te zetten, zoals met wasknijpers kalligrafie schrijven en het schrijven met wasco. Het viel mij op dat kinderen daardoor niet gemotiveerd werden. Ze vinden het helemaal niets. Dat komt waarschijnlijk omdat in de groepen 4, 5 en 6 zo is gehamerd op het handschrift.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R7.1: Ja, ik denk het wel. Ik heb de pabo net afgerond en weet veel over het handschrift module blok. Wat ik wel zou willen leren is hoe je leerlingen kunt motiveren om het handschrift te bevorderen.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.1: Door verschillende motiverende oefeningen in te zetten. Ik denk dat een methode eerder effect zou hebben, omdat je daardoor een duidelijker lijn kunt volgen.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.1: De tijd, maar dat is moeilijker te regelen. Verder zou een criterialijst fijn zijn. Hele specifieke criteria waar de kinderen op kunnen letten tijdens het schrijven. Een soort van lijstje waar de kinderen op moeten letten zouden wij ook kunnen inzetten of in de klas ophangen. Ik vraag mij wel af of er nog iets kan verandert worden, omdat het handschrift zo is ingeslepen de afgelopen jaren.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.1: Nee eigenlijk niet.

I: Ik wil je bedanken voor het interview.

Aandacht bevordering
handschrift

Op een creatieve
manier werken

Leerlingen zijn
gedemotiveerd voor
creatieve werkvormen

Leren leerlingen
motiveren

Motiverende
oefeningen inzetten

Inzet methode heeft
effect

Tijd

Een criterialijst
inzetten

Respondent 7.2

Dit interview is op 8 april 2019 om 15.00 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.2'.

I: Wat valt je op wat betreft de handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.2: Ik merk in de jaren dat ik hier werk, dat het minder goed geworden is. Wij werken sinds dit schooljaar met chromebooks dus je merkt dat kinderen minder schrijven. Als zij wel wat moeten schrijven, dan zie je dat het steeds minder leesbaar wordt. En het is ook moeilijker om kinderen te blijven stimuleren om dat goed te doen, omdat zij weinig daarmee oefenen. Dan is het logisch dat je merkt dat het handschrift slordiger wordt. Ik merk dat bij mij zelf ook, als ik een tijdje niet heb geschreven dat ik wat meer moeite moet doen om te schrijven.

I: Zijn er ook dingen die je opvalt aan de fijne motoriek?

R7.2: De knutselkwaliteit in deze klas vind ik ook niet hoog. Knippen is heel erg ingewikkeld. Sommige kinderen geven zelf aan dat zij niet kunnen knippen. Dat komt door de tijd, maar ook doordat zij er altijd mee zijn weggekomen. Als je altijd zegt dat je niet kunt knippen en de ander neemt het uit je handen, dan leer je die vaardigheid ook nooit.

I: Op welke manier besteed je aandacht in de klas aan het handschrift? Wat voor schrijfactiviteiten vinden er in de klas plaats?

R7.2: We hebben nog een aantal werkboeken waarin geschreven moet worden. De werkboeken van de zaakvakken bijvoorbeeld. Ik heb daar eisen in op leesbaarheid. Niet zozeer op speciaal schoolhandschrift. Wij hebben gemerkt dat er bij spelling een behoorlijke achteruitgang is nu kinderen minder schrijven. Door schrijven worden de woorden namelijk op een andere manier in je hoofd geprent. Dus bij spelling schrijven wij de categoriewoorden heel regelmatig en veelvuldig op en daar schrijven zij veel mee. Het oefenen van spellingwoorden en zinnendictee wordt geschreven. De dictees zelf wordt wel op de chromebooks verwerkt.

I: Wat is voor jou leesbaarheid?

R7.2: Ik moet het zonder moeite kunnen lezen. Ik wil er geen raadselspelletje van hoeven te maken.

I: Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? Zijn er bepaalde criteria waar je op let?

R7.2: Nee, daar let ik dus totaal niet meer op. Daar lette ik in groep 7 al niet op toen wij nog alles schreven. Nu let ik er nog minder op, omdat ik nu al blij ben dat als ik een werkboek open doe en kan zeggen dat ik het vloeiend kan lezen zonder dat het mij energie kost. Ik beoordeel kinderen niet op de criteria, als het maar wel leesbaar is. Dat is het belangrijkste doel.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R7.2: Het schrijftempo ligt vrij hoog, omdat er eigenlijk geen eisen zijn. Ze hoeven bijvoorbeeld niet meer de verbindingen en mooie lussen te maken, dus eigenlijk gaat het razendsnel.

I: Merk je doordat het schrijftempo zo hoog is, dat de leesbaarheid van het handschrift achteruit gaat?

R7.2: Ja zeker.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

Handschriftvaardigheid is achteruit gegaan

Kinderen schrijven minder door chromebooks

Moeite met leerlingen stimuleren om goed te schrijven, doordat ze weinig oefenen

Handschrift wordt slordiger

Knippen is ingewikkeld

Kinderen zij altijd weggekomen met motorische activiteiten

Schrijfactiviteiten: aantal werkboeken van de zaakvakken, schrijven van spelling categoriewoorden, oefenen dictees

Behoorlijke achteruitgang bij spelling door minder schrijven

Leesbaarheid is zonder moeite kunnen lezen

Leesbaarheid is het belangrijkste doel

Achteruitgang leesbaarheid door een te hoog schrijftempo

R7.2: Ik vind netjes werken in werkboeken erg belangrijk. Dus ik wil niet dat die letters overal staan en dat er gekliederd wordt in werkboeken. Werkverzorging is ook wat ik leerlingen teruggeef als ik vind dat het niet netjes is. Het kind mag het dan over doen, als het er niet uitziet.

I: Wat vind je erg belangrijk als het gaat om werkverzorging?

R7.2: Dingen doorgekrast bijvoorbeeld accepteer ik niet. Ik wil dat fouten tussen punten wordt gezet en opnieuw geschreven worden. Ik wil geen gedoedel om bladzijdes heen met allemaal tekeningetjes en prutjes, ik wil ook niet dat er door kantlijnen heen geschreven wordt. Als ik dit soort dingen tegenkom, dan krijgen de kinderen het werk terug en moeten ze het opnieuw schrijven. Dan kopieer ik die bladzijde en dan schrijven zij het opnieuw.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen?

R7.2: Ik moet je heel eerlijk zeggen dat ik daar helemaal niet op let. Ik zou er nu niets over kunnen zeggen.

I: Zijn er kinderen die last hebben door een verkeerde pengreep? Wat doe je op zo'n moment?

R7.2: Ik hoor wel van veel kinderen dat zij pijn hebben, omdat zij veel hebben geschreven. Dat hoor ik zeer regelmatig. Dan zeg ik vaak dat zij de pen even mogen neerleggen en even hun vingers los kunnen maken. Ik laat die vingers even ontspannen, zodat de kinderen daarna verder kunnen.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R7.2: Daar ben ik actief mee bezig. Dat is niet alleen voor de kwaliteit van het schrijven, maar ook voor de verzorging van je lijf. Je moet ervoor zorgen dat je geen klachten krijgt in je nek en in je rug. Dus als ik kinderen scheef op stoelen zie zitten, dan spreek ik het kind hierop aan. Ik loop vaak rond en geef aan dat zij recht mogen zitten met hun benen op de grond. Ik denk dat mijn zithouding ook niet correct is, omdat ik een te hoge bureaustoel en bureau heb. Ik kan eigenlijk niet goed zitten, omdat het te hoog is. Daarom zit ik meestal op het randje van mijn stoel om met mijn voeten op de grond te kunnen.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.2: Ze hebben allemaal het methodeschrift in de middenbouw geleerd. Er is praktisch niemand meer die dat doet. De kinderen ontwikkelen hun eigen handschrift. Ik schrijf zelf wel met het schoolhandschrift op het bord, dus gewoon aan elkaar. Dus zij zien van mij altijd hoe het zou moeten. Verder mogen zij met hun eigen handschrift schrijven en moeten hiervoor gebruik maken van een schoolvulpen.

I: Hoe help je kinderen in het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift? Ontstaan er hierbij problemen?

R7.2: Daar help ik ze helemaal niet bij. Het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift verloopt heel natuurlijk. Ik zie meer oplossingen ontstaan. Kinderen die het methodeschrift heel moeilijk vinden, kunnen veel soepeler schrijven met hun eigen handschrift. Dus daar zie ik juist wel kansen in plaats van belemmeringen. Ik heb eens een kind gehad die ik hielp met het schrijven van blokletters vanwege zijn zwakke motoriek. Dat heb ik nu niet.

I: Houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? Om welke reden(en) houd je geen rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.2: Nee, omdat mijn prioriteit daar niet bij ligt. De druk in groep 7 zit zo hoog om überhaupt alles wat er gedaan moet worden op een dag al gedaan te hebben. Ik ben blij als alles klaar is om drie uur.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

Werkverzorging is van belang

Werk opnieuw schrijven

Criteria
werkverzorging

Werk opnieuw
schrijven op
kopieerblad

Leerlingen hebben pijn
door verkeerde
pengreep.

Kinderen ruimte geven
om vingers te
ontspannen

Actief bezig met
stimuleren zithouding

Leerlingen aanspreken
op verkeerde
zithouding

Eigen zithouding is niet
correct

Gebruik
methodeschrift op het
bord

Geen hulp bij
ontwikkeling
persoonlijk handschrift

Kinderen kunnen veel
soepeler schrijven
door persoonlijk
handschrift

R7.2: Wat ik merk bij spelling is dat wij een achteruitgang zien door niet meer te schrijven. Dus het belang van schrijven en de transfer naar je hersens toe is belangrijk. Dus ik vind dat dat intact moet blijven. Ik wil kinderen daarnaast niet de hele tijd achter een scherm laten zitten. Omdat ik vind dat kinderen ook eens in een schrift moeten werken. Dus afwisseling in chromebooks en schrijven vind ik belangrijk, omdat kinderen thuis ook meestal een paar uur screentime hebben.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie van de begeleiding er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.2: Ik loop veel rond tijdens het schrijven en geef veel feedback op de zithouding. Als ik zie dat een kind onderuitgezakt op zijn stoel zit, dan loop ik naar hem toe en zeg dat hij rechtop moet gaan zitten of ik help even door bij te sturen. Als ik zie dat het een rommeltje wordt in het schrift, dan spreek ik het kind ook direct daarop aan. Ze weten bij mij wat de consequentie is. Dat meld ik ook even. Als je dit straks inlevert, dan krijg je het weer terug.

I: Geef je daarnaast ook schriftelijk feedback?

R7.2: Als ik aan het nakijken ben en ik zie dat het niet in orde is, dan zet ik het er even bij: 'Let op! Als je zo door blijft gaan, dan is het niet oké'. Ze vinden hetzelfde werk nog een keer maken niet leuk. Dit stimuleert kinderen wel om het meteen goed te doen.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.2: Dat het leesbaar is.

I: Leesbaarheid is een breed begrip. Weten de kinderen wat jij hiermee bedoelt?

R7.2: Ik vraag wel eens aan kinderen om hun eigen werk te lezen. Als het kind zijn eigen stuk niet kan lezen, dan hoeven wij de discussie niet eens aan te gaan. Het komt dagelijks voor dat er kinderen zijn die hun eigen handschrift niet kunnen lezen.

I: Besteed je aandacht aan evaluatie. Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan het evalueren?

R7.2: Nee helemaal niet. Meer om de verzorging van het werk dan het handschrift. Het heeft niet mijn prioriteit.

I: Hoeveel kinderen uit deze klas hebben een slordig handschrift?

R7.2: 80% van de kinderen. Niet alleen omdat zij het echt niet kunnen, maar ook omdat zij gemakzuchtig zijn. Letters worden bijvoorbeeld niet meer gesloten geschreven en het verschil kunt zien tussen bepaalde letters. De letters worden zo snel afgeraffeld en neer gekrast dat het één krabbeltje wordt in plaats van dat er letters onderscheiden kunnen worden.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.2: Het slordige handschrift. Kinderen zijn heel gemakzuchtig en zien het belang er niet van. Ze willen het liefst de hele dag op die chromebooks. De kinderen zijn dus totaal niet gemotiveerd om te schrijven.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van jouw leerlingen zie je zelf? Wat doe je dan op zo'n moment?

R7.2: Ik probeer op zo'n moment het belang van het schrijven uit te leggen. Dat ik het belangrijk vind dat zij niet de hele dag achter een scherm zitten en dat het belangrijk is dat je toch blijft schrijven omdat je straks niet meer kunt schrijven. Bij sommige kinderen valt het kwartje. Bij anderen werkt het heel goed door te zeggen dat als zij het zo inleveren, dan krijg je het morgen nogmaals. Dus je bent een beetje aan het zoeken van waar pak je ze mee om het toch netjes te krijgen.

Achteruitgang spelling

Belang van schrijven voor transfer naar hersens

Afwisseling chromebooks en schrijven

Veel rondlopen

Veel feedback op de zithouding geven

Helpen bijsturen zithouding

Leerlingen aanspreken leesbaarheid schrift

Schriftelijk feedback in schrift

Feedback stimuleert leerlingen

Leesbaarheid

Leerling het werk laten teruglezen

Kinderen kunnen hun eigen handschrift niet lezen

Evaluatie is gericht op verzorging

80% van de kinderen hebben een slordig handschrift

Kinderen zijn gemakzuchtig

Letters worden snel en onleesbaar geschreven

Het slordige handschrift

Kinderen zijn gemakzuchtig

Kinderen willen de hele dag op chromebooks werken

Kinderen zijn gedemotiveerd

Belang schrijven uitleggen

Opnieuw laten opschrijven

Die motivatie uit zichzelf hebben er weinig die het belangrijk vinden om netjes en verzorgd werk in te leveren.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgeprobeerd?

R7.2: Vooral het dreigen met straf werkt goed. Ik vind het zo jammer. Een aantal jaar geleden merkte ik dat kinderen het belangrijk vonden om verzorgd werk in te leveren. Dat gaf een soort van voldoening. Nu is dat idee veel minder. Zij willen graag met chromebooks werken en zo snel mogelijk het werk afronden. Dat is niet alleen een schrijfprobleem, maar ook een mentaliteitsprobleem.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R7.2: Ik heb ook in de middenbouw schrijflessen gegeven en die kennis heb ik weer meegenomen naar de bovenbouw. Je hebt gewoon geen tijd om daar heel veel aandacht aan te besteden. En daarnaast mis je de intrinsieke motivatie van de kinderen. Dat samen bij elkaar opgeteld is dat je er niet aan toe komt om daar iets mee te doen.

I: Zou je iets met schrijven willen doen? Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.2: Ik zou wel iets met schrijven willen doen. Ik zou het best leuk vinden om af en toe echte schrijfactiviteiten te doen. Maar als ik mijn rooster bekijk, dan zou ik daar niet wekelijks de tijd voor hebben. Maar af en toe een keer, een keer in de twee maanden, pakken wij het even op om bewust met schrijven bezig te zijn. Dat zou ik wel erg leuk vinden. We zouden bijvoorbeeld creatieve schrijfactiviteiten tijdens lessen kunnen doen om de kinderen te motiveren en te laten zien dat je er mooie dingen mee maken.

I: Wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.2: Hoe motiveer ik kinderen om toch weer verzorgd handschrift te willen hebben en hoe leer je kinderen dat het toch belangrijk is?

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.2: Nee ik denk wel dat ik alles heb gezegd wat ik maar wilde zeggen. De motivatie is het grootste probleem waar ik tegenop loop. De kinderen zijn echt niet gemotiveerd om hun best te doen voor een net handschrift.

I: Dan wil ik je heel erg bedanken voor je tijd en informatie.

Weinig motivatie voor net en verzorgd werk

Waarschuwen met straf werkt

Kinderen vinden verzorgd werk inleveren niet zo van belang

Kinderen willen graag met chromebooks werken

Kinderen willen het werk zo snel mogelijk afronden

Geen tijd

Echte schrijfactiviteiten uitvoeren

Bewust met schrijven aan de slag gaan (1 keer in de twee maanden)

Kinderen motiveren door tijdens lessen creatieve schrijfactiviteiten uit te voeren

Leerlingen motiveren verzorgd handschrift te willen hebben en het belang

Motivatie is het grootste probleem

Respondent 7.3

Dit interview is op 2 april 2019 om 16.15 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '7.3'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R7.3: De motoriek is bij een aantal kinderen zeer zwak of amper ontwikkeld. Dat zie ik aan een verkeerde pengreep, ik merk het heel duidelijk bij handvaardigheid lessen waarbij ze moeten knippen en plakken en tekenen. Een heleboel kinderen vinden dat lastig.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R7.3: Er worden geen schrijflessen gegeven in de groepen 7 en 8. De enige manier waarop er nog aandacht wordt besteed aan het handschrift en gewerkt wordt, is het opschrijven van spellingswoordjes, het werken in de werkboeken voor de zaakvakken en af en toe een vrije schrijfopdracht. Er wordt dan op spelling en handschrift gelet. Het belangrijkste aspect is dat het leesbaar is. Dat is het enige wat nog haalbaar is.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift? Wat is voor jou leesbaarheid?

R7.3: Dat ik kan zien wat er staat, dat het dus duidelijk is. Maar dat het ook voor het kind zelf duidelijk is. Ik heb een aantal kinderen die hun eigen handschrift niet kunnen teruglezen. Dan vertel ik dat ik het niet kan lezen en soms weet het kind het zelf ook niet meer. Het hoeft van mij niet eens netjes te zijn, als het taalgebruik maar correct is. Dus door gebruik van spelling, punten, hoofdletters en komma's, want dat vind ik ook bij schrijfvaardigheid horen. Bepaalde verzorging van de tekst hoort er ook bij. Ik geef vooraf ook aan waar de kinderen op moet letten, zoals het denken aan de hoofdletters en interpunctie. Die paar criteria noem ik wel.

I: Op basis van welke gegevens stel je die criteria?

R7.3: Omdat de hoofdletters soms vergeten worden en ik het belangrijk vind. Het zijn dus minimale criteria die lastig genoeg zijn.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R7.3: Door bijvoorbeeld bij de dictees er tempo op te zetten. Ook bij het maken van bepaald schriftelijk werk, zet ik ook een tijdslimiet in. Zo geef ik vooraf aan hoeveel tijd zij krijgen voor de aanpak waardoor zij sneller moeten schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R7.3: Ik stimuleer leerlingen om in hun werkboek netjes te schrijven, stimuleer hen om de kantlijn in de gaten te houden en om op de lijntjes schrijven. Dat zijn dingen die sommige leerlingen moeilijk vinden waar ik ook probeer om op te letten. Als ik merk dat het toch niet netjes gebeurt, dan wijs ik de kinderen hierop terwijl ik rondloop. Dat gaat dan over de inhoud als het schrijven. Anders krijgen zij het ook later terug.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R7.3: Sommige kinderen hebben een aparte pengreep. Ik kan niets meer veranderen aan de pengreep. Dat is zo ingeslepen waardoor het niet meer veranderd kan worden. Daarom besteed ik daar geen aandacht aan.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteed je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

Motoriek is bij een aantal kinderen zeer zwak of amper ontwikkeld.

Verkeerde pengreep

Moeite met motorische vaardigheden, zoals knippen/plakken/tekenen

Schrijfactiviteiten: opschrijven spellingswoordjes, werkboeken zaakvakken en vrije schrijfopdracht

Leesbaarheid

Leesbaar voor kind zelf

Kinderen kunnen hun eigen handschrift niet teruglezen

Correct taalgebruik

Belang werkverzorging

Vooraf benoemen van criteria

Minimale criteria uit observaties

Tempo tijdens dictees

Tijdslimiet inzetten

Vooraf benoemen van tijdslimiet

Leerlingen stimuleren om aan de slag te gaan met bepaalde criteria

Feedback op inhoud en het schrijven

Een aparte pengreep

R7.3: Ik hamer er constant op. Dat geldt voor alles, niet alleen bij schrijfonderwijs. Als ik merk dat bepaalde kinderen geen goede zithouding hebben, dan benoem ik dat ook.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R7.3: Van alles en nog wat. Ik zelf gebruik verbonden schrift. Alle soorten schriften zijn toegestaan in groep 7.

I: Hoe houdt je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R7.3: Ik vind dat de criteria voor groep 7, de leesbaarheid en minimale werkverzorging, eigenlijk het minste wat je kunt verwachten. De kinderen die juist sterk zijn in het schrijven worden gecompimenteerd en verdienen een sticker.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R7.3: Dat het leesbaar en verzorgd is.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R7.3: Ik loop veel rond en als ik bijzondere tegenkom, spreek ik kinderen hierop aan. Dit geldt voor zowel de zithouding, als de leesbaarheid en werkverzorging. Ik ben zelf heel bewust van de hoofdletters. Op momenten dat ik schrijf, geef ik het goede voorbeeld door te letten op mijn eigen handschrift. Als de leerlingen op het bord mogen schrijven, dan let ik er ook op geef feedback op het handschrift.

I: Op welke manier besteed je aandacht aan evaluatie? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan het evalueren?

R7.3: De enige evaluatie die ik onder een lesje doe, is wat aanwijzingen opschrijven in het schrift waar de kinderen mee aan de slag kunnen. Ik evalueer niet klassikaal, omdat er daar geen tijd voor is.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R7.3: De feedback is gericht op alles, zoals de leesbaarheid, spelling, werkverzorging en ook de zithouding. Dit wordt zowel mondeling als schriftelijk individueel per kind gegeven.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R7.3: Wat ik zie is dat een aantal kinderen zo onleesbaar schrijven, dat zij hun eigen handschrift niet kunnen lezen. Daarnaast zie ik een aantal letters die niet goed worden geschreven, zoals de 'u' en de 'v'. Maar ook dat bepaalde letters niet dicht geschreven worden, zoals de 'o'. Dat kom ik vaker tegen. De hoofdletters blijven een aandachtspunt. Voor de pengreep kan ik nu toch niets meer aan doen.

I: Welke mogelijkheden voor verbetering van de handschriftvaardigheid van uw leerlingen zie je zelf?

R7.3: Veel feedback geven, veel voordoen, meer schrijven, meer kritisch in werkboeken kijken. Meer schrijfmomenten waarbij er niet alleen op de inhoud, maar ook op de leesbaarheid en vormgeving gelet wordt.

I: Welke oplossingen heb je zelf al eerder uitgeprobeerd?

R7.3: Als je bijvoorbeeld op de hoofdletters blijft hameren en het kind erop wijst, dan gaat dat beter. Hetzelfde geldt voor de zithouding. Door de kinderen hier constant op te wijzen en hen erbij te betrekken, zie je dat het verbetert.

I: Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R7.3: Ik zou absoluut aandacht willen blijven besteden aan het handschrift. Ik ben geen voorstander om in groepen 7 en 8 schrijflessen te geven volgens een methode. Ik wil het liever koppelen aan het dagelijks werk. Meer kritisch op het handschrift letten bij onderdelen waarbij er nog geschreven wordt. Een methode zou ik zelf niet gebruiken. Het moet niet veel tijd kosten en het moet speciaal gericht zijn op de leesbaarheid.

Aandacht voor
zithouding

Benoemen belang
zithouding

Leerkracht maakt gebruik
van verbonden schrift

Complimenteren door
stickers

Doelen: leesbaarheid en
verzorging

Rondlopen

Leerlingen aanspreken
op zithouding, de
leesbaarheid en
werkverzorging.

Op de juiste manier
voordoen

Feedback op leerling
handschrift

Schriftelijk feedback
onder een les noteren

Feedback op hele proces

Mondeling en schriftelijk
feedback per kind

Kinderen schrijven
onleesbaar

Kinderen kunnen hun
eigen werk niet lezen

Aantal letters worden
verkeerd geschreven

Aan de pengreep valt
niets te veranderen

Veel feedback geven

Veel voordoen

Meer kritisch in
werkboeken kijken

Letten op leesbaarheid
en vormgeving

Veel aandacht besteden
aan bepaalde criteria en
zithouding

Als je ziet dat bijvoorbeeld de 'o' niet goed geschreven wordt, dan moet je iets hebben om dat extra te oefenen. Verder geef ik een aantal kinderen klaar-opdrachten zodat zij extra kunnen oefenen. Een nadeel bij een specifieke schrijfo opdracht is dat kinderen heel netjes gaan schrijven. Na verloop van tijd bij andere schrijftaken is dat minder zichtbaar.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R7.3: Als er een middel gevonden wordt om de pengreep in groep 7 te verbeteren, dan zou dat heel mooi zijn. De kinderen schrijven minder en zijn minder bezig met hun motoriek. Ik denk dat er een heel stevig fundament in de onderbouw gelegd moet worden, zodat het later goed gaat. Aandacht geven, oefenen, blijven oefenen en kritisch blijven volgen zijn belangrijke aandachtspunten.

I: Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

R7.3: Nee.

I: Dan wil ik je graag bedanken voor je deelname.

Geen methode
inzetten

Schrijven koppelen aan
dagelijks werk

Meer kritisch op het
handschrift letten

Geen methode
inzetten

Gericht bezig zijn met
leesbaarheid.

Klaar-opdrachten
inzetten

Middel om pengreep
te verbeteren

Kinderen schrijven
minder

Kinderen zijn minder
bezig met hun
motoriek

Stevig fundament in de
onderbouw leggen

Aandacht geven

Oefenen

Blijven oefenen

Kritisch blijven volgen

Respondent 8.1

Dit interview is op 9 april 2019 om 12.15 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de bovenbouwleerkracht met '8.1'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek en handschriftvaardigheid van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

R8.1: Je hebt een aantal kinderen in de bovenbouw, vooral in groep 8, die beginnen steeds slordiger te schrijven. Dat zijn ongeveer 8 kinderen van de 26. Die kinderen laten eigenlijk de regels rondom het schrijven steeds meer los. Dat bespreek ik ook altijd met ze. Ik geef aan dat ze niet per se met het methodeschrift, die ze in groep 3 hanteerden, hoeven te schrijven. Want op deze leeftijd mag je je eigen handschrift ontwikkelen. En als je je niet meer prettig voelt bij lusletters, dan mag het ook in blokletters. Een belangrijke regel is dat het leesbaar is. En je moet de schoolpen blijven gebruiken. Dat zijn een paar dingen die ik nu nog belangrijk vind. Volgend jaar mogen ze dat ook loslaten.

I: Zijn er nog dingen die je opvalt als wij het hebben over de fijne motoriek van de kinderen? Kun je hier een voorbeeld van geven?

R8.1: Dat het heel wisselend is in groep 8. Dat je sommige dingen van handschrift en knutselen direct aan elkaar kunt linken. De fijne motoriek van sommige kinderen is nog niet helemaal goed ontwikkeld. Dat zie ik bijvoorbeeld terug bij het knippen. Zij kunnen niet eens recht knippen. Of dat zij bijvoorbeeld een vorm moeten uitknippen en dat niet goed kunnen. Vervolgens kunnen zij in paniek raken, omdat zij iets doorknippen.

I: Welke schrijfactiviteiten vinden er nog in de klas plaats?

R8.1: Zij hebben werkboekjes in hun weektaak, werkboeken voor de zaakvakken waar zij in moeten schrijven, ze moeten dictees schrijven en dicteewoordjes en af en toe krijgen ze een opstel.

I: Op welke manier besteedt je aandacht in de klas aan het handschrift?

R8.1: Dan ga ik dat individueel met de kinderen bespreken en laat ik het werk teruglezen. Dan zie je soms dat zij er zelf niet uitkomen.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier u in de klas werkt aan het bevorderen van de leesbaarheid van het handschrift?

R8.1: Dat doe ik individueel en niet klassikaal. We hebben geen klassikaal schrijflessen meer. Ik besteed alleen aandacht aan als het onleesbaar wordt of te slordig. En dan bespreek ik met zo'n leerling van hoe wij dat gaan oplossen. Ik had dit schooljaar een leerling die heel slordig schreef en vroeg aan hem hoe hij het wel zou kunnen. Toen begon hij met blokletters schrijven en dat mocht dan ook.

I: Wat voor criteria zijn aandachtspunten die zorgen voor een onleesbaar handschrift?

R8.1: Hoofdletters zijn een aandachtspunt, maar dat is echt een klassikaal probleem. Dat behandel ik dan wel klassikaal. Als zij een opstel moeten schrijven, en ik zie dat er geen hoofdletters gebruikt worden, dan spreek ik de kinderen hierop aan. Dat leg ik ook elke keer weer uit. De punten en komma's en de interpunctie vinden de kinderen heel lastig. Je oefent dit wel met de kinderen. In de taalmethode komen er lessen voor die hier aandacht aan besteden. Aan het begin van een dictee benoem ik waar ze op moeten letten.

I: Wat valt je op aan het schrijftempo van de leerlingen? Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas werkt aan het bevorderen van het schrijftempo van het handschrift?

R8.1: Dat is ook heel wisselend. Over het algemeen is er een prima schrijftempo. Sommige kinderen schrijven heel netjes, maar veel te langzaam. Ik geef de kinderen de tijd als zij een dictee moeten schrijven. Dan mogen zij bijvoorbeeld hun hand opsteken als ik bijvoorbeeld te snel ga en dan wacht ik even.

Kinderen beginnen slordiger te schrijven

Regels loslaten

Bespreekt regels rondom schrijven

Eigen handschrift ontwikkelen

Leesbaarheid is een belangrijke regel

Schoolpen blijven gebruiken

De fijne motoriek van sommige kinderen is niet helemaal goed ontwikkeld

Schrijfactiviteiten: werkboekjes in weektaak, werkboeken voor de zaakvakken, dictees en een opstel

Bespreekt met kinderen

Werk teruglezen

Aandacht voor onleesbaar of slordig handschrift

Werk bespreken met kinderen

Aandachtspunten bepaalde criteria

Leerlingen aanspreken op werk

Bepaalde aandachtspunten zijn lastig

Oefenen met kinderen

Vooraf benoemen van criteria tijdens dictee

Tijd geven voor dictee

Er zijn gelukkig geen kinderen die te langzaam schrijven.

I: Kun je een voorbeeld geven op welke manier je in de klas leerlingen stimuleert om hun werk te verzorgen?

R8.1: Ik probeer het wel. Door de opdracht zodanig te geven. De kinderen mochten een lentedicht maken. Kinderen hebben de neiging om een blad te pakken en het erop te kwakken.

Ik geef aan dat ik eerst een klad wil zien, dan kijken wij of het een beetje netjes uit ziet en/of er geen rare fouten in zitten. Dan verbeter ik ook zelf de fouten.

En daarna moeten zij in het net gaan schrijven en dat moeten zij ook leuk gaan aankleden.

I: Als kinderen hun werkboeken inleveren, waar let je op als wij het hebben over de werkverzorging?

R8.1: Dan let ik niet zozeer op het handschrift. Als het maar leesbaar is. Ik vind de inhoud belangrijker dan het handschrift. Ze moeten altijd hun antwoorden toelichten. Als ik vind dat het handschrift te slordig is, dan roep ik dat kind bij mij en ga het gesprek aan. Als ik het kind twee of drie keer heb aangesproken om het handschrift en merk dat het toch niet netjes gebeurt, dan mag dat kind de bladzijde nogmaals overschrijven. Gelukkig komt dit niet vaak voor.

I: Wat valt je op aan de pengreep van de leerlingen? Om welke reden(en) besteed je geen aandacht aan de juiste pengreep?

R8.1: Ja, ik weet dat sommige kinderen niet de juiste pengreep hebben. In groep 8 doe ik daar niets meer aan, omdat ik weet dat het niet meer recht te zetten.

I: Wat valt je op aan de zithouding van de leerlingen? Op welke manier besteedt je aandacht aan de zithouding van de leerlingen?

R8.1: Die is minder geworden. Daar ben ik heel fel op. Als je gaat schrijven, dan moet je rechtop zitten. Nu zitten zij vaker voorovergebogen omdat zij met chromebooks werken. Daarom hangt er ook een grote plaat met de juiste zithouding. Elke keer zet ik dezelfde kinderen recht. Verder doe ik er niets aan. Ik leg het alleen uit en corrigeer ze.

I: Welk soort handschrift wordt er door de leerlingen gehanteerd?

R8.1: Dat is dus aan de kinderen, voornamelijk wordt het methodeschrift gebruikt. Er zijn ook kinderen die een persoonlijk handschrift ontwikkelen.

I: Help je de kinderen in het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift?

R8.1: Niet echt. Daar help ik hen niet bij het ontwikkelen. Ze gaan dingen door elkaar gooien. Daar doe ik niets aan, omdat ik zelf ook gebruik maak van een persoonlijk handschrift en bepaalde letters ook op verschillende manieren schrijf. Ik betrap mijzelf daar ook op, vandaar dat ik kinderen ook niet kwalijk kan nemen. Als het maar leesbaar is.

I: Houd je rekening met verschillen in handschriftvaardigheid? Om welke reden(en) houd je geen rekening met verschillen in handschriftvaardigheid?

R8.1: Nee niet echt.

I: Wat zijn volgens jou de belangrijkste doelen van het schrijven?

R8.1: Ik denk dat het belangrijk is dat kinderen blijven schrijven. Als zij straks op de middelbare school zitten en dingen moeten leren, dan is het handig dat zij goed kunnen schrijven. Daarom oefen ik ook door samenvattingen en mindmaps te maken. Ik denk dat het essentieel is dat je leert om dingen uit te schrijven.

I: Hoe ziet jouw voorbeeldfunctie als begeleider er uit op het moment dat er geschreven wordt?

R8.1: Ik loop dus rond, spreek leerlingen aan op hun zithouding en een slordig handschrift. Ik heb zelf geen juffenhandschrift, een regelmatig net handschrift, kinderen zien dat vast wel.

Kinderen schrijven te snel

Bepaalde structuur in aanpak

Fouten verbeteren

Leesbaarheid

Werk bespreken met kinderen

Werk opnieuw overschrijven

Sommige kinderen hebben een verkeerde pengreep

Zithouding is minder geworden

Aandacht voor zithouding

Afbeelding juiste zithouding in de klas

Leerlingen recht zetten

Belang zithouding uitleggen

Zithouding corrigeren

Vrije keuze handschrift

Geen hulp bij ontwikkeling persoonlijk handschrift

Dingen door elkaar halen

Leerkrachthandschrift is wisselend

Belangrijke eis: leesbaarheid

Blijven schrijven

Oefenen met schrijven

Dingen leren schrijven

Rondlopen

Leerlingen aanspreken op werk en zithouding

Ik schrijf wel leesbaar, maar dan wel op mijn manier. Dat is misschien een minder goed voorbeeld, als zij maar begrijpen dat leesbaarheid het belangrijkste is.

I: Hoe controleren kinderen of het leesbaar is?

R8.1: Ik zeg altijd dat het leesbaar moet zijn, anders kan het niet beoordeeld worden. Door terug te lezen en te vragen wat er staat.

I: Om welke reden(en) besteed je *geen* aandacht aan het evalueren?

R8.1: Nee dat doe ik niet. Er wordt weinig aan handschrift gedaan. Het heeft niet mijn prioriteit.

I: Waar let je op bij het geven van feedback op de leesbaarheid van het handschrift?

R8.1: Leesbaarheid.

I: Wanneer is iets onleesbaar voor jou?

R8.1: Als ik niet het verschil kan zien tussen bepaalde letters, omdat het niet dicht wordt geschreven, zoals de 'u' en de 'o' Als de verbindingen niet in orde zijn. Als de lussen zo groot worden geschreven dat je niet kunt zien welke letter het is. De hoofdletter en interpunctie slordig is.

Wat betreft de werkverzorging moeten zij fouten tussen punten zetten. Je merkt dat dat in groep 8 flink terugloopt, dat kinderen snel iets doorstrepen. Daar geef ik feedback op door te zeggen dat het niet fijn is, want het wordt een rommeltje.

Sommige leerlingen luisteren erg goed naar de feedback en sommige minder.

I: Tegen welke knelpunten loop je aan wat betreft de begeleiding van handschriftvaardigheid of motoriek van uw leerlingen?

R8.1: Het enige wat ik belangrijk vind is dat als kinderen slordig schrijven, weten of het aan de motoriek ligt. Ik kan heel hard gaan duwen, maar als je motorisch dingen niet goed kunt, dan ben ik wat milder dan wanneer ik zie dat je andere dingen heel goed kan en de moeite niet wil nemen om iets netjes wilt opschrijven. Ik denk dat er een stuk of vier vijf kinderen zijn die motorisch erg zwak zijn.

I: Begeleid je kinderen die motorisch erg zwak zijn?

R8.1: Nee. Daar heb ik echt geen tijd voor.

I: Vind je dat je voldoende kennis hebt om leerlingen in deze fase van het schrijfproces te begeleiden in het bevorderen van het handschrift?

R8.1: Ik denk dat ik wel genoeg kennis heb.

I: Zou je aandacht willen besteden in de klas aan het handschrift? Op welke manier zou je aandacht in de klas willen blijven besteden aan het bevorderen van de handschriftvaardigheid?

R8.1: Ik zou graag op een creatieve manier aandacht willen besteden aan het handschrift. Zo zou ik een keer in de twee weken hier aandacht aan willen besteden, zodat zij er bewust mee leren omgaan en weten waar zij op kunnen letten. Nu ben ik er heel weinig mee bezig. Je zou het mooi kunnen koppelen aan creatieve vakken. Lastig in groep 8 is altijd op het moment dat je zoiets gaat doen, dat kinderen dat altijd heel erg leuk vinden. Dat zijn ook kinderen met een goed ontwikkelde fijne motoriek. Zij gaan vol enthousiasme aan de slag. De kinderen die je wilt bereiken, de kinderen met een wat zwakkere motoriek, zijn al vanaf het begin gedemotiveerd. Omdat zij weten dat het nooit mooi zal worden.

I: Wat heb je nog meer nodig/wat zou je willen leren in de begeleiding van het handschrift van je leerlingen?

R8.1: Misschien zou er iemand met tips kunnen komen over hoe wij leerlingen beter kunnen aansturen bij het ontwikkelen van het handschrift. Ook zou ik willen leren hoe je kinderen met een zwakker handschrift zou kunnen motiveren om toch goed te leren schrijven.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

Leesbaar schrijven

Werk moet leesbaar zijn

Leerlingen werk te laten teruglezen

Leesbaarheid

Belang werkverzorging

Feedback op werkverzorging

Redenen voor slordig schrijven

Aanpassen aan niveauverschillen

Creatieve manier van werken (1 keer per 2 weken)

Leerlingen bewust maken

Koppelen aan creatieve vakken

Leerlingen met een goed ontwikkelde fijne motoriek worden gemotiveerd

Leerlingen met een minder goed ontwikkelde fijne motoriek worden gedemotiveerd

Tips over hoe leerlingen aan te sturen

Tips over hoe leerlingen met een zwakker handschrift te kunnen motiveren

R8.1: Nee. Ik denk dat het goed is als er wat aandacht is voor het schrijfonderwijs, zeker ook in de bovenbouw, maar het moet niet het allerbelangrijkste worden. Het zou voor kinderen wel fijn zijn als zij het vertrouwen krijgen, dat alles wat zij opschrijven goed en leesbaar is.

I: Dan wil ik je bedanken voor het interview.

Aandacht voor het
schrijfonderwijs in de
bovenbouw

Leerlingen het
vertrouwen geven

Bijlage 12: Schema's met codes per deelvraag

Begeleiding
Leesbaarheid van het handschrift Kinderen bewust op laten letten Schrijfactiviteiten: uitrekenen op kladpapier, spellingswoorden overschrijven, schrijven in werkboeken en dictees Kinderen stimuleren netjes te schrijven Eisen stellen voor werkboeken Vooraf bewust maken Leesbaarheid van het handschrift Opnieuw doen Leerlingen stimuleren om langzamer te schrijven en goed na te denken Belang van werkverzorging Op zithouding letten Benoemen van belang juiste zithouding Juiste zithouding laten zien Inhoud werk is belangrijker dan schrijven Schrijven bij spelling is belangrijk Verzorgd en leesbaar handschrift Netjes schrijven op het bord Rondlopen Feedback geven tijdens het lopen Voordoen hoofdletters Extra langs leerlingen met slordig handschrift lopen Mondelinge feedback op bepaalde criteria geven Leerlingen hun werk laten bekijken en er over laten vertellen Nogmaals laten opschrijven Criteria opstellen aan werkboek Werk opnieuw verbeteren Uitleggen van het belang leesbaar handschrift Leesbare, duidelijke letters Werk opnieuw verbeteren Uitleggen belang rustig schrijven Drie specifieke eisen Eisen staan op het bord Criteria is gericht op leesbaar schrijven Criteria a.d.h.v. aandachtspunten uit werkboeken opstellen Enige eis is leesbaarheid Leesbaarheid Verskil kennen tussen schrijf- en hoofdletter Netjes schrijven op het bord Kinderen kunnen sticker verdienen Werk terug met feedback Aanspreken kind op werk Schrijfactiviteiten: werkboeken zaakvakken, dictees en stelopdrachten Korte evaluatie door met kind in gesprek te gaan Enige eis leesbaarheid Juiste schrijfwijze demonstreren

Schrijfactiviteiten zijn: aantal werkboeken van de zaakvakken, schrijven van spelling
 categoriewoorden, oefenen dictees
 Leesbaarheid is zonder moeite kunnen lezen
 Leesbaarheid is het belangrijkste doel
 Werkverzorging is van belang
 Werk opnieuw schrijven
 Criteria werkverzorging
 Werk opnieuw schrijven op kopieerblad
 Kinderen ruimte geven om vingers te ontspannen
 Actief bezig met stimuleren zithouding
 Leerlingen aanspreken op verkeerde zithouding
 Eigen zithouding is niet correct
 Gebruik methodeschrift op het bord
 Geen hulp bij ontwikkeling
 Belang van schrijven voor transfer naar hersens
 Afwisseling chromebooks en schrijven
 Veel rondlopen
 Veel feedback op de zithouding geven
 Helpen bijsturen zithouding
 Leerlingen aanspreken leesbaarheid schrift
 Schriftelijk feedback in schrift
 Feedback stimuleert leerlingen
 Leesbaarheid
 Leerling het werk laten teruglezen
 Evaluatie is gericht op verzorging
 Schrijfactiviteiten: opschrijven spellingswoordjes, werkboeken zaakvakken en vrije schrijfopdracht
 Leesbaarheid
 Leesbaar voor kind zelf
 Correct taalgebruik
 Belang werkverzorging
 Vooraf benoemen van criteria
 Minimale criteria uit observaties
 Tempo tijdens dictees
 Tijdslimiet inzetten
 Vooraf benoemen van tijdslimiet
 Leerlingen stimuleren om aan de slag te gaan met bepaalde criteria
 Feedback op inhoud en het schrijven
 Aandacht voor zithouding
 Benoemen belang zithouding
 Leerkracht maakt gebruik van verbonden schrift
 Complimenteren door stickers
 Doelen: leesbaarheid en verzorging
 Rondlopen
 Leerlingen aanspreken op zithouding, de leesbaarheid en werkverzorging.
 Op de juiste manier voordoen
 Feedback op leerlinghandschrift
 Schriftelijk feedback onder een les noteren
 Feedback op het hele proces
 Mondelinge en schriftelijke feedback per kind
 Bespreken regels rondom schrijven
 Eigen handschrift ontwikkelen
 Leesbaarheid is een belangrijke regel

Schoolpen blijven gebruiken
 Schrijfactiviteiten: werkboekjes in weektaak, werkboeken voor de zaakvakken, dictees en een opstel
 Bespreken met kinderen
 Werk teruglezen
 Aandacht voor onleesbaar of slordig handschrift
 Werk bespreken met kinderen
 Leerlingen aanspreken op werk
 Oefenen met kinderen
 Vooraf benoemen van criteria tijdens dictee
 Tijd geven voor dictee
 Bepaalde structuur in aanpak
 Fouten verbeteren
 Leesbaarheid
 Werk bespreken met kinderen
 Werk opnieuw overschrijven
 Aandacht voor zithouding
 Afbeelding juiste zithouding in de klas
 Leerlingen recht zetten
 Belang zithouding uitleggen
 Zithouding corrigeren
 Vrije keuze handschrift
 Geen hulp bij ontwikkeling persoonlijk handschrift
 Leerkrachthandschrift is wisselend
 Belangrijke eis: leesbaarheid
 Blijven schrijven
 Oefenen met schrijven
 Dingen leren schrijven
 Rondlopen
 Leerlingen aanspreken op werk en zithouding
 Leesbaar schrijven
 Werk moet leesbaar zijn
 Leerlingen werk laten teruglezen
 Leesbaarheid
 Belang werkverzorging
 Feedback op werkverzorging
 Redenen voor slordig schrijven
 Aanpassen aan niveauverschillen

Knelpunten

Kinderen schrijven steeds slordiger
Niet bewust letten op goed schrijven
Motoriek is minder ontwikkeld
Steeds vlugger schrijven
Werk afraffelen
Invullen zonder goed te lezen
De kinderen hebben niet allemaal de juiste pengreep
Pengreep is niet meer te veranderen
Verkeerde zithouding
Weinig geknutseld thuis
Weinig geoefend voor de motoriek
Bepaalde motorische activiteiten niet geleerd
Kinderen willen snel werken
Slordiger schrijven
Hoge schrijftempo
Verschillende vormen van pengreep
Handschriftvaardigheid is achteruit gegaan
Kinderen schrijven minder door chromebooks
Moeite met leerlingen stimuleren om goed te schrijven, doordat ze weinig oefenen
Handschrift wordt slordiger
Knippen is ingewikkeld
Kinderen zijn altijd weggekomen met motorische activiteiten
Behoorlijke achteruitgang bij spelling door minder schrijven
Achteruitgang leesbaarheid door een te hoog schrijftempo
Leerlingen hebben pijn door verkeerde pengreep.
Achteruitgang spelling
Kinderen kunnen hun eigen handschrift niet lezen
80% van de kinderen hebben een slordig handschrift
Kinderen zijn gemakzuchtig
Letters worden snel en onleesbaar geschreven
Het slordige handschrift
Kinderen zijn gemakzuchtig
Kinderen willen de hele dag op chromebooks werken
Kinderen zijn gedemotiveerd
Weinig motivatie voor net en verzorgd werk
Kinderen vinden verzorgd werk inleveren niet zo van belang
Kinderen willen graag met chromebooks werken
Kinderen willen het werk zo snel mogelijk afronden
Motivatie is het grootste probleem
Motoriek is bij een aantal kinderen zeer zwak of amper ontwikkeld.
Verkeerde pengreep
Moeite met motorische vaardigheden, zoals knippen/plakken/
tekenen
Kinderen kunnen hun eigen handschrift niet teruglezen
Een aparte pengreep
Kinderen schrijven onleesbaar
Kinderen kunnen hun eigen werk niet lezen
Aantal letters worden verkeerd geschreven
Aan de pengreep valt niets te veranderen
Kinderen schrijven minder
Kinderen zijn minder bezig met hun motoriek
Kinderen beginnen slordiger te schrijven

Regels loslaten

De fijne motoriek van sommige kinderen is niet helemaal goed ontwikkeld

Aandachtspunten bepaalde criteria

Bepaalde aandachtspunten zijn lastig

Kinderen schrijven te snel

Sommige kinderen hebben een verkeerde pengreep

Zithouding is minder geworden

Dingen door elkaar halen

Oplossingen

Meer thuis oefenen van de motoriek
Aandacht voor werkverzorging
Oefeningen inzetten vanuit handschriftcriteria
Geen methode inzetten
Aandacht besteden aan het handschrift
Oefeningen inzetten vanuit bepaalde criteria
Inzet methode is een optie
Aandacht bevordering handschrift
Op een creatieve manier werken
Leerlingen zijn gedemotiveerd voor creatieve werkvormen
Leren leerlingen motiveren
Motiverende oefeningen inzetten
Inzet methode heeft effect
Tijd
Een criterialijst inzetten
Kinderen kunnen veel soepeler schrijven door persoonlijk handschrift
Uitleggen
Opnieuw laten opschrijven
Waarschuwen met strafwerk
Geen tijd
Echte schrijfactiviteiten uitvoeren
Bewust met schrijven aan de slag gaan (1 keer in de twee maanden)
Kinderen motiveren door tijdens crea-lessen creatieve schrijfactiviteiten uit te voeren
Leerlingen overtuigen van het belang van een verzorgd handschrift
Veel feedback geven
Veel voordoen
Meer kritisch in werkboeken kijken
Letten op leesbaarheid en vormgeving
Veel aandacht besteden aan bepaalde criteria en zithouding
Geen methode inzetten
Schrijven koppelen aan dagelijks werk
Meer kritisch op het handschrift letten
Geen methode inzetten
Gericht bezig zijn met leesbaarheid
Klaar-opdrachten inzetten
Middel om pengreep te verbeteren
Stevig fundament in de onderbouw leggen
Aandacht geven
Oefenen
Blijven oefenen
Kritisch blijven volgen
Creatieve manier van werken (1 keer per 2 weken)
Leerlingen bewust maken
Koppelen aan creatieve vakken
Leerlingen met een goed ontwikkelde fijne motoriek worden gemotiveerd
Leerlingen met een minder goed ontwikkelde fijne motoriek worden gedemotiveerd
Tips over hoe leerlingen aan te sturen
Tips over hoe leerlingen met een zwakker handschrift te kunnen motiveren
Aandacht voor het schrijfonderwijs in de bovenbouw
Leerlingen het vertrouwen geven

Bijlage 13: Axiale codering

Begeleiding	
Leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Leesbaar voor kind zelf	Leesbaar handschrift
Uitleggen belang leesbaar handschrift	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid van het handschrift	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid handschrift	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid handschrift	Leesbaar handschrift
Belangrijke eis leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Enige eis leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Enige eis leesbaarheid	Leesbaar handschrift
Werk moet leesbaar zijn	Leesbaar handschrift
Leesbare, duidelijke letters	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid is een belangrijke regel	Leesbaar handschrift
Leesbaar schrijven	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid is zonder moeite kunnen lezen	Leesbaar handschrift
Leesbare, duidelijke letters	Leesbaar handschrift
Leesbaarheid is het belangrijkste doel	Leesbaar handschrift
Doelen: leesbaarheid en verzorging	Leesbaar handschrift/Werkverzorging
Kinderen stimuleren netjes schrijven	Werkverzorging
Verzorgd en leesbaar handschrift	Leesbaar handschrift/Werkverzorging
Belang werkverzorging	Werkverzorging
Belang werkverzorging	Werkverzorging
Werkverzorging is van belang	Werkverzorging
Op zithouding letten	Zithouding
Benoemen belang juiste zithouding	Zithouding
Juiste zithouding laten zien	Zithouding
Aandacht voor zithouding	Zithouding
Aandacht voor zithouding	Zithouding
Afbeelding juiste zithouding in de klas	Zithouding
Benoemen belang zithouding	Zithouding
Belang zithouding uitleggen	Zithouding
Helpen bijsturen zithouding	Zithouding
Actief bezig met stimuleren zithouding	Zithouding
Zithouding corrigeren	Zithouding
Leerlingen aanspreken op verkeerde zithouding	Zithouding
Eigen zithouding is niet correct	Zithouding
Leerlingen recht zetten	Zithouding
Uitleggen belang rustig schrijven	Voorbeeldfunctie
Vooraf bewust maken	Voorbeeldfunctie
Kinderen bewust op te laten letten	Voorbeeldfunctie
Leerkracht maakt gebruik van verbonden schrift	Voorbeeldfunctie
Op de juiste manier voordoen	Voorbeeldfunctie
Juiste schrijfwijze demonstreren	Voorbeeldfunctie
Netjes schrijven op het bord	Voorbeeldfunctie
Netjes schrijven op het bord	Voorbeeldfunctie
Voordoen hoofdletters	Voorbeeldfunctie
Gebruik methodeschrift op het bord	Voorbeeldfunctie
Leerlingen stimuleren langzamer schrijven en goed nadenken	Voorbeeldfunctie

Aanpassen aan niveauverschillen	Voorbeeldfunctie
Bepaalde structuur in aanpak	Voorbeeldfunctie
Correct taalgebruik	Voorbeeldfunctie
Feedback op leerling handschrift	Feedback
Schriftelijk feedback onder een les noteren	Feedback
Feedback op hele proces	Feedback
Mondeling en schriftelijk feedback per kind	Feedback
Bespreken regels rondom schrijven	Feedback
Werk terug met feedback	Feedback
Feedback op werkverzorging	Feedback
Schriftelijk feedback in schrift	Feedback
Feedback stimuleert leerlingen	Feedback
Veel feedback op de zithouding geven	Feedback
Feedback geven tijdens het lopen	Feedback
Feedback op inhoud en het schrijven	Feedback
Mondeling feedback op bepaalde criteria	Feedback
Eisen staan op het bord	Handschriftcriteria
Leerlingen stimuleren om aan de slag te gaan met bepaalde criteria	Handschriftcriteria
Drie specifieke eisen	Handschriftcriteria
Criteria is gericht op leesbaar schrijven	Handschriftcriteria
Criteria werkverzorging	Handschriftcriteria
Criteria a.d.h.v. aandachtspunten uit werkboeken	Handschriftcriteria
Criterium stellen aan werkboek	Handschriftcriteria
Eisen stellen voor werkboeken	Handschriftcriteria
Vooraf benoemen van criteria tijdens dictee	Handschriftcriteria
Vooraf benoemen van criteria	Handschriftcriteria
Minimale criteria uit observaties	Handschriftcriteria
Redenen voor slordig schrijven	Handschriftcriteria
Werk bespreken met kinderen	Evalueren
Kind aanspreken op werk	Evalueren
Leerlingen aanspreken op werk en zithouding	Evalueren
Werk bespreken met kinderen	Evalueren
Leerlingen aanspreken op werk	Evalueren
Leerlingen aanspreken leesbaarheid schrift	Evalueren
Leerlingen aanspreken op zithouding, de leesbaarheid en werkverzorging	Evalueren
Bespreken met kinderen	Evalueren
Korte evaluatie door met kind in gesprek te gaan	Evalueren
Extra langs leerlingen met slordig handschrift	Evalueren
Evaluatie is gericht op verzorging	Evalueren
Opnieuw doen	Werk verbeteren
Werk opnieuw verbeteren	Werk verbeteren
Werk opnieuw verbeteren	Werk verbeteren
Werk teruglezen	Werk verbeteren
Werk opnieuw overschrijven	Werk verbeteren
Werk opnieuw schrijven	Werk verbeteren
Werk opnieuw schrijven op kopieerblad	Werk verbeteren
Leerlingen werk laten teruglezen	Werk verbeteren
Leerling het werk laten teruglezen	Werk verbeteren
Leerlingen werk laten teruglezen	Werk verbeteren
Nogmaals laten opschrijven	Werk verbeteren
Leerling hun werk laten bekijken en vertellen	Werk verbeteren
Schrijfactiviteiten: aantal werkboeken van de zaakvakken, schrijven van spelling categoriewoorden, oefenen dictees	Schrijfactiviteiten

Schrijfactiviteiten: uitrekenen op kladpapier, spellingswoorden overschrijven, schrijven in werkboeken en dictees	Schrijfactiviteiten
Schrijfactiviteiten: werkboekjes in weektaak, werkboeken voor de zaakvakken, dictees en een opstel	Schrijfactiviteiten
Schrijfactiviteiten: opschrijven spellingswoordjes, werkboeken zaakvakken en vrije schrijfopdracht	Schrijfactiviteiten
Schrijfactiviteiten: werkboeken zaakvakken, dictees en stelopdrachten	Schrijfactiviteiten
Vrije keuze handschrift	Persoonlijk handschrift
Eigen handschrift ontwikkelen	Persoonlijk handschrift
Geen hulp bij ontwikkeling persoonlijk handschrift	Persoonlijk handschrift
Geen hulp bij ontwikkeling persoonlijk handschrift	Persoonlijk handschrift
Leerkrachthandschrift is wisselend	Persoonlijk handschrift
Vooraf benoemen van tijdslimiet	Tijd
Tempo tijdens dictees	Tijd
Tijd geven voor dictee	Tijd
Kinderen ruimte geven om vingers te ontspannen	Tijd
Tijdslimiet inzetten	Tijd
Rondlopen	Rondlopen
Veel rondlopen	Rondlopen
Rondlopen	Rondlopen
Rondlopen	Rondlopen
Blijven schrijven	Oefenen
Oefenen met schrijven	Oefenen
Oefenen met schrijven	Oefenen
Dingen leren schrijven	Oefenen
Kinderen kunnen sticker verdienen	Complimenteren
Complimenteren door stickers	Complimenteren
Verschil kennen in schrijf- en hoofdletter	Letterkennis
Afwisseling chromebooks en schrijven	Afwisseling medium
Schoolpen blijven gebruiken	Hulpmiddel
Inhoud werk is belangrijker dan schrijven	Keuzes belang schrijven
Schrijven bij spelling is belangrijk	Belang schrijven bij spelling

Huidige begeleiding 'doel begeleiding'	
1	Leesbaar handschrift
2	Werkverzorging

Huidige begeleiding 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Zithouding
2	Voorbeeldfunctie
3	Feedback
4	Handschriftcriteria
5	Evalueren
6	Werk verbeteren

Knelpunten	
De fijne motoriek van sommige kinderen is niet helemaal goed ontwikkeld	Fijne motoriek
Motoriek is bij een aantal kinderen zeer zwak of amper ontwikkeld	Fijne motoriek
Motoriek is minder ontwikkeld	Fijne motoriek
Kinderen zijn minder bezig met hun motoriek	Fijne motoriek
Weinig geoefend voor de motoriek	Fijne motoriek
Bepaalde motorische activiteiten niet geleerd	Fijne motoriek
Handschriftvaardigheid is achteruit gegaan	Fijne motoriek
Weinig geknutseld thuis	Fijne motoriek
Moeite met motorische vaardigheden, zoals knippen/plakken/tekenen	Fijne motoriek
Knippen is ingewikkeld	Fijne motoriek
Kinderen zijn altijd weggekomen met motorische activiteiten	Fijne motoriek
Kinderen willen snel werken	Schrijftempo
Kinderen willen het werk zo snel mogelijk afronden	Schrijftempo
Hoge schrijftempo	Schrijftempo
Kinderen schrijven te snel	Schrijftempo
Steeds vlugger schrijven	Schrijftempo
Achteruitgang leesbaarheid door een te hoog schrijftempo	Schrijftempo
Letters worden snel en onleesbaar geschreven	Schrijftempo
Niet bewust letten op goed schrijven	Schrijftempo
Invullen zonder goed te lezen	Schrijftempo
Regels loslaten	Schrijftempo
Dingen door elkaar halen	Schrijftempo
Werk afraffelen	Schrijftempo
Handschrift wordt slordiger	Handschrift
Kinderen schrijven steeds slordiger	Handschrift
Kinderen beginnen slordiger te schrijven	Handschrift
Het slordige handschrift	Handschrift
Slordiger schrijven	Handschrift
80% van de kinderen hebben een slordig handschrift	Handschrift
Kinderen schrijven onleesbaar	Handschrift
Kinderen kunnen hun eigen werk niet lezen	Handschrift
Kinderen kunnen hun eigen handschrift niet teruglezen	Handschrift
Kinderen kunnen hun eigen handschrift niet lezen	Handschrift
Aantal letters worden verkeerd geschreven	Handschrift
Motivatatie is het grootste probleem	Motivatatie
Kinderen zijn gedemotiveerd	Motivatatie
Weinig motivatie voor net en verzorgd werk	Motivatatie
Kinderen vinden verzorgd werk inleveren niet zo van belang	Motivatatie
Kinderen zijn gemakzuchtig	Motivatatie
Kinderen zijn gemakzuchtig	Motivatatie
Kinderen willen graag met chromebooks werken	Motivatatie

Kinderen willen de hele dag op chromebooks werken	Motivatie
De kinderen hebben niet allemaal de juiste pengreep	Pengreep
Sommige kinderen hebben een verkeerde pengreep	Pengreep
Pengreep is niet meer te veranderen	Pengreep
Verkeerde pengreep	Pengreep
Een aparte pengreep	Pengreep
Verschillende vormen van pengreep	Pengreep
Aan de pengreep valt niets te veranderen	Pengreep
Leerlingen hebben pijn door verkeerde pengreep	Pengreep
Kinderen schrijven minder	Ruimte voor schrijven
Kinderen schrijven minder door chromebooks	Ruimte voor schrijven
Moeite met leerlingen stimuleren om goed te schrijven, doordat ze weinig oefenen	Ruimte voor schrijven
Bepaalde aandachtspunten zijn lastig	Ruimte voor schrijven
Aandachtspunten bepaalde criteria	Ruimte voor schrijven
Behoorlijke achteruitgang bij spelling door minder schrijven	Ruimte voor schrijven
Achteruitgang spelling	Ruimte voor schrijven
Verkeerde zithouding	Zithouding
Zithouding is minder geworden	Zithouding

Knelpunten 'schrijfvoorwaarden'	
1	Fijne motoriek
2	Pengreep
3	Zithouding

Knelpunten 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Schrijftempo
2	Handschrift
3	Motivatie
4	Ruimte voor schrijven

Oplossingen	
Oefenen	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Blijven oefenen	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Meer thuis oefenen voor motoriek	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Meer kritisch in werkboeken kijken	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Meer kritisch op het handschrift letten	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Kritisch blijven volgen	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Veel voordoen	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Uitleggen	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Veel feedback geven	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Kinderen kunnen veel soepeler schrijven door persoonlijk handschrift	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Schrijven koppelen aan dagelijks werk	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Waarschuwen met straf werkt	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Opnieuw laten opschrijven	Specifieke leerkrachtvaardigheden
Bewust met schrijven aan de slag gaan (een keer in de twee maanden)	Aandacht schrijfvaardigheid
Aandacht voor het schrijfonderwijs in de bovenbouw	Aandacht schrijfvaardigheid
Aandacht besteden aan het handschrift	Aandacht schrijfvaardigheid
Aandacht bevordering handschrift	Aandacht schrijfvaardigheid
Aandacht geven	Aandacht schrijfvaardigheid
Aandacht voor werkverzorging	Aandacht schrijfvaardigheid
Gericht bezig zijn met leesbaarheid	Aandacht schrijfvaardigheid
Letten op leesbaarheid en vormgeving	Aandacht schrijfvaardigheid
Veel aandacht besteden aan bepaalde criteria en zithouding	Aandacht schrijfvaardigheid
Echte schrijfactiviteiten uitvoeren	Schrijf oefeningen
Oefeningen inzetten voor handschriftcriteria	Schrijf oefeningen
Oefeningen inzetten voor bepaalde criteria	Schrijf oefeningen
Motiverende oefeningen inzetten	Schrijf oefeningen
Kinderen motiveren door tijdens crea-lessen creatieve schrijfactiviteiten uit te voeren	Schrijf oefeningen
Koppelen aan creatieve vakken	Schrijf oefeningen
Creatieve manier van werken (een keer per twee weken)	Schrijf oefeningen
Creatieve manier van werken (een keer per twee weken)	Schrijf oefeningen
Klaar-opdrachten inzetten	Schrijf oefeningen
Leerlingen motiveren verzorgd handschrift te willen hebben en het belang	Motivatie
Leren leerlingen motiveren	Motivatie
Leerlingen bewust maken	Motivatie
Leerlingen het vertrouwen geven	Motivatie
Leerlingen met een goed ontwikkelde fijne motoriek worden gemotiveerd	Motivatie
Tips over hoe leerlingen aan te sturen	Motivatie
Tips over hoe leerlingen met een zwakker handschrift te kunnen motiveren	Motivatie
Leerlingen met een minder goed ontwikkelde fijne motoriek worden gedemotiveerd	Motivatie
Leerlingen zijn gedemotiveerd voor creatieve werkvormen	Motivatie

Geen methode inzetten	Methode
Geen methode inzetten	Methode
Geen methode inzetten	Methode
Inzet methode is een optie	Methode
Inzet methode heeft effect	Methode
Tijd	Tijdsplanning
Geen tijd	Tijdsplanning
Een criterialijst inzetten	Hulpmiddel
Middel om pengreep te verbeteren	Hulpmiddel
Stevig fundament in de onderbouw leggen	Starten in de onderbouw

Oplossingen 'schrijfvoorwaarden'	
1	Motivatie
2	Aandacht schrijfvaardigheid

Oplossingen 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Specifieke leerkrachtvaardigheden
2	Schrijf oefeningen
3	Methode
4	Tijdsplanning
5	Hulpmiddel

Bijlage 14: Transcriptie interview expertdocent

Dit interview is op 25 februari 2019 om 09.30 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de expertdocent met 'E'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

E: Kinderen kunnen heel veel dingen niet meer goed vasthouden, omdat in hun hele leefomgeving dat niet meer van ze gevraagd wordt. Ga maar eens kijken, kleien kinderen nog? Spelen kinderen in de tuin? Klimmen kinderen in bomen? De spieren in de vingers zijn al zwakker als dat zij eigenlijk zouden moeten zijn. Knikkeren gebeurt niet meer. Dat zijn allemaal motorische vaardigheden die de kinderen uit de handen worden genomen. De hele motoriek is gewoon zwak.

I: Kunnen wij in de bovenbouwgroepen ook nog aandacht blijven besteden aan die fijne motoriek? Op welke manier?

E: Er zijn zat manieren waarop je dat zou kunnen doen. Door bijvoorbeeld 5-minutenspelletjes in te zetten en die iedere keer aan een thema vast te koppelen, daarmee bedoel ik een motorisch thema. Die zet je ook als energizers in tussen twee lesmomenten, maar ook om even van de tablets los te zijn. Alleen al dit soort oefeningen, of een bruggetje maken, oefeningen met je vingers of armen. Een klein voorbeeld: neem eens een dienblad en probeer de tennisbal van de ene kant naar de andere kant te rollen zonder dat hij er vanaf valt. Verder zijn er vele kleine zenuwspelletjes in doosjes die je kunt inzetten.

I: Kun je mij vertellen over wat je opvalt aan de handschriftvaardigheid van je leerlingen en ook wat je opvalt bij de leerlingen van groep 7 en 8?

E: Bij jonge kinderen, zeker bij kleuters die net de school binnenkomen, zie je dat de pengreep, oftewel de driepuntsgreep, bijna niet ontwikkeld is. Het lijkt net op een vuistgreep. Kinderen zijn motorisch erg zwak, maar niet alleen zwak in dat zij iets niet kunnen, maar ook in hun lichaam. Hun spierspanning is ook heel zwak. Trek je dat door naar de bovenbouw, waar ik in groep 7 en 8 les geef in schrijven, zie je dat hun houding echt het grootste probleem is en daarna komt pas de pengreep.

I: Op welke manier stimuleer je leerlingen om de pengreep wel op de juiste manier te houden?

E: Ik heb ze de afgelopen periode kennis laten maken met verschillende soorten materialen, dus verschillende potloden, ronde potloden, zeskantige, driekantige, dikke en gewone potloden, maar ook met verschillende hardheden. Door ze te laten ervaren hoe hard je moet drukken, konden zij zelf ervaren wat zij prettig vonden. Als je met iets schrijft waar je je prettig bij voelt, gaat je schrijven al vooruit. Dan heb je al één pluspunt gehaald.

I: Gebruik je daarnaast ook vulpennen?

E: Die heb ik bij mijn leerlingen nog niet gebruikt, die hebben zij wel. Dat is vaak een heel gedoe. Omdat je te weinig schrijft, raken de vullingen dik. Dan loopt de pen niet lekker. Ik schrijf voornamelijk met ze met ballpoint en daarin heb ik ze ook verschillende ballpoints aangeboden. En heel veel met het potlood.

I: Je had het daarnet ook over de zithouding. Op welke manier stimuleer je de goede zithouding van leerlingen?

E: Door ze tijdens het schrijven continu aan te spreken, maar ook zelf te laten zien. Te laten zien dat als je met je neus op het blad ligt, dat je dan niet kunt zien wat er op het bord geschreven wordt. Ook vind ik het belangrijk om uit te leggen waarom een juiste zithouding zo van belang is.

I: Maak je daarnaast ook nog gebruik van bepaalde plaatjes of materialen om die juiste zithouding te stimuleren?

E: Nee. Die zijn er wel. Die zou ik zeker adviseren om in te zetten in de groepen.

I: Wat zijn volgens u de belangrijkste aspecten van handschriftkwaliteit waar kinderen op moeten letten tijdens het schrijven?

E: Goede motoriek. Grote en fijne motoriek. En als kinderen geen goede zithouding hebben, kun je niet van ze verwachten dat die motoriek goed gaat. Die hele motoriek is belangrijk, want de vingers zitten aan het eind van je lijf. Gym en veel buitenspelmateriaal, zodat zij die vaardigheden allemaal leren. Maar ook zeker de creatieve vakken en enerzigers tussendoor.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de leesbaarheid van het handschrift?

E: Door zelf leesbaar te schrijven op het bord volgens de methode. Goed voordoen is goed volgen. Verder is het belangrijk om heel gestructureerd schrijfonderwijs te geven. Heel gestructureerd motorische oefeningen te doen met de kinderen, tekenen, handvaardigheid en gym en buiten het spel stimuleren.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan het tempo van de handschriftkwaliteit?

E: De tempotoets kun je doen door op verschillende manieren daar aandacht aan te besteden. Schrijf een sinterklaasliedje zo snel mogelijk. Schrijf een sinterklaasliedje op een zo'n mooi mogelijke manier. Er zit een heel groot verschil in. Schrijf je tafels in een snel tempo, maar het moet wel leesbaar zijn voor de ander. Dus je kunt het op allerlei leuke manieren stimuleren. En doe mee als leerkracht. Het is zeker iets waar je als leerkracht aandacht aan moet besteden. Leg wel uit waarom je dat doet. Het is belangrijk dat zij straks op de middelbare school mee kunnen komen in de lessen, door bijvoorbeeld samenvattingen te schrijven.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de verzorging van de handschriftkwaliteit?

E: Door aan aspecten die ik hiervoor heb genoemd te werken. Door zelf een voorbeeld te geven, maar ook door verschillende soorten materialen te gebruiken. Ga maar eens synchronische letters schrijven en versier die maar. Maak er wat moois van. Ga ook bijvoorbeeld graffiti proberen te maken, dat is eigenlijk ook een schrijf oefening. Daarmee maak je het voor kinderen veel leuker. Belangrijkste aspect hierbij is afwisseling. Niet het schrijfschrift pakken en de kinderen dat laten overschrijven, want dat is niet leuk. Dus gebruik van verschillende soorten oefeningen, werkvormen en materialen. Ik merk in de groepen 7 en 8 dat zij het erg leuk vinden doordat zij op verschillende manieren aan de slag gaan met schrijven.

I: Wat zijn volgens u de belangrijkste schrijfvoorwaarden waar kinderen zich aan moeten voldoen?

E: Zoals ik al eerder zei: de fijne motoriek, de zithouding en de pengreep zijn de belangrijkste voorwaarden.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de pengreep, de schrijfhouding, de bladligging en de zithouding van hun leerlingen tijdens het schrijven van producten?

E: Door zelf de leerlingen te laten ervaren. En zelf het goede voorbeeld te geven. En uit te leggen waarom. Bijvoorbeeld: als je heel hard drukt, worden je nagels wit. Ik laat dat dan ook zien. Dat betekent dat er veel te veel spanning op je vingers staan. Laat het maar eens rusten. Laat het potlood slapen. Kinderen geven soms ook aan dat ze veel pijn hebben. Leg dan ook uit hoe dat kan. Je bent dan namelijk een voorbeeldfunctie voor de kinderen. Kinderen willen ook weten waarom iets zo is. De bladligging ligt bij de persoon zelf, bij de mens zelf. Je hebt wel van die schrijfkaarten, maar dat vind ik minder van belang.

I: Even een stapje terug. We hadden het daarnet over het methodeschrift en het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift. Wat vind jij het belangrijkste?

E: Ik vind het belangrijk dat zij heel lang, eigenlijk tot en met groep 7, de methodische manier van schrijven leren met een goede houding. Dat zij in groep 8 gaan ervaren dat een persoonlijk handschrift meer bij de mens past. Het belangrijkste is dat het leesbaar is en voor hen zelf goed hanteerbaar en dat het op tempo is. Dat hebben zij nodig voor het middelbaar onderwijs en voor de rest van hun leven. Het liefst kunnen de kinderen zelfs het laatste halfjaar van groep 8 werken aan hun persoonlijk handschrift.

Dat ontwikkelen van een persoonlijk handschrift kan weer vervolgens door verschillende oefeningen, materialen en technieken in te zetten. Ik laat ze ook wel eens op hun manier schrijven. Vervolgens kunnen zij het schrift aan een ander geven en dat proberen te lezen. Eigenlijk een stuk zelfevaluatie. Dan zie zij het zelf ook. Dat kan zowel in groep 8, maar ook zeker de jaren ervoor. Als je je schrift aan een ander geeft, dan ga je ervaren wat voor jou heel normaal is, dat dat voor een ander niet zo is. Het uitleggen hier is weer belangrijk. Ik vraag soms ook wel aan een kind wat hij de mooiste letter vindt. Zet daar maar een zonnetje omheen en stimuleer leerlingen ook veel. In de bovenbouwgroep beloon ik hen door stickers te geven. Bij vijf stickers mag je zelfs met kleur schrijven.

I: Eigenlijk hebben wij ook al antwoord gegeven op de volgende vraag. Op welke manier kunnen de leerkrachten van groep 7 en 8 hun leerlingen stimuleren om kritisch naar het eigen handschrift te kijken en deze te verbeteren?

E: Stimuleer en beloon leerlingen op het werk. Hoe gaaf is het als zij met de stiften van de leerkracht mogen schrijven in groep 3? Ga maar een keer met Oost-Indische inkt schrijven. Moet je eens kijken wat er gebeurt.

I: Jij geeft zelf ook het juiste voorbeeld op het bord. Op welke manier kun je als leerkracht het juiste voorbeeld zijn om dat handschrift te bevorderen? Waar let jij dan op tijdens het schrijven op het bord?

E: Dat ik schrijf volgens het methodeschrift. Tegenwoordig heb je vele leuke filmpjes bij schrijfmethoden waarin de schrijfolgorde helemaal wordt verteld en wordt voorgedaan. De schrijffletter schrijf je en de leesletter lees je.

I: Stel je voor. Je staat in groep 7 en er worden geen schrijflessen gegeven. Wat zijn dan de belangrijkste punten bij het geven van instructie om de ontwikkeling van het handschrift te bevorderen?

E: Teken, door op allerlei manieren met tekenen aan de slag te gaan. Ga maar een mandala maken, moet je zien hoeveel schrijfoefeningen daarin zitten. Ga maar graffiti tekenen, op een papier je naam van heel groot naar heel klein, of je naam met alle letters door elkaar. En wat in die groepen ook zo leuk is, is schrijfdansen. Of iets met schrijfkriebels doen. Of met scheerschuim of zand op tafels. Dan ben je niet alleen met een schrijfschrift bezig, maar je bent wel met een motorische inoefening van bepaalde oefeningen bezig.

I: En bij het schrijven in werkboeken. Wat vind je daar dan zo belangrijk aan?

E: Ook schrijffletters. Anders krijg je drie verschillende dingen. Dan oefen je het geleerde in de praktijk. Het schrijfschrift is je oefenmateriaal waar je in bezig bent. In je werkschrift werk je, dan gebruik je de dingen die je eerder hebt geoefend.

I: Op welke manier geef je feedback tijdens het schrijven? Wat is voor jou belangrijk bij de feedback?

E: Dat ik het niet kan lezen. Ik loop veel rond en als ik iets tegenkom wat echt onleesbaar is, dan pak ik er een potlood en papier bij. Ik leg mijn hand erop en vraag: Wat heb jij geschreven? Lees het eens voor mij? Dan haal je het kind even uit de context van wat er geschreven is en dan ziet het kind het zelf ook. Ik maak het kind zelf dus bewust van de schrijfwijze en laat het kind zelf verwoorden wat hij heeft geschreven. De feedback die ik geef is positief en is concreet.

I: Komt het ook voor dat je vooraf doelen stelt waar de kinderen mee aan de slag gaan?

E: Ja zeker. We gaan vandaag letten op de lussen of de verbindingen. Die doelen komen dan uit de methode. Ik zelf gebruik niet de criteria die door het SLO zijn bedacht, omdat ik bang ben dat het niet helemaal overeenkomt met de methodedoelen. De leerkrachten van jullie school zouden wel gebruik kunnen maken van criteria die bijvoorbeeld uit het PPON-rapport naar voren zijn gekomen.

Belangrijk is wel dat er na de les ook aandacht wordt besteedt aan die doelen door te evalueren.

I: Op welke manier kunnen leerkrachten de doelen evalueren?

E: Door met elkaar te kijken. Wat heb jij? Wat lees jij? Wat zie ik?

I: Als de verschillen zo groot zijn, hoe kun je daar dan rekening mee houden?

E: Dan doe je het op kindniveau. Dat kun je in een kindgesprek doen. Wat ook erg belangrijk is, is om goed rond te lopen en tegelijkertijd feedback te geven op het proces. De kinderen kunnen dan meteen aan de slag met die feedback. Dus een lopende leerkracht is van belang. Net zoals bij andere vakken.

I: Jullie werken met een schrijfmethode. Hoe doe je dat dan in de praktijk?

E: Ik wissel het heel erg af. Ik ben ook echt een paar dagen vooraf aan het nadenken. De vorige keer in het schrift, nu een keer op een andere manier. Pas het ook aan het seizoen aan. Misschien dat ik de volgende keer wel zeg dat ik opnieuw ga vouwen in de bovenbouw. Als zij niet secuur die lijnen vouwen, dan heeft het geen zin, want dan gaan zij ook niet secuur schrijven. Dat zijn handelingen die je doet. Schrijven zijn handelingen die je met de motoriek van je vingers, van je hand en arm doet. Buiten de kaders denken. Ga maar ook eens die letters lopen. De kinderen laten zien en laten ervaren. Ga maar liggen als een bepaalde letter. Doordat het zo anders is, zijn zij getriggerd. Kinderen willen graag op een andere manier leren. Door het te doen, zijn zij dus meer gemotiveerder om te leren schrijven. Het gaat erom dat jij ze uit de traditionele weg haalt, van die schrijfoefening achter de stoel. Dat je wat doet met de leerlingen.

I: Ik heb in een artikel gelezen dat leerkrachten onzeker zijn over hun kennis m.b.t. dit onderwerp. Op welke manier kunnen de leerkrachten zijn expertise op dit gebied verbreden?

E: Ik pak het internet 'schrijfonderwijs voor groep 7 en 8' erbij. Je vindt er allerlei handige tips en weet ook hoe er in de onderbouw- en bovenbouwgroepen de methodische letters worden aangeboden. Leg het kinderen uit. Wees niet bang. Probeer zelf ook dingen uit als er bepaalde letters veranderen. Het rekenonderwijs verandert in de loop der jaren. Dit geldt ook voor het schrijfonderwijs. Waarom zou je je dan hier niet in verdiepen?

En ik denk dat je op school ook kunt kijken naar de specialisaties van collega's. Gebruik elkaars expertise ook daarin. Om die reden geef ik ook in de bovenbouwgroepen schrijfonderwijs. Waarom moet je alles zelf weten en kun je elkaar expertise niet delen?

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Als je cijfers mocht geven, wat vindt jij het allerbelangrijkst in de begeleiding van leerlingen in de groepen 7 en 8?

E: De zithouding, de pengreep en motivatie. Leg ze uit waarom. Motiveer kinderen.

Schrijven wordt meestal niet leuk gevonden, maar je kunt schrijven leuk maken door voor afwisseling te zorgen in verschillende soorten lessen, oefeningen, materialen en door veel te bewegen. Het doel van het schrijfonderwijs is leerlingen een goed leesbaar handschrift te kunnen ontwikkelen.

I: Is er misschien nog iets dat je wil benoemen?

E: Motoriek vind ik het allerbelangrijkste. Als er kinderen zijn die moeite hebben met hun handschrift, heb ik hier de methode 'Schrijven zonder pen' staan en allerlei spelletjes. De methode is ontwikkeld voor kinderen die motorisch zwak zijn om een blokschrift te leren. Er staat veel informatie in, maar ook hele simpele spelideeën die je kunt inzetten. Door die spellen ervaren kinderen bepaalde motorische vaardigheden.

Ik ben van het ervaringsgericht leren: laat ze het maar voelen.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

E: Besteed aandacht aan de motoriek. Het schrijven komt daarna vanzelf. Blijf schrijven en blijf het oefenen.

I: Ik wil je bedanken voor je deelname aan het onderzoek.

Bijlage 15: Interviews markeringen informatie per deelvraag

Dit interview is op 25 februari 2019 om 09.30 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de expertdocent met 'E'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

E: Kinderen kunnen heel veel dingen niet meer goed vasthouden, omdat in hun hele leefomgeving dat niet meer van ze gevraagd wordt. Ga maar eens kijken, kleien kinderen nog? Spelen kinderen in de tuin? Klimmen kinderen in bomen? De spieren in de vingers zijn al zwakker als dat zij eigenlijk zouden moeten zijn. Knikkeren gebeurt niet meer. Dat zijn allemaal motorische vaardigheden die de kinderen uit de handen worden genomen. De hele motoriek is gewoon zwak.

I: Kunnen wij in de bovenbouwgroepen ook nog aandacht blijven besteden aan die fijne motoriek? Op welke manier?

E: Er zijn zat manieren waarop je dat zou kunnen doen. Door bijvoorbeeld 5-minutenspelletjes in te zetten en die iedere keer aan een thema vast te koppelen, daarmee bedoel ik een motorisch thema. Die zet je ook als energizers in tussen twee lesmomenten, maar ook om even van de tablets los te zijn. Alleen al dit soort oefeningen, of een bruggetje maken, oefeningen met je vingers of armen. Een klein voorbeeld: neem eens een dienblad en probeer de tennisbal van de ene kant naar de andere kant te rollen zonder dat hij er vanaf valt. Verder zijn er vele kleine zenuwspelletjes in doosjes die je kunt inzetten.

I: Kun je mij vertellen over wat je opvalt aan de handschriftvaardigheid van je leerlingen en ook wat je opvalt bij de leerlingen van groep 7 en 8?

E: Bij jonge kinderen, zeker bij kleuters die net de school binnenkomen, zie je dat de pengreep, oftewel de driepuntsgreep, bijna niet ontwikkeld is. Het lijkt net op een vuistgreep. Kinderen zijn motorisch erg zwak, maar niet alleen zwak in dat zij iets niet kunnen, maar ook in hun lichaam. Hun spierspanning is ook heel zwak. Trek je dat door naar de bovenbouw, waar ik in groep 7 en 8 les geef in schrijven, zie je dat hun houding echt het grootste probleem is en daarna komt pas de pengreep.

I: Op welke manier stimuleer je leerlingen om de pengreep wel op de juiste manier te houden?

E: Ik heb ze de afgelopen periode hen kennis laten maken met verschillende soorten materialen, dus verschillende potloden, ronde potloden, zeskantige, driekantige, dikke en gewone potloden, maar ook met verschillende hardheden. Door ze te laten ervaren hoe hard je moet drukken, hoe snel het kost en zeg maar uitvloeit. Daarmee konden zij zelf ervaren wat zij prettig vonden. Als je met iets schrijft waar je je prettig bij voelt, gaat je schrijven al vooruit. Dan heb je al één pluspunt gehaald.

I: Gebruik je daarnaast ook vulpennen?

E: Die heb ik bij mijn leerlingen nog niet gebruikt, die hebben zij wel. Dat is vaak een heel gedoe. Omdat je te weinig schrijft, raken de vullingen dik. Dan loopt de pen niet lekker. Ik schrijf voornamelijk met ze met ballpoint en daarin heb ik ze ook met verschillende ballpoints aangeboden. En heel veel met het potlood.

I: Je had het daarnet ook over de zithouding. Op welke manier stimuleer je de goede zithouding van leerlingen?

E: Door ze tijdens het schrijven continu aan te spreken, maar ook zelf te laten zien. Te laten zien dat als je met je neus op het blad ligt, dat je dan niet kunt zien wat er op het bord geschreven wordt. Ook vind ik het belangrijk om uit te leggen waarom een juiste zithouding zo van belang is.

I: Maak je daarnaast ook nog gebruik van bepaalde plaatjes of materialen om die juiste zithouding te stimuleren?

E: Nee. Die zijn er wel. Die zou ik zeker adviseren om in te zetten in de groepen.

I: Wat zijn volgens u de belangrijkste aspecten van handschriftkwaliteit waar leerkrachten op moeten letten tijdens het schrijven?

E: Goede motoriek. Grote en fijne motoriek. En als kinderen geen goede zithouding hebben, kun je niet van ze verwachten dat die motoriek goed gaat. Die hele motoriek is belangrijk, want de vingers zitten aan het eind van je lijf.

Gym en veel buitenspelmateriaal, zodat zij die vaardigheden allemaal leren. Maar ook zeker de creatieve vakken en energizers tussendoor zijn van belang.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de leesbaarheid van het handschrift?

E: Door zelf leesbaar te schrijven op het bord volgens de methode. Goed voordoen is goed volgen. Verder is het belangrijk om heel gestructureerd schrijfonderwijs te geven. Heel gestructureerd motorische oefeningen te doen met de kinderen, tekenen, handvaardigheid en gym en buiten het spel stimuleren.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan het tempo van de handschriftkwaliteit?

E: De tempotoets kun je doen door op verschillende manieren daar aandacht aan te besteden. Schrijf een sinterklaasliedje zo snel mogelijk. Schrijf een sinterklaasliedje op een zo'n mooi mogelijke manier. Er zit een heel groot verschil in. Schrijf je tafels in een snel tempo, maar het moet wel leesbaar zijn voor de ander. Dus je kunt het op allerlei leuke manieren stimuleren. En doe mee als leerkracht. Tempo is zeker iets waar je als leerkracht aandacht aan moet besteden. Leg wel uit waarom je dat doet. Het is belangrijk dat zij straks op de middelbare school mee kunnen komen in de lessen, door bijvoorbeeld samenvattingen te schrijven.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de verzorging van de handschriftkwaliteit?

E: Door aan aspecten die ik hiervoor heb genoemd te werken. Door zelf een voorbeeld te geven, maar ook door verschillende soorten materialen te gebruiken. Ga maar eens synchronische letters schrijven en versier die maar. Maak er wat moois van. Ga ook bijvoorbeeld graffiti proberen te maken, dat is eigenlijk ook een schrijfoefening. Daarmee maak je het voor kinderen veel leuker. Belangrijkste aspect hierbij is afwisseling. Niet het schrijfschrift pakken en de kinderen dat laten overschrijven, want dat is niet leuk. Dus gebruik van verschillende soorten oefeningen, werkvormen en materialen. Ik merk in de groepen 7 en 8 dat zij het erg leuk vinden doordat zij op verschillende manieren aan de slag gaan met schrijven.

I: Wat zijn volgens u de belangrijkste schrijfvoorwaarden waar kinderen zich aan moeten voldoen?

E: Zoals ik al eerder zei: de fijne motoriek, de zithouding en de pengreep zijn de belangrijkste voorwaarden.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de pengreep, de schrijfhouding, de bladligging en de zithouding van hun leerlingen tijdens het schrijven van producten?

E: Door zelf de leerlingen te laten ervaren. En zelf het goede voorbeeld te geven. En uit te leggen waarom. Bijvoorbeeld: als je heel hard drukt, worden je nagels wit. Ik laat dat dan ook zien. Dat betekent dat er veel te veel spanning op je vingers staan. Laat het maar eens rusten. Laat het potlood slapen. Kinderen geven soms ook aan dat ze veel pijn hebben. Leg dan ook uit hoe dat kan. Je bent dan namelijk een voorbeeldfunctie voor de kinderen. Kinderen willen ook weten waarom iets zo is.

De bladligging ligt bij de persoon zelf, bij de mens zelf. Je hebt wel van die schrijfkaarten, maar dat vind ik minder van belang.

I: Even een stapje terug. We hadden het daarnet over het methodeschrift en het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift. Wat vind jij het belangrijkste?

E: Ik vind het belangrijk dat zij heel lang, eigenlijk tot en met groep 7, de methodische manier van schrijven leren met een goede houding. Dat zij in groep 8 gaan ervaren dat een persoonlijk handschrift meer bij de mens past. Het belangrijkste is dat het leesbaar is en voor hen zelf goed hanteerbaar en dat het op tempo is. Dat hebben zij nodig voor het middelbaar onderwijs en voor de rest van hun leven. Het liefst kunnen de kinderen zelfs het laatste halfjaar van groep 8 werken aan hun persoonlijk handschrift. Dat ontwikkelen van een persoonlijk handschrift kan weer vervolgens door verschillende oefeningen, materialen en technieken in te zetten. Ik laat ze ook wel eens op hun manier schrijven. Vervolgens kunnen zij het schrift aan een ander geven en dat proberen te lezen. Eigenlijk een stuk zelfevaluatie. Dan zie zij het zelf ook. Dat kan zowel in groep 8, maar ook zeker de

jaren ervoor. Als je je schrift aan een ander geeft, dan ga je ervaren wat voor jou heel normaal is, dat dat voor een ander niet zo is.

Het uitleggen hier is weer belangrijk. Ik zeg soms ook wel aan een kind wat hij de mooiste letter vindt. Zet daar maar een zonnetje omheen en stimuleer leerlingen ook veel. In de bovenbouwgroep beloon ik hen door stickers te geven. Bij vijf stickers mag je zelfs met kleur schrijven.

I: Eigenlijk hebben wij ook al antwoord gegeven op de volgende vraag. Op welke manier kunnen de leerkrachten van groep 7 en 8 hun leerlingen stimuleren om kritisch naar het eigen handschrift te kijken en deze te verbeteren?

E: Stimuleer en beloon leerlingen op het werk. Hoe gaaf is het als zij met de stiften van de leerkracht mogen schrijven in groep 3? Ga maar een keer met Oost-Indische inkt schrijven. Moet je eens kijken wat er gebeurt.

I: Jij geeft zelf ook het juiste voorbeeld op het bord. Op welke manier kun je als leerkracht het juiste voorbeeld zijn om dat handschrift te bevorderen? Waar let jij dan op tijdens het schrijven op het bord?

E: Dat ik schrijf volgens het methodeschrift. Tegenwoordig heb je vele leuke filmpjes bij schrijfmethoden waarin de schrijfolgorde helemaal wordt verteld en wordt voorgedaan. De schrijfletter schrijf je en de leesletter lees je.

I: Stel je voor. Je staat in groep 7 en er worden geen schrijfflessen gegeven. Wat zijn dan de belangrijkste punten bij het geven van instructie om de ontwikkeling van het handschrift te bevorderen?

E: Tekenen, door op allerlei manieren met tekenen aan de slag te gaan. Ga maar een mandala maken, moet je zien hoeveel schrijfoefeningen daar in zitten. Ga maar graffiti tekenen, op een papier je naam van heel groot naar heel klein, of je naam met alle letters door elkaar. En wat in die groepen ook zo leuk is, is schrijfdansen. Of iets met schrijfkriebels doen. Of met scheerschuim of zand op tafels. Dan ben je niet alleen met een schrijfschrift bezig, maar je bent wel met een motorische inoefening van bepaalde vaardigheden bezig.

I: En bij het schrijven in werkboeken. Wat vind je daar dan zo belangrijk aan?

E: Ook schrijfletters. Anders krijg je drie verschillende dingen. Dan oefen je het geleerde in de praktijk. Het schrijfschrift is je oefenmateriaal waar je in bezig bent. In je werkschrift werk je, dan gebruik je de dingen die je eerder hebt geoefend.

I: Op welke manier geef je feedback tijdens het schrijven? Wat is voor jou belangrijk bij de feedback?

E: Dat ik het kan lezen. Ik loop veel rond en als ik iets tegenkom wat echt onleesbaar is, dan pak ik er een potlood en papier bij. Ik leg mijn hand erop en vraag: Wat heb jij geschreven? Lees het eens voor mij? Dan haal je het kind even uit de context van wat er geschreven is en dan ziet het kind het zelf ook. Ik maak het kind zelf dus bewust van de schrijfwijze en laat het kind zelf verwoorden wat hij heeft geschreven. De feedback die ik geef is positief en is concreet.

I: Komt het ook voor dat je vooraf doelen stelt waar de kinderen mee aan de slag gaan?

E: Ja zeker. We gaan vandaag letten op de lussen of de verbindingen. Die doelen komen dan uit de methode en ik benoem die ook. Ik zelf gebruik niet de criteria die door het SLO zijn bedacht, omdat ik bang ben dat het niet helemaal overeenkomt met de methodedoelen. De leerkrachten van jullie school zouden wel gebruik kunnen maken van criteria die bijvoorbeeld uit het PPON-rapport naar voren zijn gekomen. Belangrijk is wel dat er na de les ook aandacht wordt besteedt aan die doelen door te evalueren.

I: Op welke manier kunnen leerkrachten de doelen evalueren?

E: Door met elkaar te kijken naar het schrijfwerk. Wat heb jij? Wat lees jij? Wat zie ik?

I: Als de verschillen zo groot zijn, hoe kun je daar dan rekening mee houden?

E: Dan doe je het op kindniveau. Dat kun je in een kindgesprek doen. Wat ook erg belangrijk is, is om goed rond te lopen en tegelijkertijd feedback te geven op het proces. De kinderen kunnen dan meteen aan de slag met die feedback. Dus een lopende leerkracht is van belang. Net zoals bij andere vakken.

I: Jullie werken met een schrijfmethode. Hoe doe je dat dan in de praktijk?

E: Ik wissel het heel erg af. Ik ben ook echt een paar dagen vooraf aan het nadenken. De vorige keer in het schrift, nu een keer op een andere manier. Pas het ook aan het seizoen. Misschien dat ik de volgende keer wel zeg dat ik opnieuw ga vouwen in de bovenbouw. Als zij niet secuur die lijnen vouwen, dan heeft het geen zin, want dan gaan zij ook niet secuur schrijven.

Dat zijn handelingen die je doet. Schrijven zijn handelingen die je met de motoriek van je vingers, van je hand en arm doet. Buiten de kaders denken. Ga maar ook eens die letters lopen. De kinderen laten zien en laten ervaren. Ga maar liggen als een bepaalde letter. Doordat het zo anders is, worden zij getriggerd. Kinderen willen graag op een andere manier leren. Door het te doen, zijn zij dus meer gemotiveerder om te leren schrijven. Het gaat erom dat jij ze uit de traditionele weg haalt, van die schrijfoefening achter de stoel. Dat je wat doet met de leerlingen.

I: Ik heb in een artikel gelezen dat leerkrachten onzeker zijn over hun kennis m.b.t. dit onderwerp. Op welke manier kunnen de leerkrachten zijn expertise op dit gebied verbreden?

E: Ik pak het internet 'schrijfonderwijs voor groep 7 en 8' erbij. Je vindt er allerlei handige tips. Weet ook hoe er in de onderbouw- en bovenbouwgroepen de methodische letters worden aangeboden.

Leg het kinderen uit. Wees niet bang. Probeer zelf ook dingen uit als er bepaalde letters veranderen. Het rekenonderwijs verandert in de loop der jaren. Dit geldt ook voor het schrijfonderwijs. Waarom zou je je dan hier niet in verdiepen?

En ik denk dat je op school ook kunt kijken naar de specialisaties van collega's. Gebruik elkaars expertise ook daarin. Om die reden geef ik ook in de bovenbouwgroepen schrijfonderwijs. Waarom moet je alles zelf weten en kun je elkaars expertise niet delen?

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Als je cijfers mocht geven, wat vindt jij het allerbelangrijkst in de begeleiding van leerlingen in de groepen 7 en 8?

E: De zithouding, de pengreep en motivatie. Leg ze uit waarom. Motiveer kinderen.

Schrijven wordt meestal niet leuk gevonden, maar je kunt schrijven leuk maken door voor afwisseling te zorgen in verschillende soorten lessen, oefeningen, materialen en door veel te bewegen. Het doel van het schrijfonderwijs is leerlingen een goed leesbaar handschrift te kunnen ontwikkelen.

I: Is er misschien nog iets dat je wil benoemen?

E: Motoriek vind ik het allerbelangrijkste. Als er kinderen zijn die moeite hebben met hun handschrift, heb ik hier de methode 'Schrijven zonder pen' staan en allerlei spelletjes. De methode is ontwikkeld voor kinderen die motorisch zwak zijn om een blokschrift te leren. Er staat veel informatie in, maar ook hele simpele spelideeën die je kunt inzetten. Door die spellen ervaren kinderen bepaalde motorische vaardigheden. Ik ben van het ervaringsgericht leren: laat ze het maar voelen.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

E: Besteed aandacht aan de motoriek. Het schrijven komt daarna vanzelf. Blijf schrijven en blijf het oefenen.

I: Ik wil je bedanken voor je deelname aan het onderzoek.

Bijlage 16: Open codering interview expertdocent

Dit interview is op 25 februari 2019 om 09.30 uur afgenomen. In de uitwerking wordt de interviewer met een 'I' aangegeven en de expertdocent met 'E'.

I: Wat valt je op wat betreft de fijne motoriek van de leerlingen in vergelijking met de afgelopen jaren?

E: Kinderen kunnen heel veel dingen niet meer goed vasthouden, omdat in hun hele leefomgeving dat niet meer van ze gevraagd wordt. Ga maar eens kijken, kleien kinderen nog? Spelen kinderen in de tuin? Klimmen kinderen in bomen? De spieren in de vingers zijn al zwakker als dat zij eigenlijk zouden moeten zijn. Knikkeren gebeurt niet meer. Dat zijn allemaal motorische vaardigheden die de kinderen uit de handen worden genomen. De hele motoriek is gewoon zwak.

I: Kunnen wij in de bovenbouwgroepen ook nog aandacht blijven besteden aan die fijne motoriek? Op welke manier?

E: Er zijn zat manieren waarop je dat zou kunnen doen. Door bijvoorbeeld 5-minutenspelletjes in te zetten en die iedere keer aan een thema vast te koppelen, daarmee bedoel ik een motorisch thema. Die zet je ook als energizer in tussen twee lesmomenten, maar ook om even van de tablets los te zijn. Alleen al dit soort oefeningen, of een bruggetje maken, oefeningen met je vingers of armen. Een klein voorbeeld: neem eens een dienblad en probeer de tennisbal van de ene kant naar de andere kant te rollen zonder dat hij er vanaf valt. Verder zijn er vele kleine zenuwspelletjes in doosjes die je kunt inzetten.

I: Kun je mij vertellen over wat je opvalt aan de handschriftvaardigheid van je leerlingen en ook wat je opvalt bij de leerlingen van groep 7 en 8?

E: Bij jonge kinderen, zeker bij kleuters die net de school binnenkomen, zie je dat de pengreep, oftewel de driepuntsgreep, bijna niet ontwikkeld is. Het lijkt net op een vuistgreep. Kinderen zijn motorisch erg zwak, maar niet alleen zwak in dat zij iets niet kunnen, maar ook in hun lichaam. Hun spierspanning is ook heel zwak. Trek je dat door naar de bovenbouw, waar ik in groep 7 en 8 les geef in schrijven, zie je dat hun houding echt het grootste probleem is en daarna komt pas de pengreep.

I: Op welke manier stimuleer je leerlingen om de pengreep wel op de juiste manier te houden?

E: Ik heb ze de afgelopen periode hen kennis laten maken met verschillende soorten materialen, dus verschillende potloden, ronde potloden, zeskantige, driekantige, dikke en gewone potloden, maar ook met verschillende hardheden. Door ze te laten ervaren hoe hard je moet drukken, hoe snel het kost en zeg maar uitvloeit. Daarmee konden zij zelf ervaren wat zij prettig vonden. Als je met iets schrijft waar je je prettig bij voelt, gaat je schrijven al vooruit. Dan heb je al één pluspunt gehaald.

I: Gebruik je daarnaast ook vulpennen?

E: Die heb ik bij mijn leerlingen nog niet gebruikt, die hebben zij wel. Dat is vaak een heel gedoe. Omdat je te weinig schrijft, raken de vullingen dik. Dan loopt de pen niet lekker. Ik schrijf voornamelijk met ze met ballpoint en daarin heb ik ze ook met verschillende ballpoints aangeboden. En heel veel met het potlood.

I: Je had het daarnet ook over de zithouding. Op welke manier stimuleer je de goede zithouding van leerlingen?

E: Door ze tijdens het schrijven continu aan te spreken, maar ook zelf te laten zien. Te laten zien dat als je met je neus op het blad ligt, dat je dan niet kunt zien wat er op het bord geschreven wordt.

Niet meer goed kunnen vasthouden

Motoriek kinderen is zwak

5-minutenspelletjes inzetten

Energizers inzetten tussen twee lesmomenten

Kleine zenuwspelletjes inzetten

Pengreep bijna niet ontwikkeld bij jonge kinderen

Kinderen zijn motorisch erg zwak

De zithouding bij oude kinderen is een probleem

De pengreep bij oude kinderen is een probleem

Kennis laten maken met verschillende soorten materialen

Kinderen laten ervaren

Met een voorwerp schrijven waar je je prettig bij voelt

Vullingen raken dik. De pen loopt niet lekker

Aanspreken tijdens schrijven op zithouding

Uitleggen belang juiste zithouding

Ook vind ik het belangrijk om uit te leggen waarom een juiste zithouding zo van belang is.

I: Maak je daarnaast ook nog gebruik van bepaalde plaatjes of materialen om die juiste zithouding te stimuleren?

E: Nee. Die zijn er wel. Die zou ik zeker adviseren om in te zetten in de groepen.

I: Wat zijn volgens u de belangrijkste aspecten van handschriftkwaliteit waar leerkrachten op moeten letten tijdens het schrijven?

E: Goede motoriek. Grote en fijne motoriek. En als kinderen geen goede zithouding hebben, kun je niet van ze verwachten dat die motoriek goed gaat. Die hele motoriek is belangrijk, want de vingers zitten aan het eind van je lijf. Gym en veel buitenspelmateriaal, zodat zij die vaardigheden allemaal leren. Maar ook zeker de creatieve vakken en energizers tussendoor zijn van belang.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de leesbaarheid van het handschrift?

E: Door zelf leesbaar te schrijven op het bord volgens de methode. Goed voordoen is goed volgen. Verder is het belangrijk om heel gestructureerd schrijfonderwijs te geven. Heel gestructureerd motorische oefeningen te doen met de kinderen, tekenen, handvaardigheid en gym en buiten het spel stimuleren.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan het tempo van de handschriftkwaliteit?

E: De tempotoets kun je doen door op verschillende manieren daar aandacht aan te besteden. Schrijf een sinterklaasliedje zo snel mogelijk. Schrijf een sinterklaasliedje op een zo'n mooi mogelijke manier. Er zit een heel groot verschil in. Schrijf je tafels in een snel tempo, maar het moet wel leesbaar zijn voor de ander. Dus je kunt het op allerlei leuke manieren stimuleren. En doe mee als leerkracht. Tempo is zeker iets waar je als leerkracht aandacht aan moet besteden. Leg wel uit waarom je dat doet. Het is belangrijk dat zij straks op de middelbare school mee kunnen komen in de lessen, door bijvoorbeeld samenvattingen te schrijven.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de verzorging van de handschriftkwaliteit?

E: Door aan aspecten die ik hiervoor heb genoemd te werken. Door zelf een voorbeeld te geven, maar ook door verschillende soorten materialen te gebruiken. Ga maar eens synchronische letters schrijven en versier die maar. Maak er wat moois van. Ga ook bijvoorbeeld graffiti proberen te maken, dat is eigenlijk ook een schrijf oefening. Daarmee maak je het voor kinderen veel leuker. Belangrijkste aspect hierbij is afwisseling. Niet het schrijfschrift pakken en de kinderen dat laten overschrijven, want dat is niet leuk. Dus gebruik van verschillende soorten oefeningen, werkvormen en materialen. Ik merk in de groepen 7 en 8 dat zij het erg leuk vinden doordat zij op verschillende manieren aan de slag gaan met schrijven.

I: Wat zijn volgens u de belangrijkste schrijfvoorwaarden waar kinderen zich aan moeten voldoen?

E: Zoals ik al eerder zei: de fijne motoriek, de zithouding en de pengreep zijn de belangrijkste voorwaarden.

I: Op welke manier kunnen de leerkrachten van de groepen 7 en 8 aandacht besteden aan de pengreep, de schrijfhouding, de bladligging en de zithouding van hun leerlingen tijdens het schrijven van producten?

E: Door zelf de leerlingen te laten ervaren. En zelf het goede voorbeeld te geven. En uit te leggen waarom. Bijvoorbeeld: als je heel hard drukt, worden je nagels wit. Ik laat dat dan ook zien.

Inzetten plaatjes juiste zithouding

Aandacht besteden aan grote en fijne motoriek

Aandacht besteden aan goede zithouding

Gym, veel buitenspelmateriaal, creatieve vakken en energizers

Leesbaar schrijven op het bord

Goed voordoen

Gestructureerd schrijfonderwijs geven

Gestructureerd motorische oefeningen uitvoeren

Op verschillende, leuke manieren werken aan tempo bevordering

Meedoen als leerkracht

Uitleggen belang tempo

Voorbeeld geven

Verschiede soorten, materialen, oefeningen en werkvormen gebruiken

Afwisseling zorgen in schrijflessen

Schrijflessen leuker maken

Fijne motoriek, de zithouding en de pengreep

Leerlingen laten ervaren

Voorbeeldfunctie

Dat betekent dat er veel te veel spanning op je vingers staan. Laat het maar eens rusten. Laat het potlood slapen. Kinderen geven soms ook aan dat ze veel pijn hebben. Leg dan ook uit hoe dat kan.

Je bent dan namelijk een voorbeeldfunctie voor de kinderen. Kinderen willen ook weten waarom iets zo is.

De bladligging ligt bij de persoon zelf, bij de mens zelf. Je hebt wel van die schrijfkaarten, maar dat vind ik minder van belang.

I: Even een stapje terug. We hadden het daarnet over het methodeschrift en het ontwikkelen van een persoonlijk handschrift. Wat vind jij het belangrijkste?

E: Ik vind het belangrijk dat zij heel lang, eigenlijk tot en met groep 7, de methodische manier van schrijven leren met een goede houding. Dat zij in groep 8 gaan ervaren dat een persoonlijk handschrift meer bij de mens past. Het belangrijkste is dat het leesbaar is en voor hen zelf goed hanteerbaar en dat het op tempo is. Dat hebben zij nodig voor het middelbaar onderwijs en voor de rest van hun leven. Het liefst kunnen de kinderen zelfs het laatste halfjaar van groep 8 werken aan hun persoonlijk handschrift. Dat ontwikkelen van een persoonlijk handschrift kan weer vervolgens door verschillende oefeningen, materialen en technieken in te zetten. Ik laat ze ook wel eens op hun manier schrijven. Vervolgens kunnen zij het schrift aan een ander geven en dat proberen te lezen. Eigenlijk een stuk zelfevaluatie. Dan zie zij het zelf ook. Dat kan zowel in groep 8, maar ook zeker de jaren ervoor. Als je je schrift aan een ander geeft, dan ga je ervaren wat voor jou heel normaal is, dat dat voor een ander niet zo is. Het uitleggen hier is weer belangrijk. Ik zeg soms ook wel aan een kind wat hij de mooiste letter vindt. Zet daar maar een zonnetje omheen en stimuleer leerlingen ook veel. In de bovenbouwgroep beloon ik hen door stickers te geven. Bij vijf stickers mag je zelfs met kleur schrijven.

I: Eigenlijk hebben wij ook al antwoord gegeven op de volgende vraag. Op welke manier kunnen de leerkrachten van groep 7 en 8 hun leerlingen stimuleren om kritisch naar het eigen handschrift te kijken en deze te verbeteren?

E: Stimuleer en beloon leerlingen op het werk. Hoe gaaf is het als zij met de stiften van de leerkracht mogen schrijven in groep 3? Ga maar een keer met Oost-Indische inkt schrijven. Moet je eens kijken wat er gebeurt.

I: Jij geeft zelf ook het juiste voorbeeld op het bord. Op welke manier kun je als leerkracht het juiste voorbeeld zijn om dat handschrift te bevorderen? Waar let jij dan op tijdens het schrijven op het bord?

E: Dat ik schrijf volgens het methodeschrift. Tegenwoordig heb je vele leuke filmpjes bij schrijfmethoden waarin de schrijfolgorde helemaal wordt verteld en wordt voorgedaan. De schrijffletter schrijf je en de leesletter lees je.

I: Stel je voor. Je staat in groep 7 en er worden geen schrijfflessen gegeven. Wat zijn dan de belangrijkste punten bij het geven van instructie om de ontwikkeling van het handschrift te bevorderen?

E: Tekenen, door op allerlei manieren met tekenen aan de slag te gaan. Ga maar een mandala maken, moet je zien hoeveel schrijfoefeningen daar in zitten. Ga maar graffiti tekenen, op een papier je naam van heel groot naar heel klein, of je naam met alle letters door elkaar. En wat in die groepen ook zo leuk is, is schrijfdansen. Of iets met schrijfkriebels doen. Of met scheerschuim of zand op tafels. Dan ben je niet alleen met een schrijfschrift bezig, maar je bent wel met een motorische inoefening van bepaalde vaardigheden bezig.

I: En bij het schrijven in werkboeken. Wat vind je daar dan zo belangrijk aan?

E: Ook schrijffletters. Anders krijg je drie verschillende dingen. Dan oefen je het geleerde in de praktijk.

Voorbeeldfunctie

Methodisch schrift t/m groep 7

Stimuleren goede houding

Ontwikkelen persoonlijk handschrift groep 8

Doel: leesbaar handschrift en tempo

Verschillende oefeningen, materialen en technieken

Zelfevaluatie

Uitleggen opbrengsten zelfevaluatie

Belonen door stickers

Stimuleren en belonen schrijfwerk

Zelf schrijven volgens het methodeschrift

Instructiefilmpjes bij schrijfmethoden

Belang tekenen

Verschillende schrijfoefeningen

Motorische inoefening

Het schrijf- en werkschrift

Het schrijfschrift is je oefenmateriaal waar je in bezig bent. In je werkschrift werk je, dan gebruik je de dingen die je eerder hebt geoefend.

I: Op welke manier geef je feedback tijdens het schrijven? Wat is voor jou belangrijk bij de feedback?

E: Dat ik het kan lezen. Ik loop veel rond en als ik iets tegenkom wat echt onleesbaar is, dan pak ik er een potlood en papier bij. Ik leg mijn hand erop en vraag: Wat heb jij geschreven? Lees het eens voor mij? Dan haal je het kind even uit de context van wat er geschreven is en dan ziet het kind het zelf ook. Ik maak het kind zelf dus bewust van de schrijfwijze en laat het kind zelf verwoorden wat hij heeft geschreven. De feedback die ik geef is positief en is concreet.

I: Komt het ook voor dat je vooraf doelen stelt waar de kinderen mee aan de slag gaan?

E: Ja zeker. We gaan vandaag letten op de lussen of de verbindingen. Die doelen komen dan uit de methode en ik benoem die ook. Ik zelf gebruik niet de criteria die door het SLO zijn bedacht, omdat ik bang ben dat het niet helemaal overeenkomt met de methodedoelen. De leerkrachten van jullie school zouden wel gebruik kunnen maken van criteria die bijvoorbeeld uit het PPON-rapport naar voren zijn gekomen. Belangrijk is wel dat er na de les ook aandacht wordt besteedt aan die doelen door te evalueren.

I: Op welke manier kunnen leerkrachten de doelen evalueren?

E: Door met elkaar te kijken naar het schrijfwerk. Wat heb jij? Wat lees jij? Wat zie ik?

I: Als de verschillen zo groot zijn, hoe kun je daar dan rekening mee houden?

E: Dan doe je het op kindniveau. Dat kun je in een kindgesprek doen. Wat ook erg belangrijk is, is om goed rond te lopen en tegelijkertijd feedback te geven op het proces. De kinderen kunnen dan meteen aan de slag met die feedback. Dus een lopende leerkracht is van belang. Net zoals bij andere vakken.

I: Jullie werken met een schrijfmethode. Hoe doe je dat dan in de praktijk?

E: Ik wissel het heel erg af. Ik ben ook echt een paar dagen vooraf aan het nadenken. De vorige keer in het schrift, nu een keer op een andere manier. Pas het ook aan het seizoen. Misschien dat ik de volgende keer wel zeg dat ik opnieuw ga vouwen in de bovenbouw. Als zij niet secuur die lijnen vouwen, dan heeft het geen zin, want dan gaan zij ook niet secuur schrijven.

Dat zijn handelingen die je doet. Schrijven zijn handelingen die je met de motoriek van je vingers, van je hand en arm doet. Buiten de kaders denken. Ga maar ook eens die letters lopen. De kinderen laten zien en laten ervaren. Ga maar liggen als een bepaalde letter. Doordat het zo anders is, worden zij getriggerd. Kinderen willen graag op een andere manier leren. Door het te doen, zijn zij dus meer gemotiveerder om te leren schrijven. Het gaat erom dat jij ze uit de traditionele weg haalt, van die schrijfoefening achter de stoel. Dat je wat doet met de leerlingen.

I: Ik heb in een artikel gelezen dat leerkrachten onzeker zijn over hun kennis m.b.t. dit onderwerp. Op welke manier kunnen de leerkrachten zijn expertise op dit gebied verbreden?

E: Ik pak het internet 'schrijfonderwijs voor groep 7 en 8' erbij. Je vindt er allerlei handige tips. Weet ook hoe er in de onderbouw- en bovenbouwgroepen de methodische letters worden aangeboden. Leg het kinderen uit. Wees niet bang. Probeer zelf ook dingen uit als er bepaalde letters veranderen. Het rekenonderwijs verandert in der loop der jaren. Dit geldt ook voor het schrijfonderwijs. Waarom zou je je dan hier niet in verdiepen? En ik denk dat je op school ook kunt kijken naar de specialisaties van collega's. Gebruik elkaars expertise ook daarin.

Leesbaar handschrift

Rondlopen tijdens feedback

Open vragen stellen bij feedback geven

Kind bewust maken van schrijfwijze

De feedback is positief en is concreet

Doelen vooraf bespreekbaar maken

Handschriftcriteria PPON-rapport inzetten

Doelen na de les evalueren

Klassikaal kijken naar het schrijfwerk

Op kindniveau evalueren

Rondlopen tijdens de les

Meteen feedback geven

Lopende leerkracht

Afwisselen methode en schrijfoefeningen

Buiten de kaders denken

Kinderen laten zien en ervaren

Motivatatie door afwisseling en door te doen

Geen traditionele schrijfonderwijs

Onzekerheid leerkrachten kennis

Informatie op internet zoeken

Wees niet bang

Nieuwe dingen uitproberen

Schrijfonderwijs verandert

Verdiepen in veranderingen

Elkaars expertise gebruiken

Om die reden geef ik ook in de bovenbouwgroepen schrijfonderwijs. Waarom moet je alles zelf weten en kun je elkaars expertise niet delen?

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Als je cijfers mocht geven, wat vindt jij het allerbelangrijkst in de begeleiding van leerlingen in de groepen 7 en 8?

E: De zithouding, de pengreep en motivatie. Leg ze uit waarom. Motiveer kinderen.

Schrijven wordt meestal niet leuk gevonden, maar je kunt schrijven leuk maken door voor afwisseling te zorgen in verschillende soorten lessen, oefeningen, materialen en door veel te bewegen. Het doel van het schrijfonderwijs is leerlingen een goed leesbaar handschrift te kunnen ontwikkelen.

I: Is er misschien nog iets dat je wil benoemen?

E: Motoriek vind ik het allerbelangrijkste. Als er kinderen zijn die moeite hebben met hun handschrift, heb ik hier de methode 'Schrijven zonder pen' staan en allerlei spelletjes. De methode is ontwikkeld voor kinderen die motorisch zwak zijn om een blokschrift te leren. Er staat veel informatie in, maar ook hele simpele spelideeën die je kunt inzetten. Door die spellen ervaren kinderen bepaalde motorische vaardigheden. Ik ben van het ervaringsgericht leren: laat ze het maar voelen.

I: Ik ben aan het eind van het interview gekomen. Zijn er nog andere zaken die je hebt gemist en/of wilt benoemen?

E: Besteed aandacht aan de motoriek. Het schrijven komt daarna vanzelf. Blijf schrijven en blijf het oefenen.

I: Ik wil je bedanken voor je deelname aan het onderzoek.

Schrijven wordt meestal niet leuk gevonden

Schrijven leuk maken

Zorgen voor afwisseling door verschillende soorten lessen, oefeningen, materialen en door veel te bewegen

Begeleiden om leerlingen een goed leesbaar handschrift te ontwikkelen

Moeite hebben met handschrift

Methode 'Schrijven zonder pen'

Motorische spelletjes

Kinderen laten ervaren

Aandacht aan de motoriek

Blijf schrijven

Blijf schrijven oefenen

Bijlage 17: Schema's met codes per deelvraag

Knelpunten
Niet meer goed kunnen vasthouden
Motoriek kinderen is zwak
Pengreep bijna niet ontwikkeld bij jonge kinderen
Kinderen zijn motorisch erg zwak
De zithouding bij oude kinderen is een probleem
De pengreep bij oude kinderen is een probleem
Vullingen raken dik waardoor de pen niet lekker loopt
Onzekerheid leerkrachten kennis
Schrijfonderwijs verandert
Schrijven wordt meestal niet leuk gevonden
Moeite hebben met handschrift

Oplossingen
5-minutenspelletjes inzetten
Kleine zenuwspelletjes inzetten
Kleine zenuwspelletjes inzetten
Aanspreken tijdens schrijven op zithouding
Uitleggen belang juiste zithouding
Schrijflessen leuker maken
Geen traditionele schrijfonderwijs
Wees niet bang
Nieuwe dingen uitproberen
Verdiepen in veranderingen
Elkaars expertise gebruiken
Schrijven leuk maken
Methode 'Schrijven zonder pen'
Motorische spelletjes

Tips expertdocent
Energizers inzetten tussen twee lesmomenten
Kennis laten maken met verschillende soorten materialen
Kinderen laten ervaren
Inzetten plaatjes juiste zithouding
Aandacht besteden aan grove en fijne motoriek
Aandacht besteden aan goede zithouding
Gym, veel buitenspelmateriaal, creatieve vakken en energizers
Leesbaar schrijven op het bord
Goed voordoen
Gestructureerd schrijfonderwijs geven
Gestructureerd motorische oefeningen uitvoeren
Op verschillende, leuke manieren werken aan tempo bevordering
Meedoen als leerkracht
Uitleggen belang tempo
Voorbeeld geven

Verschillende soorten materialen, oefeningen en werkvormen gebruiken
Afwisseling zorgen in schrijfflessen
Fijne motoriek, de zithouding en de pengreep
Leerlingen laten ervaren
Voorbeeldfunctie
Voorbeeldfunctie
Methodisch schrift t/m groep 7
Stimuleren goede houding
Ontwikkelen persoonlijk handschrift groep 8
Doel: leesbaar handschrift en tempo
Verschillende oefeningen, materialen en technieken
Zelfevaluatie
Uitleggen opbrengsten zelfevaluatie
Belonen door stickers
Zelf schrijven volgens het methodeschrift
Instructiefilmpjes bij schrijfmethoden
Belang tekenen
Verschillende schrijfoefeningen
Motorische inoefening
Het schrijf- en werkschrift
Leesbaar handschrift
Rondlopen tijdens feedback
Open vragen stellen bij feedback geven
Kind bewust maken van schrijfwijze
De feedback is positief en is concreet
Doelen vooraf bespreekbaar maken
Handschriftcriteria PPON-rapport inzetten
Doelen na de les evalueren
Klassikaal kijken naar het schrijfwerk
Op kindniveau evalueren
Rondlopen tijdens de les
Meteen feedback geven
Lopende leerkracht
Afwisselen methode en schrijfoefeningen
Buiten de kaders denken
Kinderen laten zien en ervaren
Motivatatie door afwisseling en door te doen
Informatie op internet zoeken
Zorgen voor afwisseling door verschillende soorten lessen, oefeningen, materialen en door veel te bewegen
Begeleiden om leerlingen een goed leesbaar handschrift te ontwikkelen
Kinderen laten ervaren
Aandacht aan de motoriek
Blijf schrijven
Blijf schrijven oefenen

Bijlage 18: Axiale codering

Knelpunten	
Motoriek kinderen is zwak	Zwakke motoriek
Kinderen zijn motorisch erg zwak	Zwakke motoriek
Niet meer goed kunnen vasthouden	Zwakke motoriek
Pengreep bijna niet ontwikkeld bij jonge kinderen	Zwakke pengreep
De pengreep bij oude kinderen is een probleem	Zwakke pengreep
De zithouding bij oude kinderen is een probleem	Slechte zithouding
Schrijfonderwijs verandert	Verandering schrijfonderwijs
Onzekerheid leerkrachten kennis	Kennis voor begeleiding
Schrijven wordt meestal niet leuk gevonden	Motivatie schrijfonderwijs
Moeite hebben met handschrift	Zwak handschrift
Vullingen raken dik waardoor de pen niet lekker loopt	Materiaal gebruik

Knelpunten 'schrijfvoorwaarden'	
1	Zwakke motoriek
2	Zwakke pengreep
3	Slechte zithouding

Knelpunten 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Verandering schrijfonderwijs
2	Kennis over begeleiding
3	Motivatie schrijfonderwijs
4	Zwak handschrift
5	Materiaal gebruik

Oplossingen	
Geen traditionele schrijfonderwijs	Schrijfonderwijs
Schrijflessen leuker maken	Schrijfonderwijs
Schrijven leuk maken	Schrijfonderwijs
Motorische spelletjes	Motorische spelletjes
5-minutenspelletjes inzetten	Motorische spelletjes
Kleine zenuwspelletjes inzetten	Motorische spelletjes
Uitleggen belang juiste zithouding	Juiste zithouding
Aanspreken tijdens schrijven op zithouding	Juiste zithouding
Verdiepen in veranderingen	Verdiepen in veranderingen
Wees niet bang	Verdiepen in veranderingen
Nieuwe dingen uitproberen	Uitproberen
Elkaars expertise gebruiken	Expertise gebruiken
Methode 'Schrijven zonder pen'	Methode inzetten
Met een voorwerp schrijven waar je je prettig bij voelt	Materiaal keuze

Oplossingen 'schrijfvoorwaarden'	
1	Motorische spelletjes
2	Juiste zithouding

Oplossingen 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Schrijfonderwijs
2	Verdiepen in veranderingen
3	Uitproberen
4	Expertise gebruiken
5	Methode inzetten
6	Materiaal keuze

Tips expertdocent	
Direct feedback geven	Feedback
Lopende leerkracht	Feedback
Rondlopen tijdens feedback	Feedback
Rondlopen tijdens de les	Feedback
Zelfevaluatie	Feedback
Op kindniveau evalueren	Feedback
Uitleggen opbrengsten zelfevaluatie	Feedback
De feedback is positief en is concreet	Feedback
Open vragen stellen bij feedback geven	Feedback
Kind bewust maken van schrijfwijze	Feedback
Handschriftcriteria PPON-rapport inzetten	Feedback
Doelen vooraf bespreekbaar maken	Feedback
Doelen na de les evalueren	Feedback
Klassikaal kijken naar het schriftwerk	Feedback
Stimuleren en belonen schriftwerk	Feedback
Belonen door stickers	Feedback
Het schrijf- en werkschrift	Feedback
Afwisseling zorgen in schrijflessen	Afwisseling
Afwisselen methode en schrijfoefeningen	Afwisseling
Gestructureerd motorische oefeningen uitvoeren	Afwisseling
Verschillende soorten, materialen, oefeningen en werkvormen gebruiken	Afwisseling
Verschillende oefeningen, materialen en technieken	Afwisseling
Op verschillende, leuke manieren werken aan tempo bevordering	Afwisseling
Energizers inzetten tussen twee lesmomenten	Afwisseling
Zorgen voor afwisseling door verschillende soorten lessen, oefeningen, materialen en door veel te bewegen	Afwisseling
Buiten de kaders denken	Afwisseling
Motivatatie door afwisseling en door te doen	Afwisseling
Voorbeeldfunctie	Voorbeeldfunctie
Voorbeeld geven	Voorbeeldfunctie
Voorbeeldfunctie	Voorbeeldfunctie
Meedoen als leerkracht	Voorbeeldfunctie
Leesbaar schrijven op het bord	Voorbeeldfunctie
Goed voordoen	Voorbeeldfunctie
Zelf schrijven volgens het methodeschrift	Voorbeeldfunctie
Instructiefilmpjes bij schrijfmethode	Voorbeeldfunctie
Uitleggen belang tempo	Voorbeeldfunctie
Doel: leesbaar handschrift en tempo	Doel schrijfonderwijs
Leesbaar handschrift	Doel schrijfonderwijs
Gestructureerd schrijfonderwijs geven	Doel schrijfonderwijs
Methodisch schrift t/m groep 7	Doel schrijfonderwijs
Ontwikkelen persoonlijk handschrift groep 8	Doel schrijfonderwijs
Begeleiden om leerlingen een goed leesbaar handschrift	Doel schrijfonderwijs
Blijf schrijven	Doel schrijfonderwijs
Blijf schrijven oefenen	Doel schrijfonderwijs
Informatie op internet zoeken	Doel schrijfonderwijs
Aandacht aan de motoriek	Aandacht motoriek

Aandacht besteden aan grote en fijne motoriek	Aandacht motoriek
Fijne motoriek, de zithouding en de pengreep	Aandacht motoriek
Gym, veel buitenspelmateriaal, creatieve vakken en energizers	Aandacht motoriek
Belang tekenen	Aandacht motoriek
Verschillende schrijfoefeningen	Aandacht motoriek
Motorische inoefening	Aandacht motoriek
Leerlingen laten ervaren	Ervaren
Kinderen laten zien en ervaren	Ervaren
Kinderen laten ervaren	Ervaren
Kennis laten maken met verschillende soorten materialen	Ervaren
Aandacht besteden aan goede zithouding	Ervaren
Stimuleren goede houding	Ervaren
Inzetten plaatjes juiste zithouding	Ervaren

Tips expertdocent 'doel begeleiding'	
1	Leesbaar handschrift
2	Tempo
3	Gestructureerd schrijfonderwijs geven
4	Methodisch schrift tot en met groep 7
5	Ontwikkelen persoonlijk handschrift groep 8
6	Oefenen met schrijven

Tips expertdocent 'leerkrachtvaardigheden'	
1	Feedback
2	Afwisseling zorgen in schrijflessen
3	Aandacht motoriek
4	Ervaren
5	Leerlingen laten ervaren